

2009. XI. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Papp Sándorné
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: pappjutka@ludens.elte.hu

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Pavelus Bt.
Nyomtatás: Yellowstone-Nyomda Kft.
Budapest

Tartalom

Tanulmányok

Aradi András

A magyar is partikula hangsúlykorlátozó szerepe a fordítások tükrében 5

Farkas Tamás

A tulajdonnevek fordításának alapkérdéseiről. Diadal vagy Viktória, Eugén vagy Jenő? 22

Polcz Károly

Oh my God! – Ó, te jó ég! Vallási tartalmú indulatszók és indulati kifejezések az angol nyelvű filmszövegek magyar fordításában. 36

Kardos Orsolya – Szabó Zsuzsanna

Az európai uniós szövegekben előforduló szenvedő szerkezetek fordításáról 56

Somodi Júlia

Fordítási univerzálék japán megszólítások magyar fordításában 70

Fordításkritika

Élthes Ágnes

Rejtett szövegszubjektivitás. Szabó Magda Az ajtó című regényének francia fordításáról 82

Recenziók

Farkas Ildikó

Kassai Ilona (szerk.): A mondat információs szerkezete (La structure informationnelle de la phrase) 100

Tamás Dóra

Fóris Ágota: Kutatásról nyelvészeknek 106

Csizmadia Dominika

Antoine Berman: La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain . . . 111

Szemle

Károly Adrienn

Kaisa Koskinen: Translating Institutions. An Ethnographic Study of EU Translations 115

Lőrincz Julianna

T. A. Kazakova: Художественный перевод: в поисках истины . . . 118

Neumayer Dénes

European Summer School "Culture and Technology" 2009. július 27–31. Lipcse, Németország 120**Repertórium – szerzők szerint**

Paksy Eszter – Harsányi Ildikó

A FORDÍTÁSTUDOMÁNY 1–11/1. évfolyamában megjelent tanulmányok áttekintése a szerzők betűrendjében (1999–2009) 124**Summaries in English** 138**A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek** 142

A magyar *is* partikula hangsúlykorlátozó szerepe a fordítások tükrében

Aradi András

E-mail: aradia@nyi.bme.hu

Kivonat: A fordításelemzések azt mutatják, hogy az angolról magyarra fordított mondatok *is* partikuláinak a forrásszövegben igen gyakran semmilyen lexikai elem nem feleltethető meg, illetve magyar-angol fordítási irányban a forrásszöveg *is* partikuláját számos esetben semmi sem képviseli a célnyelvi szövegváltozatban. A jelenség általában az *is* változatos jelentéstani funkcióival hozható kapcsolatba. A cikk azokat az eseteket vizsgálja, amelyekben a propozicionális/viszonyító szerepű *is* lényegi funkciója a mondatszerkezetben – megítélésünk szerint – a hozzá tartozó kifejezés erős logikai nyomatékának (fókuszhangsúlyának) korlátozása. Az *is* partikulának – a szakirodalom egy részében – tulajdonított hangsúlyadás, úgy látjuk, csupán viszonylagos, mivel az *is* megszüntetheti az állításnak az adott dologra/személyre vonatkozó kizárólagosságát, a szembeállítást. Bemutatandó korpuszvizsgálataink szerint – bizonyos szintaktikai, jelentéstani feltételek mellett – a fordítások magyar mondataiban a hangsúlykorlátozó *is* forrásnyelvi előzmény nélkül áll. Fő állításunk, hogy amikor a magyar *is* partikulának nincs képviselete az angol mondatban, akkor – a fordító szándékának megfelelően – az *is* jelentéstani funkciója helyett inkább pragmatikai jelölőelem szerepe érvényesül: a mondatban kifejezett állítás *kizárólagosságának korlátozásában*.

Kulcsszavak: fordítás, kontrasztív nyelvtan, *is* partikula, mondatszerkezet, hangsúlyviszonyok

1. Bevezető megjegyzések

Az *is* partikula címben jelzett szerepének bemutatásához angolról magyarra fordított szövegek olyan mondatait kerestem és vizsgáltam, amelyek *is* partikulával bővített kifejezést tartalmaznak, noha a megfelelő angol forrásnyelvi mondatban vagy környezetében semmi sem képviseli a magyar mondat *is* lexémáját. E vizsgálat hátterében az áll, hogy a fordítás gyakorlatában tapasztaljuk és a fordításelemzések eredményeiből tudjuk, hogy az angolról magyarra fordított mondatok *is* partikuláinak a forrásnyelvben gyakorta semmilyen lexikai elem nem feleltethető meg, illetve a magyar-angol fordítási irányban a forrásszöveg *is* partikuláját számos esetben semmi sem képviseli a célnyelvi angol szövegváltozatban, vagy esetleg fölöslegesen kerül az angol mondatba a magyar *is* ekvivalensének szánt angol szó, kifejezés.

Ha a téma vizsgálatában a kontrasztivitás szempontját helyezzük előtérbe, többek között arra a kérdésre kell választ keresnünk a magyar mondatváltozat jellemzéseként, hogy milyen szintaktikai feltételek és jelentésviszonyok mellett használ, netán kénytelen használni a fordító az eredetiben képviselet nélkül álló *is* partikulát a magyar mondatban, ha az angol a fordítás forrásnyelve; mi a

magyarázata a két nyelvben megjelenő, jelzett aszimmetriának. A kontrasztív nézőpontot alkalmazva azonban nemcsak a két nyelv közötti (interlingvális) kontrasztokat vizsgálhatjuk, hanem végezhetünk egy nyelven belüli (intralingvális) egybevetéseket is (vö. Klaudy 1987: 4).

2. Nyelven belüli kontrasztok

Az intralingvális összevetés szempontját alkalmazva feltehetjük például azt a kérdést, hogy vannak-e olyan magyar mondataink, amelyeket ha „magyarról magyarra fordítunk”, akkor az eredeti mondat valamelyik kifejezését szükség-szerűen *is* partikula fogja módosítani. Tekintsük ehhez az (1) és (2) példásor mondatait. (": a főhangsúly, kizáró ellentét jele; ' : a viszonylag erős, de nem fókuszhangsúlyt képviselő nyomaték jele.)

- (1) a) A kutyánk szereti a gyümölcsöt.
 b) A kutyánk *a gyümölcsöt is szereti*.
 c) ? A kutyánk a gyümölcsöt szereti.
 cc) A kutyánk a "gyümölcsöt szereti. (és nem az egyéb – említett – ételeket: **kizárás**)
 A kutyánk a 'gyümölcsöt 'szereti. (de a csokoládét nem fogadja el: **szembeállítás**)
- (2) a) A barátom ért a zenéhez.
 b) A barátom *a zenéhez is ért*.
 c) ? A barátom a zenéhez ért.
 cc) A barátom a "zenéhez ért. (nem az irodalomhoz, festőkhöz, más művészetekhez)
 A barátom a 'zenéhez 'ért. (de a technikai dolgokban teljesen járatlan)

Mondataink tartalmáról a következő megállapításokat tehetjük. Az a) mondatokban foglalt állítás nem zárja ki, hogy *a kutyánk más ételt is szeret*, illetve *a barátom máshoz is ért*; mondataink nem fogalmazznak meg kizárást, szembeállítást. Ebből az is következik, hogy az a) és a b) mondatok közléstartalma, a bennük megfogalmazott proposíció alapvetően azonos, annak ellenére, hogy a két mondat szerkezete különbözik egymástól, és feltételezhetjük, hogy a két mondatot más-más előzményt követően használnánk. Tehát ha a *fordítás* kifejezést alkalmazzuk az a) és b) mondatok viszonyára, nem tekinthetjük őket egymás tökéletes ekvivalensének, ahogy a valódi fordítások forrásnyelvi és célnyelvi mondatainak jó részét sem. Ugyanakkor a kontextusbeli felcserélhetőségük mégis a közléstartalom lényegi egyezését jelzi. Ezt mutatja az első példásorhoz kapcsolódó (3)-as példa miniszövege.

- (3) A kutyánk a gyümölcsöt is szereti. / A kutyánk szereti a gyümölcsöt.
 Ezért aztán nem gond jól tartani a nyárvégi hetekben, amikor kiköltözünk a gyümölcsfákkal beültetett kertünkbe.

2.1 Szórendi csere és *is*-sel való bővítés

Ha a fordítástechnika fogalmaival akarjuk leírni az (1), (2) a) mondatokon végzett és a b) mondatokat eredményező átalakításokat, akkor az átváltási műveletek körében használatos **grammatikai áthelyezés és grammatikai betoldás** fogalmakkal kell élnünk. Miért van szükség a b) mondatokban az *is*-sel való bővítésre a szórendi csere esetén, ha a b) mondatokkal is lényegében az a) mondatokban kifejeződő közlési szándékot kívánjuk megvalósítani? A magyarázatot a c) mondatok elemzésével adhatjuk meg, amelyekben a tárgynak, illetve a határozónak az ige elé helyezése kétféleképpen értelmezhető mondat szerkezethez és mondatjelentéshez vezet. A kérdőjel erre a tényre utal, és nem a mondatok jól formáltságát vitatja. Az (1) c) mondatot ezek szerint a következőképpen értelmezhetjük a kettős cc) példákknak megfelelően: 1. lehet nyomatékos mondat, amelyben a *gyümölcsöt* tárgy fókuszhangsúlyt kap, így elveszi az ige hangsúlyát, és a mondat ekkor azonosítást és kizárást fejez ki: *A kutyánk a "gyümölcsöt szereti. (és nem az egyéb – említett – ételeket)*; 2. lehet ún. kontrasztív topikkal álló mondat, amely szembeállítást fogalmaz meg: benne a *gyümölcsöt* tárgyat sajátos, emelkedő intonációval ejtjük, a nyomatékkal álló igét árnyalatnyi szünet választja el tőle (vö. É. Kiss 1992: 109): *A kutyánk a 'gyümölcsöt 'szereti. (de a csokoládét nem fogadja el)*. Ugyanígy a (2) c) mondat értelmezése fókuszos mondatként: *A barátom a "zenéhez ért. (nem az irodalomhoz, festőkhöz, más művészetekhez)*; kontrasztív topikot tartalmazó mondatként értelmezve: *A barátom a ,zenéhez ,ért. (de a technikai dolgokban teljesen járatlan)*. A b) és c) mondatok formájukat és lexikájukat tekintve csak az *is* partikula jelenlétében és hiányában különböznek egymástól, jelentésük és használatbeli funkciójuk azonban – e különbség folytán – lényegesen eltér egymástól.

Az *is*-t tartalmazó mondatok jelentéstípusával kapcsolatban egyelőre csak annyit állapítsunk meg, hogy az ilyen mondatok egy részének jelentéséhez – még ha önmagában áll is a mondat – hozzátartozik valamilyen előfeltevés, s e tényre az *is* partikula explicit módon utal (vö. Kiefer 1983: 69). Példamondatainkban arra az előfeltevésre történik utalás, hogy *a kutyánk a gyümölcsön kívül más ételt is szeret, a barátom a zene mellett máshoz is ért*.

2.2 A szórendi csere oka és következménye

Az (1), (2) a) és b) mondatok viszonyának jellemzését azzal egészíthetjük ki, hogy a mondatvégi tárgyat és határozót – a megfelelő információ-elrendezés okán – a mondat leszálló ágának tekintett, ige utáni szakaszból gyakran előre akarjuk hozni a mondat belsejébe az ige elé, esetleg már eleve az ige előtti pozícióba helyezzük ezeket a bővítményeket. Ekkor, ha nem akarunk kizáró, szembeállító jelentést adni mondatunknak, az *is* partikulával kötelező módon egészülnek ki a bővítmények. Mindennek az a következménye tehát, hogy az *is* jelenléte miatt az ige előtti bővítmény nem kaphat kiemelt nyomatékos, fókuszhangsúlyt, és az *is* kizárja a bővítmény kontrasztív topik szerepét is. Az ilyen szabályozó funkciók – megítélésem szerint – az *is* partikula hangsúlykorlátozó szerepeként értelmezhetők. A természetes közlés persze nem szavak

mechanikus mozgásával valósul meg, bár a fordításokban gyakran szórendi variációkat mutató mondatváltozatok előzik meg a végső megoldást. Az előbbi elemzésekhez mindenesetre hozzá kell tennünk, hogy természetesen egy kifejezés *is*-sel való módosításának feltétele, hogy fennálljon valamilyen (előfeltevésre utaló) viszonyítási lehetőség a mondat szövegbeli, illetve valóságra vonatkozott kontextusában.

3. Az *is* lexéma a nyelvreírásban

3.1 Az *is* szófaja és funkciói

A következőkben a nyelven belüli kontrasztivitás szempontjának kiegészítéseként és folytatásaként a magyar nyelv-leírásnak az *is* jelentésére, funkcióira és szintaktikai pozíciójára vonatkozó néhány megállapítást szeretném kiemelni és értelmezni, mindenekelőtt az *is* általam vizsgált szerepének szempontjából. A különböző munkákban bőven találhatunk utalásokat az *is*-hez tartozó funkciók rendszerezésének nehézségeire, a jelentésbeli sokféleségből adódó problémákra. Említsük itt meg – Kenesei István „statisztikája” alapján –, hogy a „nagy” ÉrtSz. 13 oldalon át sorolja az *is* példákkal illusztrált használatait, és a rendszerezés eredményeként 8 jelentéssztyályban 101 jelentést tart számon, valamint további jelentésárnyalatokat ír le (Kenesei 2008: 632). Dóla Mónika a jelentés-tan és a szintaxis szempontját szembesítve a következő megállapítást teszi: „A magyar nyelv szemantikájában az «is» nem könnyen meghatározható, elmosódó jelentésű elem. Úgy tűnik azonban, szintaktikai pozíciója döntő fontosságú a mondat értelmezésében” (Dóla 2006: 80).

Tömörségében is alapos és pontos áttekintést ad az *is* lexémára vonatkozó magyar nyelvészeti felfogás alakulásáról és napjaink leíró nyelvészeti megközelítéseiről Kassai Ilona gazdag szempontú tanulmánya, amely az általa szerkesztett magyar–francia nyelvű, *A mondat információs szerkezete/La structure informationnelle de la phrase* címet viselő kötetben jelent meg (Kassai 2007). Témánkat tekintve azért is fontos az említett tanulmány, mert a kutatástörténeti és elméleti bemutatás mellett központi tárgya az *is* partikula megjelenése, viselkedése a magyar–francia és francia–magyar irányú műfordításokban. Mint látni fogjuk, a tanulmányban közreadott eredmények viszonyítási lehetőségeket kínálnak az angol–magyar fordítási irány vizsgálata során elemzett jelenségek árnyaltabb megítéléséhez. (Írásom címe is párhuzamot mutat Kassai tanulmányának címével.)

Az *is* funkcióinak világos áttekintéséhez érdemes szem előtt tartani, hogy a lexikológia és a grammatika hogyan oldja meg az *is* szócska szófaji besorolását. Mint közismert, a leíró nyelvtani hagyomány mindenekelőtt a hozzátoldó kapcsolatos viszony kötőszavaként tartja számon (vö. M. Korchmáros 2006: 145). Az újabb elemzésekben – a sokféle jelentés és részfunkció rendszerezéseként – kirajzolódik az *is* lexéma elég jól elkülöníthető kétfajta szerepe. Ezek a szerepek: I. a viszonyító–összefoglaló, bizonyos ismétlődésre utaló használat, l. a (4)-es példa mondataiban; II. a nyomósító–fokozó használat, amely gyakorta következményként kapcsol egy állítást a szövegelözményhez, ilyenek az (5)-ös példa mondatai (vö. Aradi 2004).

- (4) Dávid tanrendje tele van műszaki tárgyakkal, de magyar nyelvet is tanul az egyetemen.

A rádió és a TV azonnal beszámolt a bűntényről, másnap az újságok is írtak a megdöböntő eseményről.

(viszonyító-propozicionális jelentés)

- (5) Nekimentek a kocsimnak. Fel is hívtam a biztosítót a helyszínelés után.

Anna megharagudott rám a kiránduláson. Nem is köszön azóta.

(modális-pragmatikai jelentés)

A nyelvhasználatnak ezt a kettősségét tükrözi a *Magyar értelmező kéziszótárban* és a lexikográfiánk által igen elismert *Erdélyi magyar szótörténeti tárban* alkalmazott felosztás. Bennük az *is* kötőszói szerepe önálló szócikk részekben a határozószói szereppel egészül ki, és lényegében az előbb említett viszonyító és nyomósító funkciók köré rendeződnek a használat igen sokszínű (pozitív és negatív jelentésű) árnyalatai.

3.2 Az *is* mint partikula

Az előbbi felosztásnak tulajdonképpen nem mond ellent a korszerű hagyományos nyelvelírás álláspontja sem, ez jelenik meg a *Magyar grammatika* című munkában, amely szófaji felosztásában az *is* szócskát egyértelműen a partikulák közé sorolja (Keszler szerk. 2000). A partikuláknak mint szófajnak a tulajdonságaival általánosságban nem kívánok foglalkozni, szeretném azonban kiemelni – Kugler Nóra elemzése alapján – az *is* partikulára is érvényes azon sajátosságait, amelyek segíthetnek az *is*-nek a fordításokban mutatkozó viselkedését értelmezni, magyarázni (Kugler 2000). Ehhez a szemponthoz hozzátartozik a partikulák csoportosításának kérdése is.

Funkcióiknak része, hogy a mondatbeli állításon műveleteket végeznek, például előfeltevéseket kapcsolnak a mondathoz vagy jelzik téma-réma tagolódását. Ezt teszi az *is* partikula is az általam vizsgált viszonyító szerepében. Kifejezhetik továbbá a beszélő érzelmi, akarati attitűdjét tükröző modális viszonyt. A partikulák két fő csoportját a modális-pragmatikai partikulák és a viszonyító partikulák alkotják, ezeken belül további alcsoportok különíthetők el. Az *is* partikula – említett kétarcúságának megfelelően – mindkét szerepben megjelenhet. A korábbi (4), (5) példásor mondatai valójában – ahogy a zárójeles utalások jelzik – a felosztás alapját képező két fő típust képviselik. A további osztályozás a viszonyító partikulák csoportján belül az *is*-t a **rémakiemelő** szavak alcsoportjába helyezi.

Ez a megnevezés (rémakiemelő) tulajdonképpen az *is* szintaktikai szerepéről és mondatjelentést alakító hatásáról fogalmaz meg állítást, és mindenképpen magába foglalja, hogy a viszonyító *is* az előtte álló kifejezést a rémaszakasz részévé teszi. A kiemelő szerepre utalva valójában többet is mond ennél, ami azonban, megítélésem szerint, inkább az *is* partikulán kívül idesorolt más szavakra igaz, például a *csak* lexémára. Az *is*-től módosított kifejezés után ugyanis következhet más, kiemelten hangsúlyos mondatösszetevő, fókusz: a (6) a) és

b) példák összetetéséből látható ez a lehetőség. A *csak* lexéma viszont valóban kiemeli, kötelezően a rémaszakasz leghangsúlyosabb elemévé teszi az utána álló névszói kifejezést, ahogy a (6) c) példa mutatja.

- (6) a) A program elkészítéséhez [R a diákok is felhasználták az internetet].
 b) A program elkészítéséhez [R a diákok is [F az "internetet [v használták fel]]].
 c) [T A program elkészítéséhez a diákok] [F csak az "internetet [v használták fel]].

Érdeemes arra is felfigyelni, hogy a (6) c) mondatban a *diákok* alany a témaszakasz része lesz, míg a (6) a), b) mondatokban a *diákok is* szerkezet a rémaszakasz kezdő összetevője, ennek a jelölésében kap szerepet, és az *is* miatt nem is lehet a témaszakasz eleme, ahogy (7) nem elfogadható mondata mutatja.

- (7) * A diákok is a program elkészítésében felhasználták az internetet.

Az elmondottakból következik, hogy az *is* téma-réma tagolást meghatározó szerepére – megítélésem szerint – inkább a Klaudy Kinga által javasolt **rémajelölő** kifejezést célszerű használni (Klaudy 1987: 31; Klaudy 2007: 120-137), illetve a más munkákban alkalmazott **rémaképző** terminust (Kiefer 1983: 238, Kocsány 2002: 89).

3.3 A viszonyító *is* kvantorszerepe

Megjegyzem, hogy az előbbi fejtegetés nem pusztán terminológiai kérdésekről szól. A megfelelő kifejezés megválasztásával pontosabban tudjuk jellemezni a viszonyító *is*-t tartalmazó kifejezés mondatbeli pozícióját, egyértelműbbé tehetjük, hogy miképpen értelmezzük a kifejezésnek a rémaszakaszhoz való viszonyát.

A mondatleírást továbbárnyaló és pontosító szándékkal vezette be a strukturális nyelvelírás a kvantorpozíció fogalmát, amely pozíció a viszonyító *is*-től módosított kifejezések leggyakoribb helye. A kvantorpozíció, ahogy É. Kiss Katalin jellemzi, a mondat predikátum részében van a topik (más kifejezéssel téma) és az igét megelőző fókuszpozíció között (É. Kiss 1998: 51). A (8)-as, már ismert példában a Q betű jelöli ezt a mondatbeli helyet.

- (8) [T A program elkészítéséhez] [Q a diákok is [F az "internetet [v használták fel]]].

A kvantorpozícióban álló, *is*-sel bővített kifejezés jelentéstani-logikai jellemzése, amelyet ez a leírás ad, párhuzamba állítható az ilyen kifejezésekhez előfeltevéseket rendelő, korábban említett felfogással. A kvantorértelmezés szerint (8)-ban – jelentéstani szerepét tekintve – a *diákok is* szerkezet olyan mondatösszetevő,

amely azt fejezi ki, hogy a neki alárendelt állítás (*az internetet használták fel*) a diákokra és egy releváns halmaz minden elemére (például tanárookra, szervezőkre) igaz.

A kvantorértelmezés tehát halmazokon végzett műveletként írható le. A kvantorpozíció fogalmával egy meghatározott, pontosan definiált helyet jelölünk ki az *is*-től módosított kifejezés számára. Ez a pozíció a mondat szerkezetnek talán a legérzékenyebb pontján helyezkedik el, a témaszakasz és az ige vagy az igét megelőző fókusz között. Az, hogy önálló mondatbeli helyként tartjuk számon, szempontunkból azzal a haszonnal jár, hogy a magyarrá fordított mondatok elemzésekor így világosabban le tudjuk írni és össze tudjuk vetni a szórend alakításában, a kérdéses kifejezés szórendi elhelyezésében a fordító számára kínálkozó lehetőségeket és döntéseinek következményeit.

4. Hangsúlyadás vagy hangsúlykorlátozás?

A kvantorpozíciót a mondat szerkezet érzékeny pontjának neveztem; a benne szereplő kifejezés nemcsak a mondat linearitását tekintve foglal el valamilyen közbülső helyet, hanem a ráeső hangsúly, nyomaték szempontjából is. A hangsúly, nyomaték kérdésével kapcsolatban szükségesnek látszik kitérni egy ellentmondásra, inkább csak látszólagos ellentmondásra, amely az írásom címében megfogalmazott állítás és a szakirodalom egy részének megállapításai között áll fenn. A cím az *is* hangsúlykorlátozó szerepéről szól, a témával foglalkozó számos alapos és meggyőzően érvelő elemzés viszont hangsúlyadást tulajdonít az *is* partikulának, azt emeli ki, hogy az *is* hangsúlyossá teszi a hatókörében álló kifejezést. A két jellemzés (hangsúlykorlátozás-hangsúlyadás) között a különbség – úgy gondolom – a megközelítés irányában van. A találkozási pont a viszonyító *is*-től módosított kifejezés **relatív erős** nyomatéka, amely a témaszakasz gyenge hangsúlya és a fókusz erős nyomatéka, az ún. irtóhangsúly között helyezkedik el. Erre a viszonylagosságra – a nyomatékadás tényének kiemelése mellett – egyértelműen utal Kassai Ilona említett tanulmánya is (Kassai 2007: 144).

Ami most már a megközelítés irányait illeti: tekintsük ehhez a (9)-es példasor mondatait. Az a) mondatok igei nyomatékú, semleges közlések; a b) mondatokban az ige előtti mondatrész erős nyomatékot, fókuszhangsúlyt visel; a c) mondatokban a mondatkezdő kifejezés relatív erős, de nem fókuszos hangsúlyát magyarázhatjuk úgy, hogy az a) mondatok témája az *is*-sel bővülve erősebb nyomatékot kapott, de úgy is, hogy a b) mondatok fókusz eleme az *is*-től módosítva elveszítette kiemelkedő nyomatékát, fókuszhangsúlyát.

- (9) a) A pénzhiány 'akadályozta az autópályák építését.
Annát 'mehívták a partira.
b) A "pénzhiány akadályozta az autópályák építését.
"Annát hívták meg a partira.
c) A 'pénzhiány is akadályozta az autópályák építését.
'Annát is meghívták a partira.
* Annát is hívták meg a partira.

Úgy tűnik számomra, s ezt megerősítik a fordítások példái, hogy a hangsúlykorlátozás egyes esetekben szinte műveletszerűen jelenik meg mondatainkban, ha fennállnak bizonyos kontextuális feltételek. A (9) c) példa azt is mutatja, hogy az igekötős igék előtt álló *is* szócska elöl tartja az igekötőt, ezt a szabályszerűséget kapcsolatba hozhatjuk a fókuszhangsúly lehetőségének kizárásával. De látnunk kell, hogy vannak olyan összetett szerkezetek, amelyek ettől az egyébként nagyon erős szabályszerűségtől eltérő módon viselkednek. Ez fordul elő az általam kettős igemódosítós igéknek nevezett kifejezésekben: pl. *A barátom is adott be ösztöndíjpályázatot; Ez a kutatócsoport is fedezett fel új halfajtákat* (vö. Aradi 1999).

Még a hangsúly/nyomaték kérdésénél maradva megemlítem, hogy van olyan írás, amely kitér az *is*-nek a hangsúlyt mérséklő szerepére. Nádasy Ádám nyelvészeti publicisztikájában így ír: „A fókusz hajlamos arra, hogy «kizárólagos» értelmezést kapjon: «csak ezt, és nem mást». Ezen a nemkívánatos kizárólagosságon enyhít az *is* betétele. ..., a fókusz (főleg írásban, ahol nincs hangsúlyozás) az utána tett *is* szócskával lehet kijelölni, s egyben kontrasztív értelmezését gyengíteni: ...” (Nádasy 2008: 322).

5. Az *is* két fő funkciójának megjelenése a fordításokban

A továbbiakban látni fogjuk, hogyan működik a Nádasy által is említett eszköz olyan mondatokban, amelyek angol szövegek magyar fordításaként fogalmazódtak meg, viszonyító (másképpen propozicionális szerepű) *is*-sel módosított szavakat, szerkezeteket tartalmaznak, és a megfelelő angol forrásnyelvi mondatban az *is* partikulának semmilyen képviselője nincsen. Olyan *is*-sel álló kifejezésekről, mondatrészletekről, mondatokról van tehát szó, amelyek angol ekvivalensében leginkább az *also, too, as well* kapcsoló szerepű határozószók jelenlétét feltételeznénk vagy várnánk el a magyar mondat olvastán.

Noha természetesen érdekes és hasznos lenne a fordítási megfeleltetések elemzése a modális szerepű, többnyire nyomósítást, árnyalást kifejező *is*-ek használati körében is, ezeket egyelőre nem vizsgálom, illetve ilyen példáimat nem szerepeltetem az elemzett mondatok listáján. Olyan kifejezésekre – és rengeteg változatukra – gondolhatunk, mint pl.: *még az ellenfelei is becsülik, már íróként is számon tartják, nagyon is tetszett nekünk* stb. Annyit jegyzek meg fordításukról, hogy az ilyen típusú *is*-ek egy részének szintén nincs jól azonosítható képviselője az angol szövegekben, más részük gyakorta az *even, already, still* határozószóknak vagy velük alkotott szerkezeteknek felel meg. Hozzáteszem még, hogy az *is* szócskának nagyon sok ún. hívószava van, amelyek mellett nagy gyakorisággal jelenik meg, és velük összetett határozószószerű kapcsolatot alkot, pl.: *más is, ma is, először is, többször is, maga is* stb.

Annak, hogy a fordítások összevetésekor a viszonyító *is*-ek tanulmányozását részesítettem előnyben, részben az az oka, hogy az általam vizsgált szórendi, mondat szerkezeti kérdések elsősorban a viszonyító *is* használatához és szerkezetek viselkedéséhez kapcsolódnak. Másrészt úgy tűnik, hogy a két nyelv közötti aszimmetria a viszonyító *is*-ek körében tisztázatlanabb, mint a modális

partikulák viselkedését tekintve. Ezt az érzést erősítheti, ha Kassai Ilona említett, francia-magyar fordítási irányban végzett, igen tanulságos elemzéseit témánkra vonatkoztatva továbbgondoljuk. Következtetéseiben arról szól, hogy „Amikor pedig a francia a forrásnyelv, a magyar fordítás számtalan olyan *is*-t tartalmaz, amelyeknek nincs képviselője az eredeti szövegben. Ezek a magyar «ráadások», mint várható, modális-pragmatikai szerepűek” (Kassai 2007: 155). És nem viszonyító-propozicionális partikulák – tegyük hozzá az idézethez. Ha az előbbi megállapítást (kissé felelőtlenül) az angol-magyar fordítási irányra kiterjesztjük, arra számíthatunk, hogy ha a magyar fordítás valamelyik mondatában viszonyító *is* van jelen, ennek azonosítható megfelelője ott van az angol szövegben is. Nézzük most már (a 6. részben), hogy mennyire helytálló ez a feltételezés, így van-e ez minden esetben. Korábbi megállapításaink és a példamunkám „kiválasztott egyedeinek” most következő elemzése alapján a kérdésre nemleges választ kell megelölegeznünk.

6. A viszonyító *is* az angol-magyar fordításokban

6.1 Az elemzett példák forrásai és csoportosításuk

A példák főbb forrásai: a *State of the World, A világ helyzete* című évente megjelenő környezetvédelmi szakkiadvány 2007. és 2008. évi száma; továbbá az angol Bob Dentnek az Európa Könyvkiadónál 2006-ban megjelent munkája: *Budapest 1956, Locations of Drama*, valamint John Lukácsnak az 1900-as századforduló Budapestjéről (angolul) írt könyve. Egyik sem szépirodalmi alkotás, az utóbbi kettő esszézerű történeti publicisztikának tekinthető. Ezekon kívül példamunka származik még a *National Geographic* folyóirat néhány cikkéből és két másik kiadványból. A példák forrását a mondat utáni rövidítés jelzi, feloldásuk a cikk végén **Források** címszó alatt található (a pontosabb bibliográfiai adatokkal együtt).

A példamunkát a vizsgált szerkezetek mondatbeli helye és részben funkciója alapján három fő csoportba osztottam, ezek a következők: 1. *is*-től módosított főnévi alaptagú kifejezések a mondat igéje előtt, vagyis kvantorpozícióban; 2. *is*-sel álló utalószavak a főmondat igéje előtt; 3. *is*-sel bővített névszói szerkezetek a mondatvégén.

6.2 Az *is* partikula a magyar célnyelvi mondatokban: egy angol-magyar mondatpár elemzése

A következőkben arra a kérdésre próbálok választ keresni az 1. mondatcsoport példáinak vizsgálatával, hogy milyen mondatszerkezeti sajátosságok vagy jelentéstani okok, illetve fordítói döntések indokolják az *is* partikula megjelenését a példaként választott angol mondatok magyar fordításában. Tekintsük elsőként a (10)-es mondatpárt!

- (10) The list of members and officials of the society is an illustration of the unity of high culture and learning in Budapest in 1900. (JL 198)

A társaság tagjainak és tisztségviselőinek névsora is tanúsítja a magas kultúra és tudomány egységét 1900-ban Budapesten. (JL 195)

(10) szövegelőzménye a *Társadalomtudományi Társaság* megalakulásáról szól, mindenekelőtt az alapító tagokat mutatja be. A célnyelvi mondat grammatikailag jól formált, jelentésanilag pontos, noha az *1900-ban, Budapesten* határozók némi szigorúsággal hátravetett, jelzői értékű határozóknak minősíthetők.

Az *is* a viszonyítás mozzanatát viszi a magyar mondatba. A viszonyító *is* működéséről szóló magyarázatok szerint mondatunkban *a társaság tagjainak és tisztségviselőinek névsora* szerkezet mint viszonyított kifejezés tartalmi kapcsolatban kell hogy álljon egy korábbi szövegrészben kifejtett vagy valamilyen elgondolt előzménnyel. Megvalósul-e ez a viszonyítás? Természetesen a meggyőző válaszhoz jó lenne a tágabb szöveggörnyezetet bemutatni, amire – terjedelmi korlátok miatt – itt nincs lehetőség. A szöveg ismeretében azt mondhatom, hogy a kérdéses kifejezésnek nincs egyértelműen azonosítható előzménye, referense a szövegben. Valamilyen elképzelt, feltételezésen alapuló válasz megfogalmazása természetesen lehetséges az „és még mi tanúsítja?” kérdés nyomán, különösen megfelelő tárgyismeret birtokában. Állapítsuk meg tehát, hogy valamilyen közös feltételezés, gyanított háttérismeret és pragmatikai szándék teljesen elfogadhatóvá teszi a mondatot. Valószínű, sok ilyen típusú mondatot mondunk – magyarul. Az angol mondat viszont nem kedveli az ilyen nehezen azonosítható előzmény vagy körülmény explicit grammatikai eszközzel való jelölését. Ahogyan a (11)-es példa angol mondatában láthatjuk, az angolra sokkal inkább az jellemző, hogy egy kifejtett, megnevezett, a szövegben azonosítható előzményhez fűz új információt a megfelelő viszonyító elemmel, ez esetben az *also* határozószóval.

- (11) He [a vulcanologist] sent e-mails to *international experts* a week before the eruption, giving them pertinent information, and *then also contacted local authorities*, all of whom failed to act on the information. (SW 126)

Egy héttel a kitörés előtt *nemzetközi szakembereknek* e-mailekben küldött [egy vulkanológus] hasznos információkat, valamint *a helyi hatóságokat is figyelmeztette*, ám egyikük sem reagált rá. (SW 173)

Úgy tűnik, hogy a (10)-es példa magyar mondatában az *is* használata elsősorban a *névsor* főnévvel jelölt tartalom kizárólagosságának elkerülésére szolgál, és nem valami korábbi vagy később közlendő megfelelő információ kiegészítésére, hiszen ilyenek nincsenek a közvetlen szöveggörnyezetben.

Mintegy tesztelésként felmerülhet, hogy mi történik, ha az ilyen típusú mondatokból kihagyjuk az *is* partikulát (így – formailag legalábbis – közelítjük őket az eredeti angol mondatokhoz). Ez rendszerint, bár nem mindig, a mondat információs szerkezetének megváltozásával jár együtt. Ilyen módon (10)-ben az *is* elhagyása változtat a mondat téma-réma szerkezetén, illetve bizonytalan mondatértelmezéshez vezet. Ugyanis így (*is* nélkül) a mondatkezdő szerkezet témává válhat, ekkor kizárólag a névsor főnévvel jelölt dologról

fogalmazunk meg állítást az ige hangsúlyozásával: [_T *A társaság tagjainak és tiszttségviselőinek névsora*] [_V *'tanúsítja a magas kultúra és tudomány egységét*]. (Ez esetben a korábban bemutatott kontrasztív topikos értelmezés is felmerülhet.) A másik lehetőség – ami még erőteljesebb kizárást fogalmaz meg – a bevezető szerkezet fókuszos értelmezése: [_F *"A társaság tagjainak és tiszttségviselőinek névsora* [_V *tanúsítja a magas kultúra és tudomány egységét ...*]] (és nem valami más).

Más-más tartalmi elemekre vonatkoztatva lényegében hasonló elemzéseket adhatunk több további példánkról, így (12)-ről, (13)-ról.

- (12) An improved early flood warning system and emergency response plan is being developed for the Ciliwung and Ciradane Rivers. (SW 130)

A Ciliwung és Ciradane folyók *korai árvízjelző rendszerén és veszélyelhárító tervén is dolgoznak*. (SW 177)

- (13) The Project ... supported this work, recognising that Vankovka could be transformed into a charming place that could spur the revitalization of the surrounding neglected land. (SW 170)

Munkájukat a New York-i Projekt ... támogatta, felismerve, hogy Vankovkát vonzó helyé lehetne átalakítani, amely *a környező elhanyagolt területek újjáélesztését is ösztönözheti*. (SW 225)

Az *is*-sel bővített kifejezés kiegészítéseként, előzményeként ezekhez a mondatokhoz is csak általános, elmosódott tartalmakat tudunk felidézni, és róluk is elmondható, hogy az *is* elhagyása bizonytalan mondatértelmezéshez vezet.

6.3 A viszonyító *is* jelentéstani-logikai tartalma

További példák bemutatása előtt célszerűnek látszik a korábbinál pontosabban meghatározni, hogy mi is az *is*-sel történő viszonyítás jelentéstani-logikai tartalma (ehhez vö. Kiefer 1983, Kocsány 2002, Kassai 2007). A viszonyító *is* pontosan azonosítható, kifejtett szövegelőzményhez vagy csak odaértett előfeltevéshez fűz új információt, hozzátoldó szerepének megfelelően. A viszonyító *is*-től tehát azt várjuk, hogy a szövegben korábban megjelent vagy csak elgondolt tartalomhoz kapcsoljon valamilyen új közlést tartalmat. Az ilyen típusú *is*-nek megkülönböztető jegye (a modális *is*-sel összevetve), hogy „mindig van explicit vagy implicit szövegelőzménye, amelyhez képest értelmeződik, míg a modális-pragmatikai partikulának nincs vonatkoztatási pontja a szövegelőzményben, ...” (Kassai 2007:140).

Eddigi példáinkból úgy látszik, hogy amikor a magyar mondat *is* partikulájának nincs megfelelője az angol eredetiben, akkor az *is*-hez tartozó névszói kifejezéshez inkább csak elgondolt előzmény, határozatlanabb előfeltevés kapcsolódik. Szükséges lenne ez utóbbi fogalmak tartalmát és értelmezését pontosabban körvonalazni, mert úgy tűnik, ellentmondás van az elméleti elvárások és a nyelvhasználat gyakorlata között. Hiszen azt várhatnánk, hogy az előzőekben jellemzett viszonyítás, mivel lényegi eleme az új információ hozzákapcsolása

valamilyen korábbihoz, kölcsönösen megjelenik a forrásszövegben és fordításában is formai eszközeivel együtt, akármilyen a fordítás iránya. De láthatjuk, hogy ez koránt sincs így.

A strukturális nyelveírás a viszonyító *is*-sel álló kifejezésekkel kapcsolatban halmazokon végzett műveletekről beszél. Tehát a (10)-es példát tekintve *a társasági tagok és tisztségviselők névsora* kifejezéssel jelölt tartalom beletartozik azon dolgok halmazába, amelyek a magas kultúra és tudomány egységét tanúsítják 1900-ban Budapesten. E megközelítés esetén is felmerülhetnek kérdőjeles meggondolások. Az elemzett mondatokra gondolva – gáncsoskodó hajlammal – megkérdezhetjük, hogy miért idéz fel, hoz létre a fordító az *is*-t alkalmazó megfogalmazási móddal a magyar értelmezés számára egy halmazt – amelynek nyoma sincs az angol mondatban, vagy szakszerűbben és megengedőbben fogalmazva –, amely ilyen jelölt módon nem jelenik meg az angol mondat szemantikájában.

Az *is*-sel álló kifejezés és halmazának viszonyáról fontos megjegyzést tesz az Alberti Gábor, Medve Anna szerzőpár. „Nehezen megragadhatónak csupán a releváns halmaz mibenléte tartható. Erről annyit mondhatunk, hogy mindig a kontextus, illetőleg a szituáció jelöli ki. Az *is*-es kifejezés értelmezéséhez szükséges előfeltevés éppen az, hogy a beszédtárs (kellő mértékben) ismeri a releváns halmazt, ott van az a mindkettőjük számára reálisan feltételezhető közös háttértudásban” (Alberti és Medve 2002: 87).

Az előbbi megállapításokhoz kapcsolódva az eddigi és további példák elemzése alapján szeretnék megfogalmazni egy általánosító következtetést. A vizsgált mondatpárok magyar mondataiban a szövegösszefüggés és a külső kontextus (háttérismeret) valóban lehetővé teszi az *is* partikulával jelölt, erősebben körvonalazott vagy elmosódottabb viszonyítást, de ennek explicit jelölése gyakorta szintaktikai, jelentéstani kényszer a megfelelő, szándékolt mondatjelentés megvalósításához. Az angol mondatokban viszont a teljesen más információs szerkezet, hangsúlyozási lehetőségek miatt ilyen kötöttségek nem állnak fenn, s ha a viszonyítás elemei nem kellően kifejtettek vagy a szövegben távol állnak egymástól, a viszonyításnak nincs grammatikai/lexikai jelölője az angolban. További példák bemutatásával az előbbi állításokat szeretném igazolni és finomítani.

6.4 A szintaktikai és jelentéstani tényezők szerepe az *is* használatában

6.4.1 Hangsúlykorlátozás: igemódosító nélküli ige a rémaszakaszban

A (14)-es példa szövegelménye a szegények vízellátásáról szól; mások hálózathoz való csatlakoztatására nincs utalás a szövegrészben, de persze ott lehet az a háttérismeret, hogy a gazdag negyedek vízellátása biztosítva van.

- (14) This might involve connecting them to the piped network, ... (SW 32)
 Ez jelentheti azt, hogy *őket is csatlakoztatják* a vezetékes hálózathoz, ...
 (SW 57)

Figyeljünk arra, hogy az *is* használata elkerülhető lenne szórendi cserével: *csatlakoztatják őket a vezetékes hálózathoz*. A választott szórendben viszont szükségszerűen jelenik meg az *is*, módosítva az *őket* névmást, máskülönben az *őket* fókuszhangsúlyt kapna: "*őket csatlakoztatják*, vagy kontrasztív topikként szembenállást fejeznek ki: *őket 'csatlakoztatják*."

Az ige jelentése és formája meghatározhatja, hogy milyen szerkezeti és jelentésbeli változást okozhat a mondatban az *is* partikula elhagyása. Ha igekötő nélkül áll az ige, mint előző példánkban, (14)-ben, az ige előtti névszói kifejezés fókuszszerepet kaphat, vagy a mondat lexikája által meghatározott jelentésvizonyoktól függően a mondat témaszakaszába kerülhet. Ha az ige ún. hangsúlykerülő vagy – Klaudy Kinga terminusával – gyenge szemantikai töltésű ige (vö. Klaudy 1987: 29), az előtte álló főnévi kifejezés mindenképpen a mondat fókusza lesz: l. (15)-ben.

(15) Programmes containing projects concerning Hungary were approved.

(D 34)

Elfogadtak olyan programokat, amelyekben *Magyarországot érintő projektek is voltak*. (D 34.)

'Elfogadtak olyan programokat, amelyekben "*Magyarországot érintő projektek voltak*.'

A hangsúlykerülő (eleve erős nyomatékú) igék előtti főnévi bővítmények pedig inkább témaszerepet kapnak az *is* kapcsolóelem nélkül. A (16)-os példa magyar mondatában az *is* kizárja a *három város lakossága* alanyi szerkezet témaszerepét, és az *is*-től módosított kifejezés relative kiemelt nyomatéka elveszi az erős szemantikai töltésű ige hangsúlyát.

(16) There were definite differences between their peoples, accounting for misunderstanding and even animosities on occasion. (JL 70)

A három város [Pest, Buda és Óbuda] lakossága is különbözött egymástól; ez olykor félreértéseket, sőt ellenségeskedéseket okozott. (JL 74)

6.4.2 Hangsúlykorlátozás: igemódosítóval álló igék

Nézzük ezután az igekötővel, névelőtlen névszóval álló igék szerkezeteit, példánk a (17) és (18) mondatpár.

(17) The cities made possible and necessary by industrialization have incubated a mutually reinforcing set of transitions that have redrawn the outlines of material existence. (SW 5)

Az iparosodás során létrejövő városok [az] átalakulások egymást erősítő sorozatán át *az anyagi létet is átrajzolták*. (SW 24)

'Az iparosodás során létrejövő városok [az] átalakulások egymást erősítő sorozatán át *átrajzolták az anyagi létet*.'

- (18) ...Private woodlands typically were regarded as commons for purposes of subsistence such as hunting, fishing and even cutting wood. The woodland commons sustained slaves during their bondage. (SWa 140)

A korai amerikai kolóniákban a magánerdőket általában közösnek tekintették, amelyek a halászat, vadászat és favágás révén a fennmaradást szolgálták. A közös erdők *a rabszolgákat is eltartották*. (SWa 191)

Ha újra az *is* partikula elhagyásával teszteljük a mondatokat, azt látjuk, hogy az ige előtti határozott főnév az *is* partikula nélkül szembeállító értelmezést, kontrasztív topik szerepet kapna; (17) magyar mondatában pl. ilyenforma olvasattal: *az anyagi létet átrajzolták, a szellemi érintetlenül hagyták*. Az *is* természetesen megszünteti ezt az értelmezési lehetőséget a fordító szándékának megfelelően. A fordító azonban, ha már nem választotta a mellékmondatos megoldást, megtehetette volna, hogy szórendi cserével oldja az ige előtti mondatszakasz zsúfoltságát, elhagyva a tárgynak az *is*-sel történő, valójában kényszerű bővítését. Az eredmény (melyet ott láthatunk a fordító eredeti mondata alatt is): *az iparosodás során létrejövő városok [az] átalakulások egymást követő sorozatán át átrajzolták az anyagi létet*.

Gyakran tapasztaljuk, hogy az igemódosítóval lezárt ige elé helyezett 3-4 határozott főnévi bővítő, ahogy ebben a mondatban is láthatjuk, nehezen viseli el a semleges téma szerepet. A nyelvérzékünk is azt kívánja, hogy ilyenkor rendezzük át a mondat szórendjét, vagy adjunk jelöltebb, fókusz vagy kontrasztív topik funkciót valamelyik bővítőnek, esetleg – ha a kontextus megengedi – módosítsuk *is* partikulával valamelyiküket. Tulajdonképpen ez utóbbi történt a (17)-es példa angol mondatának fordításakor is, anélkül, hogy az angol mondat, amely egy kis önálló rész kezdő mondata a kiadványban, sugallta volna a viszonyítás szükségességét. Mindenesetre az *is* partikula ebben a mondatban korlátozta az *anyagi létet* tárgy erőteljes kontrasztív topik hangsúlyát, így egy határozott, az adott szövegösszefüggésben nem megvalósítható szembeállítás helyébe – az *is* révén – egy nehezen konkretizálható viszonyítás lépett. A kontrasztív topik értelmezésével kapcsolatban megemlítem, hogy van olyan megítélés, amely szerint valójában a fókusz egyik alkategóriája, erre utal az időnként alkalmazott **kontrafókusz** megnevezése is (vö. Gyuris 2002: 34-40).

6.5 További példák: szórendi csere és az *is* partikula elhagyása

További példákat hozhatunk arra, hogy szórendi csere (vagy más mondatbeli művelet) esetén a magyar mondatban ugyanúgy nem jelenne meg az *is* szócska, ahogy angol eredetijéből is hiányzik bármilyen viszonyító elem. Ilyen példák a (19), (20) és (21) mondatpárok.

- (19) As with community gardens, community efforts to plant green spaces can bring mental health benefits. (SW 145)

A közösségi kertekért és a zöld területek telepítéséért végzett közösségi munka *a lelki egészségre is jó hatással van*. (SW 195)

- (20) Still later and farther south on the Argentine coast, he excavated a third set of mammal bones, ... (NGa 46)
Később, kicsit délebbre, Darwin egy harmadik ásatag emlős csontjaira is rábukkant ... (NGa 46)
- (21) Like other survivors, he knows that he must be attentive to any change in political mood that could effect Lukoil's fortunes, ... (NG 85)
A többi „túlélőhöz” hasonlóan ő is jól tudja, hogy éberem kell figyelnie a politikai barométer minden változását, amely ... befolyásolhatja a Lukoil sorsát. (NG 91)

A lehetséges szórendi átalakítás a (19)-ben a következő: *A zöld területekért végzett közösségi munka jó hatással van a lelki egészségre.* A fordító változatából persze kockázatos lenne elhagyni az *is*-t, mivel ismét felmerülhetne a kontrasztív topikos értelmezés, pl. ily módon: *A közösségi munka a lelki egészségre jó hatással van, de a test bizony megsínyli.* A (20)-as példában a *rábukkan* ige igekötőjének elhagyása teheti feleslegessé az *is*-t, bár a *bukkan-rábukkan* igékben a véletlenszerűség mozzanata valamelyest ellentmond az angol *excavate* ige tartalmának.

A (21)-es példa mondataiban már megjelenik a jól azonosítható előzmény, ez esetben az angol *is* él a viszonyítás eszközével a *like* határozószót használva. Ehhez képest a magyarban kétszeres a viszonyítás jelölése: a *hasonlóan* határozószó + *is* partikula. Az *ő* névmás mellől nem maradhat el az *is* (ez összefügg a kitett személyes névmás kötelező hangsúlyával), mondatunk viszont az *ő is* kapcsolat elhagyásával szintén megfelelő ekvivalense lenne az angol mondatnak: *A többi „túlélőhöz” hasonlóan jól tudja...*

Itt szeretném megjegyezni, hogy a lehetőségeket latolgatva nem az *is* partikulát „üldözöm” (nélküle nem is születettek volna meg ezek az elemzések); ezekkel a próbákkal inkább azt igyekszem kitapogatni, mennyire és miért szükséges az *is* jelenléte a magyarban, ha az angol mondatban nincs neki megfelelő lexikai elem. Mindenesetre az *is* elhagyásának most számba vett olyan lehetőségei, amelyek nem járnak a mondatjelentés alapvető módosulásával, azt mutatják, hogy az *is* mondatbeli jelenléte sok esetben a szerkesztésmód függvénye, és nem a mondatban foglalt állítás tartalma kívánja meg használatát.

A korábban bemutatott hangsúlymódosító szerepet megvalósítva – szakszerűtlen megfogalmazással – az *is* mintha pusztán a mondat szerkezet „karbantartására” szolgálna esetenként. Például (22) magyar mondatában az *is* elhagyása nem okozna valós értelmezési bizonytalanságot, nélküle mégis zökkenőt, hiányt érezhetünk a mondatban.

- (22) Today, these very slums are pioneering a new concept: policing with people's involvement. (SW 132)
(Mumbai arról nevezetes, hogy több mint 12 milliós lakosságának csaknem a fele szlömökben, vagy illegális településeken él.) Ma ugyanezekben a nyomornegyedekben új szemlélettel kísérleteznek, amely szerint a lakosságot is bevonják a rendfenntartásba. (SW 179)

Mondatunkban valamilyen határozószó-típusú elem kívánczik az ige és bővítménye közé, ezt a hiányt adott esetben az *is*-t helyettesítve olyan szavak is kitölthetik, mint *fokozatosan, mindenképpen: a lakosságot fokozatosan/mindenképpen bevonják a rendteremtésbe.*

Vannak példák, amelyek azt mutatják, hogy a magyar mondatokból nem egyszer minden gond – azaz átalakítás – nélkül elhagyható az angol mondatban nem képviselt *is* partikula. Ezt mutatja (23), amelyben az *is* elhagyásával közvetlenül az ige elé kerül az alanyi szerkezet, de nem kap kontrasztív hangsúlyt, amely kizárhatná az *is* elmaradásának lehetőségét.

- (23) The Tsar was willing to help, for many reasons, including the worrisome fact that Polish generals and officers were fighting on the side of the Magyar revolutionaries. (JL 115)

A cár nem tagadta meg a segítséget. Aggasztotta, hogy *lengyel tábornokok és tisztek is harcolnak* a magyar forradalom oldalán. (JL. 114)

'Aggasztotta, hogy *lengyel tábornokok és tisztek harcolnak* a magyar forradalom oldalán.'

7. Összegzés

Rövid összegzésként megállapíthatjuk, hogy az *is* partikulát enklitikus, simuló jellege alkalmassá teszi arra, hogy az előtte álló kifejezéshez kapcsolódva, szinte todalékszerű morfológiai elemként töltsön be szabályozó szerepet a mondat hangsúlyviszonyainak alakításában. Ennek fő mozzanata, hogy a tőle módosított kifejezés jelölt hangsúlyozású lesz, de ez korlátozott nyomtaték a fókusz és a kontrasztív topik mondatösszetevők hangsúlyához képest.

Jelentéstani szerepéből – a vizsgált példaanyag alapján – azt emelem ki, hogy bár az *is*-sel bővített kifejezés tartalma úgy jelenik meg a mondatban, mint valamilyen kifejtett vagy elgondolt előzményhez tartozó, ahhoz viszonyított információ, ez a kapcsolat gyakran azonosíthatatlan marad a szövegben vagy a beszédhelyzetben, és nem is szükséges az azonosítás a közlés értelmezéséhez. Ilyenkor az *is* – jelentéstani funkciója helyett – inkább mint pragmatikai jelölőelem kap szerepet a mondatban kifejezett állítás kizárólagosságának korlátozójaként.

Rendszerint ezen esetekben nincs képviselete a magyar *is* partikulának a megfelelő angol mondatban.

Irodalom

- Alberti G., Medve A. 2002. *Generatív grammatikai gyakorlókönyv I. Szabályok és magyarázatok.* Budapest: Janus / Books.
- Aradi A. 1999. Fordított szörendű igekötős ige az igei csoport élén. In: Balaskó M. – Kohn J. (szerk.) *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke. A VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak gyűjteményes kiadása.* Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. II. kötet, 301–306.

- Aradi A. 2004. Szórend és jelentés. Az *is* és a *sem* kötőszók kérdéséhez. *Hungarológiai Évkönyv* 5: 17-23.
- Dóla M. 2006. Anafóra és preszuppozíció *is*-től módosított NP esetén. In: Kassai I. (szerk.) *A nyelvi tabuktól a temporális referensekig*. Nyelvészeti Doktorandusz Füzetek 4. Pécs: Pécsi Tudományegyetem. 80-90.
- É. Kiss K. 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 79-178.
- É. Kiss K. 1998. Mondattan. In: É. Kiss K., Kiefer F., Siptár P. *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 15-184.
- Gyuris B. 2002. *The Semantics of Contrastive Topics in Hungarian*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Kézirat.
- Kassai I. 2007. Az *is* partikula műfordítások tükrében. In: Kassai I. (szerk.) *A mondat információs szerkezete. La structure informationnelle de la phrase*. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 139-158.
- Kenesei I. 2008. Funkcionális kategóriák. In: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 601-637.
- Keszler B. (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer F. 1983. *Az előfeltevések elmélete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1987. Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi Értekezések 123*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 2007. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 120-138.
- Kocsány P. 2002. Szöveg, szövegtípus, jelentés: a mondás mint szövegtípus. *Nyelvtudományi Értekezések 151*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kugler N. 2000. A partikula. In: Keszler B. (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 275-281.
- M. Korcsmáros V. 2006. *Lépésenként magyarul. Magyar nyelvtan – nem csak magyaroknak*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Nádasdy Á. 2008. *Prédikál és szónokol*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Források

- BD: Dent, B. 2006: *Budapest 1956. Locations of Drama*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
Dent, B. 2006: *Budapest 1956. A dráma színterei*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
Fordította: Rác K. és Tedeschi M.
- D: *Diplomatic Magazine*, 2004.1.
Diplomata (Magyar és angol nyelvű folyóirat)
- JL: Lukacs, J. 2004: *Budapest 1900*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
Kétnyelvű kiadás. Fordította: Mészáros K.
- NG: *National Geographic*, June 2008.
National Geographic Magyarország, 2008. június
- NGa: *National Geographic*, February 2009.
National Geographic Magyarország, 2009. február
- SW: *State of the World 2007. Our Urban Future*. New York: The Worldwatch Institute.
A világ helyzete 2007. Városaink jövője. Budapest: Föld Napja Alapítvány.
- SWa: *State of the World 2008. Innovation for a Sustainable Economy*. New York: The Worldwatch Institute.
A világ helyzete 2008. Fenntartható gazdaság. Budapest: Föld Napja Alapítvány.

A tulajdonnevek fordításának alapkérdéseiről

*Diadal vagy Viktória, Eugén vagy Jenő?*¹

Farkas Tamás

E-mail: farkast@hudens.elte.hu

Kivonat: A tulajdonnevek más nyelvbéli megfelelőjének kiválasztását számos tényező befolyásolja. A tanulmány közülük a tulajdonnevek ilyen értelemben vett fordításának három alapvető kérdéstípusát tárgyalja. Témáját egy-egy esettanulmányoszerű példasoron keresztül vizsgálja; azonos nevekre, illetve névtípusokra vonatkozó, különböző forrásokból származó példák felhasználásával. Elsőként a tulajdonnév tulajdonnévként való azonosításának szükségességét elemzi, a köznevektől eltérő fordítás igényét a *Csillagok háborúja* történetek *Clone Wars* kifejezésének értelmezésén példázva. Ezt követően a két fő tulajdonnévi típus fordításának, tágabban pedig a különböző nyelvek közötti ekvivalenciáknak az eltérő lehetőségeit kutatja. Az áttetsző közzói értelemmel bíró tulajdonnevekét a több névtípusból adatolt *Victory* példáin; az átlátszó közzói értelemmel nem rendelkező, így tipikusnak és általában nem fordíthatónak tekintett tulajdonneveket pedig a számos nyelvbe bekerült *Eugen(ius)* keresztnév magyar megfelelőinek vizsgálatával. Az általában alkalmazandó fordítói műveletek az egyes névtípusok szerint láthatólag különbözhetnek egymástól, és eltérő eredményekre is vezetnek. A nevek, névfajták fordítására azonban nem tudunk egységes szabályokat megfogalmazni. Egyetlen idegen tulajdonnévnek többféle megfelelője létezhet, és gyakran létre is jött a magyarban (a tárgyalt férfi keresztnévnek például hétféle magyar ekvivalensét tárgyaljuk). E lehetséges sokféleséget elsősorban kulturális és pragmatikai tényezőkkel magyarázhatjuk, melyek a tulajdonnevek nyelvi, illetve szociokulturális kategóriájára eleve és különösen is jellemzők.

Kulcsszavak: tulajdonnevek, névtípusok, keresztnevek, kulturális meghatározottság, ekvivalencia a fordításban

1. A tulajdonnevek fordíthatóságáról

Szaktudományi munkákban is nemegyszer találkozhatunk azzal a megállapítással, mely szerint a tulajdonneveket nem fordítjuk, vagy legalábbis általában nem fordíthatók. Érdemes ezt rögtön szembesíteni azonban azzal a véleménynyel, melyet J. Soltész Katalin klasszikusnak számító névelméleti kötetében is olvashatunk: „Tágabb értelemben azonban a tulajdonnév lefordításáról beszélhetünk mindazokban az esetekben, amikor a tulajdonnév más nyelvi megfele-

¹ A 3. Nyelv–kultúra fórumon 2007. április 20-án tartott előadás tanulmányá bővített változata.

lőjét, a névviselő más nyelvi megjelölését használjuk” (J. Soltész 1979: 119, vö. még 118–123).

A fordítás a kommunikáció sajátos, interlingvális és interkulturális formája. Az ekvivalencia megteremtése ezzel összefüggésben sem egyszerűen a fordítatlanság vagy lefordítás dilemmáját jelenti. Az itt fontos szerepet játszó tényezők, a szociokulturális meghatározottság és vonatkozások a tulajdonneveknek pedig általában is alapvető jellemzőit jelentik. (Névelméleti összefüggéseiről l. Várnai 2005: 77–84, szempontjairól is Bölcskei 2009.)

A tulajdonneveknek a – fentebbi értelemben vett – fordítása többféle fordítói művelet révén történhet meg. Ezeket pedig meg kell előznie elsősorban a fordítandó nyelvi alakulat tulajdonnévként való értelmezésének, illetve a referenciális érték megfelelő meghatározásának (vö. Farkas 2007: 170–174, Horváth 2008).

1.1 A lehetséges fordítói műveletek

A lehetséges fordítói műveletek a Vermes Péter Albert-féle rendszerezés (2005a, kül. 112–117, ill. 2005b) szerint, saját példasorral jellemezve a következők. (Egyéb rendszerezésekre újabban l. pl. Hajdú 2003: 143–145, Pierini 2006, Fábrián 2007, Sárkká 2007.)

1. Átvitel, azaz a forrásnyelvből vett névnek változatlan áttétele a célnyelvi szövegbe: *William Shakespeare*. (Ebben a névtípusban a szokásos megoldás.)

2. Behelyettesítés, azaz a) a névnek vagy valamely elemének a konvencionális célnyelvi megfelelővel való helyettesítése: *Shakespeare Vilmos*; illetve b) a név hangalakjának, írásmódjának a célnyelvhez való igazítása: *Sekszpír Vilmos*. (A 19. században jellegzetes típust az előbbi képviseli, ám az utóbbi is valós példa, idézhető a purista Rákosi Jenő írásaiból, l. Hegedűs 1995: 219.)

3. A szűkebb értelemben vett fordítás: **Dárdarázó Vilmos*. (Ez a megoldás a családnevekre ugyan éppen nem jellemző, de példáit a műfordítások, a családnévváltozások és -változtatások, vagy éppen a gúnyos névhasználat körében is megtalálhatjuk, pl.: *Bilbo Baggins* > *Zsákos Bilbó* [*A Gyűrűk Ura*, regény és film]; *Müller* > *Molnár*, *Szabó* > *Taylor* [hazai vagy tengerentúli névváltoztatások]; *George Bush* > *Bokor Gyuri* [amerikai magyar sajtónyelvből].)

4. Modifikáció, azaz a név erőteljesebb módosítása, akár kihagyása vagy teljes egészében közszoói elemekkel való helyettesítése: *az avoni hattyú, a legnagyobb angol drámairó*. (Általában ritkább fordítói megoldás.)

1.2 A továbbiakban vizsgálandó alapkérdések

A továbbiakban a tulajdonnevek fordításának legalapvetőbb kérdéseit szándékozom bemutatni, esettanulmányként értelmezhető vizsgálatok példáján. (A továbbiakban alkalmazott *szónév* és *jelnév* terminusokra l. J. Soltész 1979: 31–32.)

1. Az alapkérdés: tulajdonnév vagy közszoó? Az alkalmazandó fordítói műveletek ennek megfelelően alapvetően különbözhetnek. A *Csillagok háborúja* történetek *The Clone Wars* kifejezésének fordításain mutatom be ezt a problémát.

2. Az ún. szónevek, azaz az áttetsző közszoói értelemmel bíró, kevésbé tipikus tulajdonnevek fordítása. Az alapkérdés itt az, hogy fordítjuk-e vagy sem, leginkább pedig, hogy átvitelrel vagy fordítással fordítjuk-e ezeket. A lehetőségeket a több névtípusban is előforduló *Victory* példájával szemléltetem.

3. Az ún. jelnevek, azaz az átlátszó közszoói értelemmel nem rendelkező, a legtipikusabbnak tekintett tulajdonnevek fordíthatósága. A viszonylag egyszerűnek látszó kérdés akár igen összetett problematikáját az *Eugen(ius)*, illetve a több nyelvben egyaránt meglévő 'Eugenius' keresztnév példáján mutatom be.

2. Tulajdonnév vagy közszoó – a *The Clone Wars* esete a magyar fordítókkal

A *Csillagok háborúja* (*Star Wars*) című sci-fi klasszikusban, a későbbi film- és regényfolyam elsőként elkészült filmjében tűnt fel először pusztán említésként a *The Clone Wars* kifejezés, melynek tényleges tartalmáról azonban a történet semmi továbbit nem árult el. A fordítók így csupán saját intuícióikra hagyatkozhattak akkor, amikor a kifejezés lefordításának feladatával kerültek szembe, melynek sikere a *Clone* szó értelmezésén múlik.

1. A név első előfordulása, az elsőként elkészült mozifilm magyar szinkronja a legbiztosabb megoldást választotta: kihagyta a problémás szót, s a kifejezést egyszerűen a *háború* formában adta vissza; a modifikáció révén a kifejezés lényege nem sérült. A filmből született könyv és az ezek folytatásaként elkészült filmek és regények fordítói viszont igyekeztek pontosabban is lefordítani ugyanezt. A fordítók által létrehozott megoldások két fő típusba sorolhatók, melyek – az eseménynevek angol írásgyakorlatának megfelelően nagybetűvel írt – *Clone* szó tulajdonnévként vagy közszoóként való fordításának különböző lehetőségeit jelzik. (A források: Lucas 1980: 82–83; Glut 1981: 111; Zahn 2005a [1991]: 58, 118, 158 és passim, 2005b [1992]: 66, 195, 311 és passim, 2006: 27, 34 és passim.)

2. A tulajdonnévi értelmezés szerint: *a Clone Háború* ~ *a Clone Háborúk*; *a Clone-i háború* ~ *a clone-i háború*; valamint *a Clone elleni háború*. A kérdéses szó így leginkább egy bolygó neveként tűnik értelmezhetőnek.

3. A másik lehetőség a közszoói értelmezés volt: *a klón háború* ~ *a klónháborúk*, illetve *a klónok háborúja*. Az, hogy az utolsóként idézett változat tekinthető megfelelőnek, csak az egykori első epizódot két és fél évtizeddel később követő film révén derült ki egyértelműen: ez a rész számolt be ugyanis egy klónokból álló hadsereg felállításáról és a részvételükkel vívott háború kitöréséről.

Mint látható, az eltérő értelmezés eltérő fordítói műveletet igényelt és alapvetően eltérő eredményhez vezetett, formáját és értelmét tekintve egyaránt. A tévesen tulajdonnévként értelmezett s így akként fordított (illetve: nem fordított) közszoók egyébként is különösen jellemző fordítási hibatípust képviselnek. (A félrefordítások közkeletű megnevezése, a *leiterjakab* is ennek egy klasszikus esetéből származtatható. Mai típusairól, példáiról l. Farkas 2007: 177–182.)

3. Az ún. szónevek fordításáról – a *Victory* példáján

A *victory* angol szó jelentése: 'győzelem, diadal'; közszóként ennek megfelelően fordítható (illetve Winston Churchill nevezetes kézmozdulatával kísérve esetleg *Viktória!* formában). Áttetsző közszó eredetének megfelelően azonban az angol *Victory* közszóként vagy tulajdonnévként, illetve tulajdonnév részeként való értelmezése itt is meghatározza a fordítói eljárásokat. Ezt példázhatjuk Agatha Christie egyik történetének címével: *The Affair at the Victory Ball*. A *Poirot* című filmsorozat megfelelő epizódja ezt így adta vissza magyarul: *A Viktória bál esete*, míg a film alapjául szolgáló (és magyarul már azt megelőzően is megjelent) novella *Rejtély a jelmezbálon* formában fordította (Christie é. n. 7–34.).

A címben jelzett eseményre a novella szövege a következő módokon utal: *győzelmi jelmezbál ~ a győzelem alkalmából rendezett bál ~ bál a győzelem emlékére*. A *Victory Ball* tehát nem fordítható *Viktória-bál* formában, mely megtévesztő módon cseng össze csupán így a magyar *Anna-bál* névtípussal. (A szóban forgó keresztnév angolul egyébként is *Victoria*.) A *jelmezbál*ként fordítás a novella címében a modifikáció célszerű esete: a fordító a magyarra csak nehézkesen fordítható eredeti kifejezés helyett alkalmazza, benne a cselekmény szempontjából kulcsfontosságú tényezőt, a bál *jelmezbál* voltát is megnevezve.

3.1 *Victory* a különböző névtípusokban

A *Victory* szó számos különböző névtípusban megtalálható (többükre l. Wikipedia/*Victory*), s mint tudjuk, ezek közt eltérő fordítási megoldások lehetnek jellemzőek (l. pl. Sárkká 2007). Vegyük sorra a fő névtípusokat ebből a szempontból.

1. Nem fordítjuk a személynevekben előforduló szónévi elemeket. A *Victory* családnévként változatlanul, azaz átvitelrel kerül át a célnyelvi szövegekbe (*Gerard Victory*, ír zeneszerző), ha pedig a győzelem római istennőjét jelenti, a *Victoria* névvel helyettesíthetjük.

2. Nem fordítjuk a szónévi eredetű márkaneveket sem, hanem változatlanul átvisszük a célnyelvi szövegbe (*Victory Records*). Orwell 1984 című regényének magyar fordításában azonban a *Victory* márkanévű gin és cigaretta is *Győzelem* néven szerepel: a műfordító így idézi fel ezekben is az író negatív utópiájának és az *újbeszélnek* a világot (Orwell 1989: 11). A műfordításokra jellemző helyzet ez: a fiktív történet és világ leírásában kevésbé fontos az egyértelmű identifikációt szolgáló változatlanság (a konvencionális átvitel), mint az olvasó érdekeit szolgáló, a tulajdonnév jelentésszerkezetének más elemeit, különösen a konnotatív tartalmakat mozgósító eljárás (itt a szorosabb értelemben vett fordítás).

3. A helynevekben és az angolszász nyelvű világ intézményneveiben megjelenő szóneveket olykor közszó értelmük szerint fordítjuk, többnyire azonban változatlan formában átvisszük a magyar szövegbe. A *Victory* esetében, minthogy a név jelöltjei nem számítanak különösebben jelentősnek, illetve jól ismertnek a magyar beszélőközösség számára (pl. észak-amerikai településnevek, egy pápua új-guineai vulkán neve), nyilvánvalóan az átvitel a jellemző

megoldás. Azonban hasonló jelentésű, közszói eredetű neveket is lefordítanak olykor, mint – ezúttal nem angol nyelvű példával élve – az új, szocialista várostípust megjelenítő, 1954-ben a szocializmus győzelmére utalva (*Oraşul Victoriának* elnevezett Brassó megyei román város esetében. A román településnév magyarul *Viktória*, *Viktóriaváros* mellett *Győzelem*, *Győzelemváros* formában is adathozható. (Wikipedia/Viktóriaváros; minderről az idegen nyelvű helynevek térképi névírásának kontextusában l. Mikeşy 2008: 210.)

4. A címeiket: regény- és filmcímeiket általában fordítjuk. A *Victory* esetében is: Joseph Conrad regénycímében vagy egy amerikai háborús film címében (*Escape to Victory ~ Menekülés a győzelembe*). Amiről azonban el szoktunk felejtkezni: rendszerint nem fordítjuk a popzene világának címeit: albumok, zene-számok címét (példáit l. a Wikipedia anyagában is), ahogyan rendszerint nem fordítjuk azok szövegét sem.

3.2 Egy egyszerűnek tűnő eset: a hajónevek kérdése

Kevésbé gyakori és jellemző kérdés, de tanulságos a hajónevek fordíthatósága is. „Nem fordíthatók le” – állapíthatja meg ezekről kategorikusan a szakirodalom is (Hajdú 2003: 145). Ez a helyzet általában, így Nelson admirális trafalgari zászlóshajójának, a *Victory*nak esetében is, akár a nevezetes ütközet leírását olvassuk valahol, akár egy Nelsonról elnevezett étterem étlapját (*Victory tekerése*; l. Nelson Pub). Hasonlóképpen kezelhetik a hajóneveket a fikciós történetek is: *Victory osztályú csillagromboló* (Zahn 2006: 80).

Erre épít Karinthy *Hajónevek* című humoreszkje is (Karinthy 1975: 644–646), melyben két angol tengernagy beszélget az első világháború idején:

Undersea tengernagy: Mi újság?

Allan tengernagy: Elsüllyedt a *Majestic*.

Undersea: Mi az magyarul: *Majestic*.

Allan: Honnan tudjam? Nem tudok én magyarul. Különben miért akarja magyarul tudni? Nem kell azt tudni.

Undersea: [...] Igenis, kell tudni magyarul, hogy mi az: „Majestic”, mert különben nem értik meg Pesten, ha ez a szó előfordul a vicces krosziban.

[...]

Allan: Ja, az más. Hát akkor beszéljünk magyarul. *Majestic* az magyarul „felséges”-t jelent. Elsüllyedt a *Felséges*. [...] Elsüllyedt a *Kolosszális*. [...] Elsüllyedt a *Rémnagy* és elsüllyedt a *Húdeóriási*. [...] Elsüllyedt a *Megközelíthetetlen* és elsüllyedt a *Zimpozáns*. Továbbá fenékebe fúrták a *Feneketlent* és elsüllyedt az *Elsüllyedhetetlen*. [...] és az *Achillesz*-nek [sic!] kifúrták [...] az oldalát.

Mint látható, a nyelvi humor nagymestere is éppen azzal játszik el, hogy a hadihajók reprezentáló, „beszélő” (értsd: szónévi) neveit nem szoktuk lefordítani (l. a valóságban is: *A világháború kézikönyve* 14–22). Ám éppen azért, „mert különben nem értik meg”, találkozhatunk lefordított hadihajónevekkel is,

mégpedig – ahogyan és amiért a *Victory* márkanév esetében is láttuk – a fikciós történetek világában.

A C. S. Forester hajósregényei alapján készült tévéfilmsorozatban (*Hornblower*) a Napóleon korabeli angol hadihajók lefordított nevei: *Győzhetetlen*, *Tűzgolyó* stb. szerepelnek. Ezek sokkal inkább erősítik a történetek hangulatát, mint az eredeti (*Indefatigable*, *Hotspur*) nevek tehetnék. Az egyik epizódban csupán megemlített brit hadihajó neve, a *Diadal* azonban a többi hajónévhez hasonlóan lefordítva már jelölő értékét veszti – így már nem Nelson egykori hajóját, a híres *Victory*t jelenti számunkra. (A lefordítás vagy fordítatlanság dilemmája jellemzőbben egyébként a másik irányból áll fenn, amikor a lefordított változat a kulturálisan kötött magyar ekvivalens; vö. Pollmann 2001: 380–1.) A lefordítás célszerű lehet, bár nem szükségszerű itt sem: a regények hatvan évvel ezelőtti magyar fordításai meg is hagyták eredeti formájukban ezeket a neveket (Forester é. n. 553–554).

Másutt azonban az indokolatlanul ingadozó fordítási gyakorlat példáival is találkozhatunk. Így a jelenkori amerikai haditengerészet világában játszódó tévésorozat (JAG) egyik epizódjában, melyben egyszerre szerepelnek *Sea Hawk* és *Viztorony* nevű hajók. Hasonló helyzet azonban ugyanazon helyen és ugyanazon név esetében is előfordulhat. Nemcsak az igénytelen, sőt rossz fordítások fiktív világában (ismét az egyik sci-fiből idézve: *Escort Frigate* ~ *Escort Fregatt* ~ *Escort fregatt*, ráadásul valójában *kísérőhajó*; Zahn 2005b: 370, 387, 392 és passim), de a valós lehetőségek között is (egy elsüllyedt tengeralattjáróról szóló tévéhíradós anyagban: *Sea Diamond* ~ *Tengeri Gyémánt*; MTV Híradó).

3.3 A szónevek fordíthatósága

Mint a *Victory* fordításának eddigiekben idézett esetei is jelzik számunkra, a szónévi típusba tartozó tulajdonnevek fordítására nem tudunk egységes szabályokat megfogalmazni. Több tényező befolyásolhatja, hogy lefordítjuk-e, pontosabban: hogyan fordítjuk le az adott nevet. Még ugyanazon névtípus, sőt ugyanazon név esetében is többféle fordítói eljárás lehet indokolt. A brit hadiflotta büszkeségeire visszautalva: az első világháború idején létező *Indefatigable* nevű brit páncélos cirkáló nevét a valós történeti tárgyú szövegekben nem fordítjuk, de ugyanezen hajónevet egy fikciós történetben akár *Győzhetetlen* formában is visszaadhatjuk (vö. *A világháború kézikönyve* 19, ill. *Hornblower*).

4. Az ún. jelnevek fordításáról – az *Eugen(ius)*, illetve az 'Eugenius' név példáján

Az itt esettanulmányként tárgyalandó és számos nyelvbe, elsődlegesen latin közvetítéssel átkerült s ott használatossá vált keresztnév görög eredetű (*Eugeniosz*), eredeti jelentése: 'jó származású, előkelő'. A különböző nyelvekben, ahogy az a jövevényszók és -nevek esetében szokásos, különböző ejtésbeli, illetve írásbeli formái alakultak ki. Ha közelebbről szemügyre vesszük viszont a kérdést, korántsem egyértelmű az, hogy melyik nevet tekinthetjük

az adott név más nyelvű, esetünkben magyar megfelelőjének. A különböző keresztnévszótárakat forgatva is többféle válasznak jutunk a nyomára (a problémakörhöz l. Farkas 2006), a kérdés azonban jóval túlmutat ezek hatókörén, de a fordítások szűkebb problematikáján is. (A keresztnévek különböző nyelvek közötti megfeleltethetőségéhez újabban vö. Rihmer 2008 is.)

4.1 A számba veendő magyar megfelelők

1. *Eugén*. A *Magyar utónévkönyv* (MUnk.) és más keresztnévszótáraink lapjain megtalálható *Eugén* a latin *Eugenius*nak a megszokásosabb módon megfeleltethető magyar keresztnévnek tűnhet (vö. *Jacobus* > *Jakab*, *Laurentius* > *Lőrinc*), bár a magyarban ilyen minőségében közvetlenül német eredetű (< *Eugen*). Érdeemes viszont rögtön hozzátennünk, hogy a pápai trónra került, illetve a katolikus egyház által szentként tisztelt személyek esetében az *Eugén*, *Eugenius* és a *Jenő* megnevezés egyaránt használatos.

2. *Jenő*. Tudnivaló, hogy a 19. század nemzeti törekvéseinek velejárójaként a meglévő keresztnévállomány nemzeti nevekkel való gazdagításának, magyarossá formálásának következtében számos új (vagy felújított) név került be a forgalomban lévő utónevek körébe, felváltandó általában és egyedenként is a különböző idegen keresztnéveket a névadásban. (Erről bővebben és a későbbiekhez is l. pl. NyKk. *keresztnévek lefordítása* a.) Ennek egyik módja az idegen eredetű neveknek valamely régi magyar névvel való mesterséges megfeleltetése volt, pl.: lat. *Julius*, 'Julius' ~ ótör. *Gyula* (régi és újabb magyar nyelvi példák: *Meinl Gyula* ~ *Julius Meinl*, *Verne Gyula* ~ *Jules Verne*).

Ugyanígy, bizonyos hangzásbeli hasonlóság révén lett a végső soron görög–latin *Eugenius*, illetve *Eugen* megfelelője a magyar származású névnek tekinthető *Jenő*. A *Jenőt* a honfoglaló magyar törzs nevéből ekkoriban, a nemzeti romantika korában tették keresztnévvé. Az *Eugenius*-féle neveknek és a *Jenő*-nek etimológiailag tehát semmi közük egymáshoz, azonosításuk merőben önkényes. A társadalom tudatában végbement szoros összekapcsolódásukról sajátos módon azonban már első közhasználatúnak szánt keresztnévszótárunk (Palóczy 1927: 21) is tanúskodik, mikor így adja meg a név jelentését: „Jenő (gör.) az előkelő”. Azaz: a szótár összeállítója a pusztán konvencionális megfeleltetés miatt teljes természetességgel ruházta át a végső soron ótörök származású névre is a görög–latin *Eugenius* név etimológiáját.

A hasonló névpárok esetében joggal mondhatjuk a magyar változatokról, hogy „nem fordításai ők egy idegen névnek” (Meskó 1942: 4–5; kiemelések törölve – F. T.), s fordítva: „ha valaki idegen nyelven bemutatkozik, nem mondhatja magát *Eugén*nek, hanem csak *Jenő*nek” (Fekete 2007: 92). A katolikus egyházi névadás szempontjából leírhatjuk az ilyen típusú névmegfeleléseket úgy, mint amelyek két tagjának „mint névnek egymáshoz semmi köze: csak a védőszent személye közös” (Meskó 1942: 8). Az itt elmondottaknak megfelelően igaz az is, hogy „*Savoyai Eugént* teljesen önkényesen és pontatlanul emlegették korábban *Savoyai Jenő*nek” (Szilágyi 1987: 229; jellemző egyébként, hogy az itt írt *Savoyai Eugén* is egyfajta magyarosított forma). Ám hasonlóképpen „fordíthatjuk” a szentek, pápák, uralkodók és családtagjaik, egyes

történeti, művelődéstörténeti szempontból kiemelkedő személyek és irodalmi alakok nevét adott esetben *Jenőre* (vö. pl. még J. Soltész 1979: 119–120, Hajdú 2003: 145; s l. még alább is). Közhasználatú kétnyelvű szótáraink ugyanezt a gyakorlatot követik: az *Eugenius* név adott idegen nyelvi megfelelőit egyszerűen a *Jenő* névvel párosítva tüntetik fel – és fordítva.

A magyar nyelvi és társadalmi köztudat az itt tárgyalt neveket azonban mégis egymás megfelelőinek tartja – nem kis részben Jókai népszerű regényének, *A kőszívű ember fiainak* köszönhetően. Innen is közismert, hogy az *Eugen*-nek a *Jenő*, az *Edmund*-nak az *Ödön* a magyar nyelvi megfelelője. Bár a valóság közelről ennél ismét bonyolultabb.

3. *Ödön*. A magyar nyelvbe még az Árpád-korban átkerült martirológiumi név, az *Eugenius* egykor *Eugén*, majd szabályos hangtani változással *Ögyén* formájává vált, amelyből az *Ödön* jött létre. Nyelvtörténeti értelemben tehát az *Ödön* név az *Eugenius* magyar megfelelője, pontosabban: a magyar névkultúrában létrejött és meglévő alakváltozata. (Egyik nemrég megjelent szakszerű keresztnevkönyvünk a helyzetet ezért így is összegzi: „Eugén [...] Rokon név: *Ödön*. Vö. *Jenő*”; Fekete 2007: 65, az *Eugén* a németből átvett névként jelezve.)

Ám az is nyelvtörténeti tény, bár későbbi és más jellegű, hogy a hangtanilag lényegesen megváltozott *Ödönt* hangzása révén a germán eredetű *Edmond* név magyar megfelelőjének tették meg akkoriban, amikor viszont az *Eugenius* magyar párjának a *Jenőt* választotta a magyar nyelvhasználat. (Ezek a névmegfeleltetések természetesen esetlegesek lehettek, ahogy ugyanezt láthatjuk a magyar nevekhez védőszenetet kereső katolikus keresztnevkönyvekben is; vö. Farkas 2006: 251.) Az eredeti nyelvtörténeti összefüggés elhomályosulásával alakulhattott ki egy újfajta megfeleltetés, míg valójában még a 19. század közepén sem számított egyértelműnek a köztudatban ez a fajta összekapcsolás. Ezért írhatta 1843-ban a *Honderű* ezt: „Edmund magyarul *Ödön* s *Eugén* *Jenő*. Azért hibásan nevezik *Jenő* grófot *Ödönnek*” (idézi NyÚSz. 1: 155), s erről tanúskodik a közismert Jókai-regény is: „A két név magyarból németre fordítva számtalanszor összecseréltetik. Sok ember van, a ki ma sem tudja kiválasztani *Ödön* és *Jenő* közül, melyik az *Edmund*, melyik az *Eugen*?” (Jókai 1926 [1869]: 181).

Az *Eugén* ~ *Jenő* típusú megfeleltetés idővel azonban rögzült a magyar társadalom tudatában. Az állami anyakönyvezés bevezetését és ezzel együtt a nemzetiségi nevek magyar nyelvű anyakönyvezését megelőző, azt szakmailag előkészítő kiadvány, az MTA által kiküldött bizottság munkájával összeállított *Nem-magyar keresztnevek jegyzéke* (1893-ban, első keresztnevkönyvünként) a német *Eugen* magyar (azaz magyarul anyakönyvezendő) megfelelőjeként már teljes természetességgel a *Jenő* nevet adja meg. S ugyanezt tartalmazza a kiadvány 2. kiadása is (1907-ben), amellett, hogy az ehhez készült rövid előszó példaként külön ki is emeli: „az újabb kutatások eredményeit (vö. pl. hogy *Eugenius* = régi magy. *Ödön*) nem vehették tekintetbe, mert nem akartak zavart előidézni”. (Így természetesen a német és tót névként jelzett *Edmund* is az *Ödönnek* felel meg a kiadvány névlistájában.)

4. *Egyenes*. A felvetés bizonyonnyal különösnek hat, ám ez a szó (s itt, így egyúttal név) ugyancsak itt tárgyalható. Verseghy Ferencről ugyanis, akinek szerzetesi neve az *Eugenius* volt, tudjuk, hogy Verseghy *Egyenes* Ferenc

formában is írta a nevét (Galambos 1933: 57). Az idegen személynév egyéni, magyarító kísérletének tanúja, mely általánosságban jól beleillik saját korába, s bár nem terjedt el, a név legalább potenciális magyar megfelelőinek körében érdemes megemlítenünk.

5. *Eugenius, Eugen, Eugene, Eugenio, Јевгений* stb. Külföldi személyeket általában azon a néven emlegetünk, melyen saját nyelvközösségük hívja őket. Így: *Eugene O’Neill* (amerikai drámaíró), *Eugen Lovinescu* (román író), *Јевгений Anyegin* (orosz irodalmi alak), *Eugenio* (az olasz Pinocchio egyik szereplője) stb. A 20. század folyamán legalábbis így vált ez általánossá Magyarországon, bár bizonyos esetekben ma is használatos a korábban szokásban volt fordítás, azaz a *Jenő* névvel való helyettesítés is. Egyes esetekben rendszerszerűen, szokásos módon: szentek, pápák (*Eugenius ~ Jenő*), uralkodók és családtagjaik (*Jenő Frigyes Károly Pál Lajos württembergi herceg*) esetében. Máskor, történelmi, művelődéstörténeti szempontból fontos személyiségeknél pedig akár egyedileg is, mint pl. a fentebb már említett Savoyai *Eugen ~ Jenő* herceg (*Prinz Eugen*), a kiváló hadvezér, a zentai győző megnevezésében.

Az itt ismét szóba hozott, a magyar nyelvben szokásossá vált névmegfeleltetések különösen azért tanulságosak, mert – míg pl. Verne *Gyula* esetében a saját idejében ismert névmegfeleltést alkalmazhatjuk – az itt említhető személyek többsége még azt megelőzően született, mint ahogy az ’Eugenius’ ~ *Jenő* típusú névmegfeleltetés létrejött volna a magyar nyelvben. Esetükben tehát korábbi magyar névhasználatot írhatott felül a 19. századi gyakorlat – ahogyan azután a 20. század megváltozott ízlése az *Anyegin Jenő*-féle (Puskin művének korai magyar fordításában még így hívják a hőst), korábban általánosan használt neveket váltja fel az eredeti személynevekkel. Amellett, hogy a névhasználati hagyomány egyes esetekben fenntarthatta a korábbi, magyaros formákat is; variánsként vagy gyakorlatilag kizárólagos megnevezésként (példáit l. fentebb).

Az eredeti, idegen nyelvű név megtartása mellett vagy ellen olykor sajátos érvek is szólhatnak. A sajátos történelmi alakulat, az Osztrák–Magyar Monarchia tengeri flottájában a korabeli magyar nyelv szerint is a *Prinz Eugen* nevű hadihajó szolgált (*A világháború kézikönyve*), hiszen, ahogyan fentebb már volt szó róla, a hajók neveit rendszerint nem fordítjuk. Egy ifjúsági filmben (*Superfantagenio*, angol és magyar címe: *Aladdin*) az arab mesevilág csodatévő szellemét *Eugeniónak* (angolul és a magyar szinkronban is *Eugene*-nek) hívják. Ezt a nevet pedig – amellett, hogy az így a *dzsinn* szóval (*il genio*, illetve *geenie*) cseng egybe – már csak az erőteljes kulturális különbségek okán sem lehetne *Jenő*nek fordítani.

Ugyanakkor persze a fiktív történetek világa jócskán átléphet az egyébként megszokott kereteken, s ezt a további lehetőségekkel példázzuk.

6. *Feri*. Collodi világszerte ismert meseregényének, a *Pinocchió*nak hat magyar fordítása ismeretes. (Adataim forrása itt: Fábíán 2004: 320.) A történet egyik szereplője, a főhős iskolatársa az eredeti műben az *Eugenio* nevet viseli. Ezt a nevet az újabb magyar fordítások rendre meg is tartják, bár a mű egyéb tulajdonneveinek jelentős részét ezek is magyarítják valamiképpen, hogy olvasóikhoz közelebb hozzák a művet. A korábbi magyar fordítások közt azonban találunk olyat, amely konvencionális módon a *Jenő, Jenőke* névvel, de olyat is,

amelyik *Feriként* adja vissza ugyanezt. Fábrián elemzését (i. h.) idézve: „A fordításokban most – kivételesen még – Radó is megtartja az eredeti nevet, de azért ő lefordítja magyarra [é.: a *Ĵenő(ké)*vel helyettesíti – F. T.]; Czédly ellenben átkereszteli a kislfiút *Ferire*, valószínűleg ezt a nevet gyakoribbnak és gyermekhez jobban illőnek találta. A magyarban a *Ĵenő* valóban komoly, felnőttes konnotációkat idéz fel”. Ez a fajta megoldás csak a műfordítások esetében lehetséges, ott viszont korántsem ismeretlen: pragmatikai adaptáció, teljes átalakítás az eredeti műben szereplő konnotációs érték felidézésének érdekében (vö. Klaudy 1999: 137–139).

7. *A barátom*. A körkép teljessége kedvéért említsük meg ezt a lehetőséget is. A konkrét példa itt is a *Pinocchio* egyik (Rónay György-féle) magyar fordításából származik: az imént említett *Eugenio* nevű szereplőt itt, egyedülálló módon nem keresztnéven, hanem pusztán *a barátomnak* nevezi a fordító (Fábrián i. h.). Ennek a modifikációs eljárásnak az eredménye természetesen nem közvetlenül az adott névtől függ – még annyira sem, mint az imént említett, *Eugenio* ~ *Feri*-féle megfelelés esetében.

4.2 A név női párjának magyar megfelelői

Érdemes röviden az itt tárgyalt keresztnév női megfelelőjét is szemügyre vennünk. Előrebocsátva azt, hogy jellemző módon itt sokkal szűkebb a választék, s ez már önmagában sem tanulság nélküli. Ennek a névnek kevésbé nagy múltja van nyelvünkben, mint férfi párjának, s ismertsége, gyakorisága sem mérhető amazéhoz.

1. Az *Eugenia* és idegen nyelvi változatai magyar megfelelőjének alapvetően a kiejtésében, illetve írásmódjában magyarosodott *Eugénia* nevet tekinthetjük. Ezt találjuk a *Nem-magyar keresztnévek jegyzékében*, kétnyelvű szótárainkban és – ha nem a latinos (ékezet nélküli) változatot, akkor – a valamelyik hasonló szentet említő szövegekben egyaránt. Feltehetően az 1850-es években, III. Napóleon felesége révén lesz ismertebbé ez a név, pontosabban annak francia változata Magyarországon (Kallós 1943: 120–121). A 19. századig a naptárakban sem találjuk meg, Kazinczy egyik lányát azonban már így hívták, és ha korábbról nem is, de 1639-ből már találhatunk rá hazai adatot (Karácsony 1961: 64, vö. még 88).

2. A franciás *Eugénie* alakból származtható eredetileg becézőként a magyarban a *Zseni* is. A becéző formák azonban itt is – mint gyakran, s főleg a női nevek esetében – önálló névvé váltak: *Zseni*, illetve *Génia* (vö. MUnk.).

3. A 19. században, amikor az idegen keresztnéveket igyekeztek magyar névanyaggal felváltani, a női nevek esetében jellemző kísérlet volt erre a név férfi névpárjából becéképzővel létrehozott formák használatba vétele: *Georgina* ~ *Györgyi*, *Franciska* ~ *Ferike*, *Lujza* ~ *Lajoska* stb. Ugyanígy jött létre az *Eugénia* név magyar megfelelőjének tekintve, illetőleg a *Ĵenő* női párjaként a *Ĵenőke* is. A legtöbb hasonló névalkotással együtt ez sem gyökeresedett meg igazán a magyar nyelvben, de nyomait megjelölhetjük a 19–20. század különböző forrásaiban. Így például egy 1888-ban megjelent regény lapjain (Sziklay: A mi fölér egy millióval; I. TörtSzt.); Palóczy 1927-ben megjelent névszótárának birtokomban

lévő példányában, melybe egy korábbi tulajdonos az *Eugénia* név mellé kézzel, zárójelben bejegyezte a *Jenőke* és a *Zseni* nevet (mint sok más helyen is: hiányzó neveket, magyar megfelelőket, illetve beceneveket); vagy Kallós 1943-ban megjelent kötetében, mely szerint „Eugénia helyett némelyek [...] *Jenőkét* szeretnek mondani” (Kallós 1943: 121).

Ennek az egykor mesterségesen létrehozott összefüggésnek önkéntelen tanúbizonysága egyébként már az az egykori (és természetesen téves) reformkori helynévmagyarázat is, mely a Borsod megyei *Jenke* településnevet Szent Eugénia nevéből származtatta (NyÚSz. 1: 155; a valós etimológiára l. FNESz.⁴). Emellett a *Jenke* más adatok szerint is mintegy a *Jenő* női párjának volt tekinthető, l. Meskó é. n. 2.) Ez a fajta névmegfeleltetés, illetve a *Jenőke* mint női név napjainkban nem él már.

4. Ezek mellett természetesen itt is lehetséges a keresztnév eredeti formájában való megtartása valamely külföldi személy (Balzac: *Eugénie Grandet* stb.) nevének említésében, s persze a modifikáció különböző esetei is bármikor előállhatnak.

4.3 A jelnevek fordíthatósága

Az újabb példasor alapján tehát megállapítható, hogy a tipikus tulajdonnévnek tekintett jelnevek fordíthatatlanságát – pontosabban fordítását, lehetséges megfeleltethetőségeit sem lehet egyértelmű szabályokkal leírni. A keresztnévek körében – az egyszerűség kedvéért itt csupán a *Nyelvművelő kézikönyv* (NyKk.) vonatkozó, *idegen személyek magyar megnevezése* szócikkének lényegét kiemelve – elsősorban a következő kérdések merülhetnek fel: 1. Van-e az adott névnek magyar megfelelője? 2. Egyértelmű-e a megfeleltetés, az azonosítás? 3. Nem eltérő-e a két név hangulati értéke? Az ezekre és a további, feltehető kérdésekre adható válaszok pedig számtalan tényezőtől függenek.

5. Összegzés

A fentebb bemutatott három esettanulmány legfontosabb tanulságait a következőkben összegezhetjük.

1. A különböző nyelvek közötti fordítás során különbözőképpen kellhet fordítanunk egy nyelvi elemet attól függően, hogy köznévi vagy tulajdonnévi szerepben áll-e.

2. A fordítás számtalan kérdést vet fel a tulajdonnevek esetében is. A tulajdonneveket is fordítjuk, ha másképpen is, mint rendszerint a közszói elemeket.

3. Az alapvető cél, az ekvivalencia megteremtése különböző esetekben különböző fordítói műveleteket igényelhet. Ezek egymástól lényegesen eltérő eredményekre vezethetnek.

4. A megfeleltethetőség szokásos esetei különböző névtípusok esetében különbözhetnek egymástól. Ez, jellemző vonásait tekintve, nagyjából igaz lehet az egyes névkategoriákra (személynév, helynév stb.), illetve a nevek etimológiai áttetszősége alapján egymástól alapvetően eltérő ún. szónévi, illetve jelnévi

kategóriákra. Adott esetben és értelemben a tipikus tulajdonneveket is fordíthatónak láthatjuk.

5. A megfeleltethetőség esetei azonos névtípuson belül az egyes nevek esetében is különbözhetnek egymástól.

6. Sőt, a megfeleltethetőség ugyanazon tulajdonnév esetében is sokféle módon érvényesülhet. Ezek lehetőségét és az ezekből való választást pedig számos, elsősorban kulturális vonatkozású tényező befolyásolja.

Irodalom

- Bölcskői A. 2009. Fordítás, adaptáció és helynévtörténet: magyar helynévi példák angol nyelvű értelmezésének lehetőségei. Előadás a IV. helynévtörténeti szemináriumon, Vasváron. Megjelenés előtt a Helynévtörténeti tanulmányok 5. kötetében.
- Fábián Zs. 2004. A tulajdonnevek Collodi *Le avventure di Pinocchio* című könyvének magyar fordításaiban. In: Szörényi L., Takács J. (szerk.) *Serta Jimmyaca*. Emlékkönyv Kelemen János 60. születésnapjára. Budapest: Balassi Kiadó. 311–326.
- Fábián Zs. 2007. *Nomi propri italiani nell'ungherese*. Habilitációs értekezés. Kézirat. Budapest.
- Farkas T. 2006. Keresztnévkönyvek – keresztnévtárak – keresztnévszótárak Magyarországon. In: Mártonfi A., Papp K., Slíz M. (szerk.) *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum Kiadó. 246–252.
- Farkas T. 2007. A tulajdonnevek fordíthatóságáról és napjaink fordítási hibáiról, közszók és tulajdonnevek példáján. *Névtani Értesítő* 29: 167–188.
- Fekete A. 2007³. *Keresztneveink, védőszentjeink*. 3., javított és bővített kiadás. Budapest: Szent István Társulat.
- FNESz.⁴ = Kiss L. 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* I–II. 4., javított és bővített kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Galambos K. 1933. *Magyar név. Magyar szellem. Magyar ruha. Magyar tánc*. Pécs: Magyar Nemzeti Szövetség Pécs-Baranyai Köre, Kultúra Könyvnyomdai Műintézet.
- Hajdú M. 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hegedűs G. 1995. *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Budapest: Trezor Kiadó.
- Horváth P. I. 2008. Személynevek a szakfordításban. *Névtani Értesítő* 30: 35–40.
- Kallós E. 1943. *Nevek és napok*. Budapest: Dr. Vajna és Bokor.
- Karácsony S. Zs. 1961. *Személyneveink 1500-tól 1800-ig*. Nyelvtudományi Értekezések 28. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Meskó L. 1942. *Ósmagyar keresztnévek*. Különlenyomat a sátoraljaújhelyi kegyesrendi gimnázium 1941–42. tanévi Evvkönyvéből. Sátoraljaújhely: K. n.
- Meskó L. D. é. n. *Ósmagyar keresztnéveket!* A „Magyar Szó” jegyzéke a régi magyar keresztnévekről.
- Mikesy G. 2008. Új utak és trendek a térképi névírásban. In: Bölcskői A., N. Császi I. (szerk.) *Név és valóság*. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 204–211.
- MUnk. = Ladó J., Bíró Á. 1998. *Magyar utónévkönyv*. Budapest: Vince Kiadó.
- Nem-magyar keresztnévek jegyzéke* 1909². 2., bővített kiadás. Budapest: A Magyar Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala.

- NyKk. = Grétsy L., Kovalovszky M. (szerk.) 1980–1985. *Nyelvművelő kézikönyv 1–2*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NyÚSz. = Szily K. 1902–1908. *A magyar nyelvújítás szótára I–II*. Budapest: Hornyánszky Viktor.
- Palóczy E. 1927. *Keresztneveink zseblexikona*. Budapest: K. n.
- Pierini, P. 2006. Antroponimi inglesi e traduzione. In: d’Achille, P., Caffarelli, E. (eds.) *Lessicografia e onomastica. Lexicography and onomastics*. Quaderni Internazionali RION. RION International Series. Roma: Società Editrice Romana. 225–240.
- Pollmann T. 2001. A megőrzés dilemmája a műfordításban olasz–magyar példákkal. In: Bartha M., Stephanides É. (szerk.) *A nyelv szerepe az információs társadalomban*. A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak válogatott gyűjteménye. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola.
- Rihmer Z. 2008. Fordítás vagy adaptáció? A modern latin személynévhasználat problémái. In: Bölcskei A., N. Császi I. (szerk.) *Név és valóság*. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 450–460.
- Särkkä, H. 2007. Translation of Proper Names in Non-fiction Texts. *Translation Journal* 11.1. <http://translationjournal.net/journal/39proper.htm>.
- J. Soltész K. 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szilágyi F. 1987. *Sokféle neveknek magyarázata*. Budapest: RTV–Minerva.
- Várnai J. Sz. 2005. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Vermes A. P. 2005a. *Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis*. Debrecen: Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója.
- Vermes A. P. 2005b. *Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis*. A doktori iskolákban megvédett névtani témájú doktori disszertációk. *Névtani Értesítő* 27: 311–314.

Források

- A világháború kézikönyve = Sz. n. é. n. *A világháború kézikönyve*. Budapest: K. n.
- Christie, A. é. n. *Poirot bravúrajai I*. (Ford. Wéber L.) Budapest: Hunga-Print. 7–34.
- Forester, C. S. é. n. *Őfelsége kapitánya*. (Ford. Juhász V.) 2. kiadás. Budapest: Béta Irodalmi Rt.
- Glut, D. F. 1981. *A birodalom visszavág*. (Ford. Gömöri P.) Budapest: Kozmosz könyvek.
- Hornblower = *Hornblower*. Televíziós sorozat. 13. rész. Hűség. Duna Televízió, 2005.
- JAG = *JAG*. Becsületbeli ügyek. Televíziós sorozat. Tv2, 2007. febr. 24.
- Jókai M. 1926 [1869]. *A kőszívű ember fiai*. Budapest: Franklin Társulat, Révai Testvérek.
- Karinthy F. 1975. *Görbe tükör*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Lucas, G. 1980. *Csillagok háborúja*. (Ford. Gömöri P.) Budapest: Kozmosz könyvek.
- MTV Híradó = *MTV Híradó*. 2007. ápr. 6.
- Nelson Pub = <http://www.nelsonpub.hu/etlap>.
- Orwell, G. 1989. *1984*. (Ford. Sziójgyártó L.) Budapest: Európa Könyvkiadó.
- TörtSzt. = *Történeti Szövegtár*. <http://www.nytud.hu/hhc>.

Wikipedia/Victory = <http://en.wikipedia.org/wiki/Victory>.

Wikipedia/Viktóriaváros = <http://hu.wikipedia.org/wiki/Viktóriaváros>.

Zahn, T. 2005a [1991]. *A birodalom örökösei*. (Ford. Novák Cs.) 2. kiadás. Szeged: Szukits Könyvkiadó.

Zahn, T. 2005b [1992]. *Sötét erők ébredése*. (Ford. Nemes I. és Szegi G.) 2. kiadás. Szeged: Szukits Könyvkiadó.

Zahn, T. 2006. [1993] *Az utolsó parancs*. (Ford. Nemes I. és Szegi Gy.) 2. kiadás. Szeged: Szukits Könyvkiadó.

KONTRA MIKLÓS – BAKRÓ-NAGY MARIANNE

(szerk.)

A NYELVÉSZETRŐL – EGYES SZÁM, ELSŐ SZEMÉLYBEN II.

2009. Szeged:

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara. 233 pp.

ISBN 978-963-482-3

Ára: 1000 Ft

A könyvben a nyelvészettel és saját pályafutásukkal kapcsolatos hat kérdésre válaszolnak a következő nyelvészek:

*Balogh Lajos, Bánréti Zoltán, Békési Imre, Csúcs Sándor,
†Décsy Gyula, Fodor István, Kara György, Kassai Ilona,
Keresztes László, Keszler Borbála, Kiss Jenő, Kiss Sándor,
Klaudy Kinga, Kocsány Piroska, Máta Mária, Nyomárkay István,
Péntek János, Sebestyén Árpád, Szende Tamás, Szépe György,
Varga László.*

Megvásárolható:

Budapesten az Írók Boltjában, a Gondolat Kiadó boltjában és az ELTE BTK könyvesboltjában, Debrecenben az egyetemi könyvesboltban, Piliscsabán az egyetemi könyvesboltban, Szegeden az egyetemi könyvesboltban (TIK) valamint a Sík Sándor Könyvesboltban.

Oh my God! – Ó, te jó ég!

Vallási tartalmú indulatszók és indulati kifejezések az angol nyelvű filmszövegek magyar fordításában

Polcz Károly

E-mail: kpolcz@gmail.com

Kivonat: A tanulmány célja, hogy angol filmszövegeket és a magyar szinkronszövegeket tartalmazó korpusz segítségével feltérképezze az angol *God, Oh God, My God és Oh my God* vallási tartalmú indulatszók és indulati kifejezések fordítását. Az indulatszók és indulati kifejezések definiálása és funkcionális kategorizálása után (Ameka 1992) a következő két kutatási kérdésre keresem a választ: hogyan befolyásolja a forrásnyelvi elem diskurzusban elfoglalt helye a fordítói döntéseket, valamint milyen jellemző fordítási megoldások figyelhetők meg az egyes funkciókban? A kutatási eredmények arra engednek következtetni, hogy a fordítók fontosnak tartják a látszólag perifériális indulatszók és indulati kifejezések pragmatikai jelentésének közvetítését, ugyanis a törlések aránya viszonylag alacsony. Az öt azonosított fordítási megoldás közül a fordítók leggyakrabban a vallási tartalmú indulatszóval vagy indulati kifejezéssel történő fordítást alkalmazzák. Figyelemre méltó, hogy ezek a magyar szövegekben jóval nagyobb variabilitást mutatnak a négy forrásnyelvi elemhez képest. A további fordítási megoldások között említhetjük a csak elsődleges indulatszóval történő fordítást, a teljes átalakítást (ld. Klaudy 1999b), az artikulálatlan hangsort, valamint a kihagyást. A tanulmány befejező része röviden érinti az egyes forrásnyelvi és célnyelvi megnyilatkozások pragmatikai eltéréseit.

Kulcsszavak: multimedialis fordítás, szinkronizálás, indulatszók, pragmatika, diskurzus

1. Bevezető

A filmszövegekben gyakran szereplő indulatszók és indulati kifejezések az adott kultúrára jellemző nyelvi elemek. Wierzbicka (2003) szerint az indulatszók használata nyelvenként kvalitatív és kvantitatív eltéréseket mutat. Az egyes kultúrák különböznek abban, hogy ezek a nyelvi elemek milyen funkciókat és jelentéseket hordoznak, valamint használatuk gyakorisága is kultúraspecifikus attól függően, hogy az adott társadalom mennyire korlátozza vagy engedi az érzelmek kimutatását.

Az említett nyelvhasználatbeli különbségek problémája egyre több figyelmet kap a filmszövegek fordításának kutatásában. Chaume (2004) megállapítja, hogy az angol szövegben az *oh* indulatszó gyakran tölt be diskurzusszervező

funkciót, míg a spanyolban kontextustól függően meglepődést vagy csalódást fejez ki. Matamala (2007) rámutat arra, hogy a funkcionális eltérések miatt a spanyol fordítók gyakran kihagyják, vagy más elemekkel helyettesítik az angol *oh* indulatszót. Cuenca (2006) arra hívja fel a figyelmet, hogy az általa vizsgált mintában a spanyol fordító az angol másodlagos expresszív indulatszót általában csak lexikai szinten értelmezi, a használat gyakoriságát és a pragmatikai jelentést figyelmen kívül hagyja. Így megváltozik a célnyelvi konnotáció és pragmatikai interferencia alakul ki.

A hivatkozott kutatásokból megállapítható, hogy az indulatszók használata kultúráközi pragmatikai problémákat vet fel, ezért indokolt a nagyszámú fordítási tény alapján végzett vizsgálat annak megállapítására, hogy a fordítók hogyan kezelik ezeket a nyelvi elemeket. Angol–magyar nyelvpárban tudomásom szerint hasonló vizsgálatokra eddig nem került sor. Jelen kutatás tárgya tehát azon megoldások feltérképezése, amelyeket a magyar fordítók alkalmaznak az angol filmszövegekben viszonylag gyakran megjelenő *Oh my God* (*Faj Istenem*) indulati kifejezés következő variációnak megfeleltetésekor: *God, Oh God, My God, Oh my God*.

A 160 véletlenszerűen kiválasztott nyelvi elemet Ameka (1992) rendszere alapján kommunikációs funkciók szerint kategorizáltam. A fordítói megoldások elemzésével a következő két kutatási kérdésre keresem a választ: (1) Hogyan befolyásolja a forrásnyelvi elem diskurzusban elfoglalt helye a fordítói döntéseket? (2) Milyen jellemző fordítási megoldások figyelhetők meg az egyes funkciókban?

A tanulmányban röviden felvázolom az elméleti keret nyelvészeti és pszichológiai aspektusait, bemutatom az adatokat és a vizsgálat módszerét, majd a diskurzusban elfoglalt pozíció és funkció tükrében elemzem a jellemző fordítói megoldásokat, végezetül pedig értékelem az eredményeket, rámutatva a kutatás elméleti és gyakorlati jelentőségére.

2. Az indulatszók meghatározása

Az angol leíró nyelvten az indulatszót olyan szófajként definiálja, amelyek nem alkotnak szintaktikai szerkezeteket más szavakkal, inkább expresszív, mint propozicionális jelentéssel rendelkeznek (Huddleston és Pullum 2002: 1361). Ilyen elemek az angol nyelvben például az *ah, hey, oh, ouch, vow, damn, God, feez*, stb. A magyar leíró nyelvten az indulatszót a mondatzók egyik alosztályaként kezeli. Ezek érzelmeket vagy érzeteket fejeznek ki, mint például a *juj, hű, óh*, stb. (Kugler 2000: 294–295).

Wierzbicka (2003: 290) az univerzális szemantika szempontjából vizsgálódva arra mutat rá, hogy az indulatszók az expresszív jelentésen túl számos specifikus jelentésárnyalatot hordoznak, s mint ilyenek nemcsak a beszélő mentális állapotát kódolják, hanem mentális aktusokat is kifejezhetnek. Ennek alapján megkülönbözteti az emotív, a volitív és a kognitív indulatszót, amelyek több jelenéskomponensből tevődnek össze. A beszélő az indulatszó

kimondásával különféle jelentéseket implikálhat. Az emotív indulatszó az „*úgy érzem, hogy...*”, a volitív az „*akarok valamit...*”, míg a kognitív a „*gondolok, vagy tudok valamit*”... jelentéskomponenseket tartalmazza (2003: 291).

Ameka (1992) funkcionális szempontból közelíti meg a problémát. Szerinte különbséget kell tenni az elsődleges és a másodlagos indulatszók között. Mindkét típus előfordulhat a megnyilatkozás részeként, valamint önálló megnyilatkozásként is. Az elsődleges indulatszók nem sorolhatók más szófajokhoz. Ilyen például az *ouch*, a *vow*, *oh*, stb. A másodlagos indulatszók szemantikájukat tekintve más szófajokhoz tartoznak. Ilyen például a *god*, *damn*, *lord*, stb. Álláspontja szerint azért kell ezeket az elemeket mégis indulatszóknak tekinteni, mert egyszavas megnyilatkozásként is funkcionálhatnak, s mint ilyenek mentális aktusokra utalnak (1992: 105).

Ameka az indulatszókat kommunikációs funkciójuk alapján három csoportra bontja. Az expresszív indulatszók a beszélő mentális állapotát, a konatívak a kívánságát (pl. figyelemfelhívás), míg a fatikusak a diskurzushoz való viszonyát fejezik ki (pl. visszacsatolás). Az expresszív indulatszók két további alcsoportra oszthatók. Az emotívak érzelmeket kódolnak a beszéd pillanatában (pl. undor, öröm, fájdalom), a kognitívak pedig azt jelzik, hogy a beszélő megértette az információt vagy emlékszik valamire (1992: 113).

Az angol leíró nyelvtan megközelítése azért problémás, mert az expresszív funkción kívül nem veszi számításba az indulatszók diskurzusban betöltött egyéb funkcióit (ld. Huddleston és Pullum 2002). Wierzbicka (2003) csoportosítása sem fedi le teljes egészében a lehetséges funkciókat, ugyanis a fatikus funkcióról nem vesz tudomást. Több kutató is rámutatott arra, hogy az indulatszók diskurzusjelölőként is működhetnek (ld. pl. Ameka 1992: 107, Norrick 2007: 166, 2008: 17). Ebben a szerepben pedig a kommunikáció fatikus funkciójához járulnak hozzá. További nehézséget jelent az elemzés szempontjából, hogy Wierzbicka nem tesz egyértelműen különbséget az elsődleges és a másodlagos indulatszók között. Szemantikai formula segítségével próbálja igazolni, hogy az olyan felkiáltások, mint például a *Christ!* (*Jézusom*) vagy a *damn* (*fenébe*) valójában indulatszót tartalmaznak (Wierzbicka 2003: 291). A magyar leíró nyelvtan sem tesz különbséget az elsődleges és a másodlagos indulatszók között (Kugler 2000: 294–295), továbbá tekintettel arra, hogy a forrásnyelv angol, az elemzésben célszerűnek tűnik a forrásnyelvi rendszerből kiindulni.

Jelen tanulmányban Ameka (1992) rendszerét veszem alapul, ugyanis az általa azonosított kommunikációs funkciók megfelelnek a vizsgálatom tárgyát képező nyelvi elemek diskurzusban betöltött funkcióinak. A *God*, *Oh God*, *My God* és *Oh my God* nyelvi elemeket tehát indulatszóknak és kifejezéseknek tekintem. Ameka (1992) alapján a következő megállapításokat teszem: a *God* másodlagos indulatszó, az *Oh God* egy elsődleges (*Oh*) és egy másodlagos (*God*) indulatszó kombinációjaként jön létre, a *My God* több szóból álló másodlagos indulati kifejezés, az *Oh my God* pedig egy elsődleges indulatszó (*Oh*) és egy másodlagos indulati kifejezésből áll (*my God*). Ezek az elemek a diskurzusban emotív, kognitív vagy fatikus funkciót tölthetnek be.

3. Indulatszók és érzelmek

A vizsgált indulatszók és indulati kifejezések meghatározó kommunikációs funkciója az egyén mentális állapotának, főképpen érzelmeinek kifejezése. A fordítások elemzése akkor adhat megbízható eredményt, ha az érzelmeket definíciók alapján kategóriákba tudjuk sorolni. A pszichológia tudománya már az érzelem fogalmának meghatározásakor is nehézségekbe ütközik (ld. pl. Oatley és Jenkins 2001: 129). Ez abból adódik, hogy „az érzelmek [...] komplex rendszerek, melyeket pszichológiai, személyközi, társas és kulturális korlátok és lehetőségek szabályoznak, neurofiziológiai, neuroanatómiai és neurokémiai folyamatok vesznek részt bennük, érintik a kogníciót és a motivációt [...]” (Zajonc 2004: 481). Éppen ezért az Oatley és Jenkins szerzőpáros (2001) Frijda nyomán (1986) csupán munkadefiníciót javasol, amelyből a jelen vizsgálat szempontjából lényeges részt emelem ki: „Az érzelmet általában az okozza, hogy a személy egy fontos dologgal (céljal) kapcsolatban tudatosan vagy tudattalanul relevánsnak értékel egy eseményt; az érzelmet pozitívnak érzi, ha az esemény segíti, és negatívnak, ha gátolja az ügy előrehaladását” (Oatley és Jenkins 2001: 129).

A definícióban említett értékelést a pszichológia kognitív kiértékelésnek nevezi. A pozitív vagy negatív érzelmi vélekedés tehát a kognitív kiértékelés eredményeképpen jön létre, amely hatással van az érzelem minőségére és intenzitására (Atkinson et al. 2003: 355, 344). A kognitív kiértékelés alapján a szakirodalom megkülönbözteti az elsődleges, vagy más néven alapérzelmeket, azonban nincs egyetértés abban, hogy pontosan mely érzelmeket sorolhatjuk ide. Frijda (1986: 85) szerint az Ekman és Friesen szerzőpáros felosztása a legelfogadottabb, akik a következő hat alapérzelmeket különböztetik meg: öröm, félelem, szomorúság, meglepetés, undor és düh. Ezek az emóciók alkotják az egyéb összetett vagy magasabb rendű érzelmek alapját (ld. Takács: 2006: 85).

A vizsgált nyelvi elemek elsődleges és összetett érzelmek kifejezésére is egyaránt alkalmasak, amelyeket a 1–2. példák szemléltetnek. A tanulmányban szereplő példák forrásának jelölése a következőképpen történik: a zárójelben a betűk a sorozat kódját (ld. források), az első szám az évadot, a második két szám az epizódot, míg az utolsó négy szám percben és másodpercben mutatja, hogy a szöveg pontosan hol hangzott el az adott részben. Két szereplő esetén a megszólalókat A és B jelzéssel láttam el.

Az 1. példában a szereplő az *Oh my God* megnyilatkozással az undor alapérzelmét fejezi ki, miután megízlelte a felkínált ételt, míg a 2. példában ugyanez az indulati kifejezés a síró gyermeke miatt aggódó és elkeseredett anya komplex, magasabb rendű emócióját kódolja.

- (1a) *Oh my God!* How did you... it tastes like it's burnt and undercooked.
 (1b) *Uram atyám!* Hogyan...? Olyan, ami odaégett és mégis nyers. (DH 101: 11.32.)
- (2a) *Oh my God!* How long has she been crying?
 (2b) *Ó, Jézus Máriám,* mióta bömböl már? (F 902: 17.08.)

Egy másik felosztás szerint az érzelmeket fázisos és tónusos emóciókra bonthatjuk. A fázisos érzelmi reakció egy kiváltó eseményre vezethető vissza, amelynek kezdete és vége viszonylag könnyen meghatározható (Frijda 1986: 41–42). Az érzelmi reakció segít az egyénnek, hogy kezelni tudja a szituációt. Ilyen például az ijedtség, amelyet a 3. példa mutat be. A tónusos érzelmelek viszont spontán keletkeznek közvetlen kiváltó ok nélkül. Az egyén célja a „kielégültség állapotának” elérése. Ide soroljuk például a vágyakozást, az élvezetet és a szeretetet vagy szerelmet (Frijda 1986: 42). Ilyen érzelmet fejez ki az *Oh God* megnyilatkozás a 4. példában, amelyben az anya szeretettel figyelő alvó gyermekét.

(3a) Is somebody out there? *Oh my God!* There's smoke.

(3b) Van ott valaki? *Uramisten!* Tűz van! (DH 101: 37.15.)

(4a) *Oh God*, look at her sleeping. Oh, I love her so much! [...]

(4b) Ó, *Istenem*, nézzétek, hogy alszik! Jaj, de szeretem! [...] (F 902: 05.53.)

Az elemzésből megállapítható, hogy a vizsgált nyelvi elemekben az emberi érzelmelek széles spektruma jelenik meg. Az áttekintett szakirodalom nemcsak az összetett, de még az alapérzelmelekre sem szolgál egységes definíciókkal (ld. pl. Atkinson et al. 2003, Zajonc 2004, Frijda 1986, Oatley és Jenkins 2001). Úgy tűnik, hogy az emberi psziché megannyi finom rezdülését egyértelműen definiált kategóriába sorolni szinte lehetetlen vállalkozás. A pszichológusok azonban egyetértenek abban, hogy az érzelmelek poláris jelleggel bírnak, így viszonylag könnyen pozitív és negatív érzelmelekre bonthatjuk őket (Atkinson et al. 2003, Zajonc 2004, Oatley és Jenkins 2001, Ranschburg é. n.).

Megbízható definíciók hiányában jelen tanulmány céljaira a következő elméleti keretet alkalmazom. Amennyiben a vizsgált indulatszók és kifejezések a verbális érzelmkifejezés eszközeiként jelennek meg a diskurzusban, akkor az általuk kifejezett érzelmelek a pozitív, illetve negatív érzelmelek kategóriájába sorolom. Az emóciót pozitívnak értékelem akkor, ha a tevékenység, amelyre készlet, sikerrel kecsegtet, negatívnak, amennyiben kudarc várható (Ranschburg é. n.: 7). A pozitív érzelem általában arra sarkallja a személyt, hogy közeledjen a kiváltó eseményhez, a negatív érzelem pedig arra, hogy távolodjon tőle. (Zajonc 2004: 487–488).

4. Az adatok és a vizsgálat módszere

A kutathatóság érdekében az angol nyelvű korpusz összeállításánál fontos szempont volt, hogy a szövegek digitális formában is rendelkezésre álljanak. A vizsgálat céljaira így felállított korpusz a következő sorozatok összesen 56 részét tartalmazza: *Alias (Alias)* [A], *Crime Scene Investigation: CSI (A helyszínelők)* [CSI], *Desperate Housewives (Született feleségek)* [DH], *Friends (Jóbarátok)* [F], *Gilmore Girls (Szívek szállodája)* [GG], *Grey's Anatomy (Grace Klinika)* [GA], *Lost (Eltűntek)* [L], *Orange County (Narancsvidék)* [OC]. Ez a szövegmenyiség

hozzávetőleg 38 játékorát jelent. A vizsgálatban szereplő 160 forrásnyelvi elem azonosításában a Wordsmith Tools számítógépes alkalmazás segített. A célnyelvi fordításokat manuálisan a DVD-k magyar szövegeiben kerestem meg. Minden fordítótól az első 20 előfordulás került az adatbázisba.

Az elemzés első fázisában rögzítettem, hogy a kérdéses nyelvi elemek a forrásnyelvi diskurzus mely pontjain fordulhatnak elő, majd pedig azt vizsgáltam, hogy a fordítás során hogyan változik az adott elem célnyelvi pozíciója.

Az indulatszók és kifejezések diskurzusban elfoglalt helyét a megnyilatkozás és a beszédturnus alapján határoztam meg. A megnyilatkozás úgy definiálható, mint „két hallgatás között elhangzó beszédmennyiség” (Szikszainé 2004: 479). Nem más, mint „a mondatnak beszédhelyzetben való használata” (Kiefer 2007: 38). Ez a megközelítés a beszélt nyelvben, különösen az indulatszók esetében hasznos, hiszen ezek nem határozhatók meg a mondat kategóriájának segítségével (Kiefer 2007: 39). A beszédturnus az a beszédmennyiség, amelyet az adott beszélő mond, mielőtt a másik megszólal (Tsui 1994: 7).

A vizsgált nyelvi elemek a diskurzusban szerepelhetnek mint önálló megnyilatkozások. Ekkor önálló beszédturnust is alkothatnak, de előfordulhatnak turnuskezdő elemként vagy a turnusba ékelve, valamint a turnus végén is. A megnyilatkozásokban állhatnak a megnyilatkozás elején vagy a megnyilatkozásba ékelve.

Az elemzés második szakaszában Ameka (1992) rendszere alapján meghatároztam az indulatszók és kifejezések funkcióját, valamint a magyar szövegek alapján azonosítottam az adott funkcióra jellemző fordítói megoldásokat. Ameka (1992: 113) arra is felhívja a figyelmet, hogy az indulatszók és kifejezések multifunkcionális elemek, s mint ilyenek egyszerre több funkciót is betölthetnek. A besorolásnál a domináns funkciót kell figyelembe venni. Az elemzett minta azt mutatja, hogy a domináns funkció nem mindig határozható meg egyértelműen. Az indulatszók és kifejezések számos esetben legalább két funkcióval írhatóak le megbízhatóan. A kognitív vagy fatikus funkciót betöltő elem is hordozhat némi, de nem elhanyagolható pozitív vagy negatív érzelmi töltetet. Ezért az elemzés megbízhatósága érdekében a nyelvi elemeket két funkció mentén elemzem. Az érzelmi töltetet (pozitív vagy negatív) nemcsak a tisztán emotív, hanem a kognitív és a fatikus osztályba sorolt elemek esetében is jellemzem. Az érzelemmentes elemeket semlegesnek tekintem. Az elemzés módszerét az 5–7. példák szemléltetik.

Az 5. példában a férj új gépkocsival lepi meg a feleségét, aki az *Oh my God* megnyilatkozással ad hangot örömeinek. Az öröm pozitív érzelmeként kategorizálható, az indulati kifejezés tisztán emotív funkciót tölt be.

(5a) *Oh my God!* Carlos, what have you done?

(5b) *Ó, te jó ég!* Carlos, mit műveltél? (DH 102: 32.10.)

A 6. példában a férfi szereplő (A) az első randevúra emlékezteti a barátnőjét (B). Az *Oh God* megnyilatkozás kognitív funkciót tölt be, mert tartalmazza az „emlékszem” jelentéskomponenst, de ugyanakkor a kontextusból az is megállapítható, hogy a megnyilatkozás pozitív érzelmet is hordoz, mivel a hölgy

szívesen emlékszik vissza. Tehát ebben az esetben az *Oh God* megnyilatkozás kognitív indulati kifejezésnek minősül pozitív érzelmi tartalommal. A fordításból látszik, hogy a magyar szövegben ez némiképp megváltozhat, de erre a jelenségre a pragmatikai eltérésekről szóló 7. részben térek ki.

- (6a) A: Remember our first date? The bowling alley? The loud guy?
B: *Oh God*.
(6b) A: Emlékszel az első randinkra? A tekepályán? A kornyikáló pasasra?
B: *Ó, rémes!* (A 101: 03.22.)

A 7. példában az egyik szereplő (A) háttéréről folyik a társalgás. A másik szereplő (B) az *Oh God* kifejezéssel a közelben álló emberekre tereli a szót. A megnyilatkozás fő funkciója a témaváltás, bár hordoz némi negatív attitűdöt. Ezért az *Oh God* elem a diskurzusban fatikus funkciót tölt be enyhe negatív érzelmi töltettel.

- (7a) A: Yeah, mothers can be so cruel.
B: *Oh God*, there aren't people like this in Pittsburgh.
(7b) A: Az anyák néha olyan kegyetlenek!
B: *Ó, te jó ég!* Ilyen figurák nincsenek Pittsburghben! (OC 110: 33.38.)

5. A diskurzusban elfoglalt pozíció

A 1. táblázat a vizsgált indulatszók és indulati kifejezések forrásnyelvi diskurzusban elfoglalt pozícióját szemlélteti. A százalékos értékek után zárójelben szereplő szám adatok az adott elem előfordulását számszerűsítik.

1. táblázat

Az indulatszók és indulati kifejezések forrásnyelvi pozíciója

FNY-i pozíció \ Indulatszó	God	Oh God	My God	Oh my God	Összesen
Önálló megnyilatkozás	32,43% (12)	67,44% (29)	25% (1)	72,36% (55)	60,62% (97)
Önálló turnus	5,40% (2)	20,93% (9)	0	30,26% (23)	21,25% (34)
Turnus elején	8,10% (3)	30,23% (13)	25% (1)	28,94% (22)	24,37% (39)
Turnusba ékelten	8,10 % (3)	4,65% (2)	0	3,94% (3)	5% (8)
Turnus végén	10,81 % (4)	11,62% (5)	0	9,21% (7)	10% (16)
Megnyilatkozásban	67,56% (25)	32,55% (14)	75% (3)	27,63% (21)	39,37% (63)
Megnyilatkozás elején	62,16% (23)	32,55% (14)	75% (3)	27,63% (21)	38,12% (61)
Megnyilatkozásba ékelve	5,40% (2)	0% (0)	0% (0)	0% (0)	1,25% (2)
Összesen	23,12% (37)	26,87% (43)	2,5% (4)	47,5% (76)	100% (160)

A táblázat 1. oszlopa az 1. sorban feltüntetett indulatszók és kifejezések előfordulási helyét mutatja a forrásnyelvi szövegben. A félkövérrrel szedett sorok az összesített eredményeket tartalmazzák, amikor az adott elem önálló megnyilatkozásként vagy pedig a megnyilatkozás részeként fordul elő. A táblázat 2–5. oszlopaiban szereplő számadatok arról adnak tájékoztatást, hogy az egyes indulatszók és kifejezések milyen gyakorisággal fordulnak elő a diskurzus adott pontjain. Az itt található százalékos értékek az adott nyelvi elem előfordulásának arányában értendők (*God*: 37 eset, *Oh God*: 43 eset, *My God*: 4 eset, *Oh my God*: 76 eset). A sötéttel satírozott sor az adott elem többihez viszonyított előfordulási gyakoriságát szemlélteti, míg az utolsó oszlop arról ad felvilágosítást, hogy a négy nyelvi elem milyen gyakorisággal szerepel a diskurzus adott pontjain.

Az utolsó összesített sorból megállapítható, hogy a vizsgált elemek közül az *Oh my God* indulati kifejezés szerepel a legnagyobb gyakorisággal (47,5%). Ezt követi az *Oh God* (26,87%) és a *God* (23,12%) megközelítőleg hasonló százalékos értékkel. A *My God* (2,5%) kifejezésre csupán négy példát találunk a szövegekben.

Az 2–5. oszlopokat szemlélve azt tapasztaljuk, hogy a *God* indulatszó gyakrabban fordul elő a megnyilatkozás részeként (67,56%), mint önálló megnyilatkozásként (32,43%). Jellemzően a megnyilatkozás elején játszik szerepet (62,16%), míg megnyilatkozásba ékelve csupán kétszer található (5,40%). Az *Oh God* és az *Oh my God* azonban inkább önálló megnyilatkozásként használatos (67,44% és 72,36%). Jellemzően önálló turnust alkotnak (*Oh God*: 20,93%, *Oh my God*: 30,26%) vagy pedig turnuskezdő elemként vesznek részt a diskurzusban (*Oh God*: 30,23%, *Oh my God*: 28,94%). A megnyilatkozások részeként alacsonyabb arányban fordulnak elő (*Oh God*: 32,55%, *Oh my God*: 27,63%). Ezekben az esetekben kizárólag a megnyilatkozás elején szerepelnek (*Oh God*: 32,55%, *Oh my God*: 27,63%). A *My God* indulati kifejezés olyan ritkán szerepel a vizsgált szövegekben, hogy nem célszerű következtetést levonni.

Az utolsó összesített oszlop adataiból arra következtethetünk, hogy a vizsgált elemek gyakrabban fordulnak elő önálló megnyilatkozásként (60,62%), mint a megnyilatkozásokban (39,37%). Önálló megnyilatkozásként jellemzően önálló turnust alkotnak (21,25%), vagy pedig a turnus elején kapnak szerepet (24,37%). A megnyilatkozások részeként túlnyomó százalékban a megnyilatkozás elején találhatóak (38,12%), míg megnyilatkozásba ékelve csak elenyésző arányban látunk példákat (1,25%).

A következőkben arra keresem a választ, hogyan változik a vizsgált nyelvi elemek célnyelvi pozíciója a forrásnyelvi szöveghez képest. Az eredményekből arra következtethetünk, hogy az indulatszók és kifejezések elhelyezkedése a forrásnyelvi szövegben hogyan befolyásolja a fordítói megoldásokat, valamint hogy a fordítók milyen jelentőséget tulajdonítanak az indulatszók funkciójának.

A forrásnyelvi megnyilatkozás hossza döntő szerepet játszik a filmszövegek fordításában, ugyanis a fordítók szótagszám és szájmozgás alapján dolgoznak. Ez azt jelenti, hogy a célnyelvi megnyilatkozás általában nem lehet lényegesen hosszabb vagy rövidebb a forrásnyelvinél. Ez a tényező jelentősen befolyásolja a fordító mozgásterét, aki gyakran szembesül azzal, hogy a fordított szövegrész

hosszabbra sikerül a kelleténél. Ennek oka abban keresendő, hogy az angol szavak gyakran rövidebbek, illetve az angol beszédtempó gyorsabb, mint a magyar. A médium által támasztott korlátok leküzdése érdekében a fordítónak lehetősége nyílik megváltoztatni a forrásnyelvi elem célnyelvi pozícióját. Amennyiben a funkciót fontosnak ítéli, úgy összevonhat két megnyilatkozást, kihasználva a köztük lévő hosszabb-rövidebb szünetet. Így növelheti a rendelkezésre álló szótagszámot. Ha az adott nyelvi elem funkcióját nem tartja fontosnak, akár törölheti is a célnyelvi diskurzusból. Törlésen azok az esetek értendők, amikor a forrásnyelvi elem funkciója semmilyen módon nem jelenik meg a célnyelvi szövegben. A 8–10. példák a jellemző fordítói megoldásokat szemléltetik.

A 8. példában az indulati kifejezés pozíciója nem változik, a forrásnyelvi és a célnyelvi elem egyaránt a megnyilatkozás elején található. A 9. példában a fordító két forrásnyelvi megnyilatkozást von össze, kihasználva a köztük lévő rövid szünetet, míg a 10. példában a megnyilatkozás kezdő eleme törlésre kerül.

(8a) I'm so lost. *Oh my God*, I was looking for the bathroom [...].

(8b) Eltévedtem! *Te jó ég*, a mosdót kerestem [...]. (A 101: 26.20.)

(9a) *Oh God*. [szünet] That's him. How am I gonna stuff up the sink?

(9b) *Faj, Istenem*, ez ő! Hogy dugítsam el ezt a lefolyót? (DH 101: 24.58.)

(10a) *God*, you see all that money in there?

(10b) Láttad, mennyi pénz fér bele? (CSI 108: 16.12.)

A 2. táblázat százalékos bontásban mutatja be, hogy a célnyelvi elemek pozíciója hogyan alakul a forrásnyelvi szövegben elfoglalt helyükhöz képest (ld. 1. táblázat).

2. táblázat
A célnyelvi elemek pozíciójának változása

FNY-i pozíció vált. \ Indulatszó	God (37)	Oh God (43)	My God (4)	Oh my God (76)	Összesen (160)
CNY-i pozíció változtatás nélkül	62,16% (23)	81,39% (35)	100% (4)	93,42% (71)	83,12% (133)
Önálló megnyilatkozás	29,73% (11)	58,14% (25)	25% (1)	68,42% (52)	55,62% (89)
Önálló turnus	5,40% (2)	20,93% (9)	0% (0)	30,26% (23)	21,25% (34)
Turnus elején	8,11% (3)	25,58% (11)	25% (1)	26,31% (20)	21,87% (35)
Turnusba ékelten	8,11% (3)	2,32% (1)	0% (0)	2,63% (2)	3,75% (6)
Turnus végén	8,11% (3)	9,30% (4)	0% (0)	9,21% (7)	8,75% (14)
Megnyilatkozásban	32,43% (12)	23,25% (10)	75% (3)	25% (19)	27,50% (44)
Megnyilatkozás elején	29,73% (11)	23,25% (10)	75% (3)	25% (19)	26,87% (43)
Megnyilatkozásba ékelve	2,70% (1)	0% (0)	0% (0)	0% (0)	0,62% (1)
CNY-i összevonás	0% (0)	4,65% (2)	0% (0)	3,95% (3)	3,12% (5)
Önálló megnyilatkozás	0% (0)	4,65% (2)	0% (0)	3,95% (3)	3,12% (5)
Turnus elején	0% (0)	4,65% (2)	0% (0)	2,63% (2)	2,50% (4)
Turnusba ékelten	0% (0)	0% (0)	0% (0)	1,31% (1)	0,62% (1)

Indulatszó FNY-i pozíció vált.	God (37)	Oh God (43)	My God (4)	Oh my God (76)	Összesen (160)
CNY-i törlés	37,84% (14)	13,95% (6)	0% (0)	2,63% (2)	13,75% (22)
Önálló megnyilatkozás	2,70% (1)	4,65% (2)	0% (0)	0% (0)	1,87% (3)
Turnusba ékelten	0%	2,32% (1)	0% (0)	0% (0)	0,62% (1)
Turnus végén	2,70% (1)	2,32% (1)	0% (0)	0% (0)	1,25% (2)
Megnyilatkozásban	35,13% (13)	9,30% (4)	0% (0)	2,63% (2)	11,87% (19)
Megnyilatkozás elején	32,43% (12)	9,30% (4)	0% (0)	2,63% (2)	11,25% (18)
Megnyilatkozásba ékelve	2,70% (1)	0% (0)	0% (0)	0% (0)	0,62% (1)

A sötéttel satírozott sorok a fordító mozgásterére utalnak, a satírozás nélküliek pedig az elemek pozíciójára a célnyelvi szövegben. A 2–5. oszlopok mezői azt szemléltetik, hogyan alakul a célnyelvi elemek diskurzusban elfoglalt pozíciója a forrásnyelvhez képest az adott elem előfordulásának arányában, míg a 6. oszlop összesítve mutatja be mind a négy elem helyének alakulását a célnyelvi diskurzusban. A félkövérrel szedett sorok mezői az adott elemekre vonatkozó összesített százalékos értékeket tartalmazzák.

Az adatokat az egyes indulatszók és indulati kifejezések tükrében vizsgálva azt találjuk, hogy a *God* esetében a célnyelvi pozíció 62,16%-ban változatlan marad, összevonásra nem kerül sor, viszont figyelemre méltó, hogy a célnyelvi törlést 37,84%-ban alkalmazzák a fordítók, a leggyakrabban akkor, amikor az elem a megnyilatkozás elején található. Az *Oh God* 81,39%-ban pozícióváltás nélkül kerül a célnyelvi szövegbe, összevonásra 4,65%-ban kerül sor, míg törlést 13,95%-ban tapasztalunk, főleg a megnyilatkozások elején (9,3%). A *My God* helye nem változik, bár erre nézve kevés adat áll rendelkezésre. Az *Oh my God* indulati kifejezésre 93,42%-ban jellemző, hogy célnyelvi pozíciója változatlan marad, összevonásra csupán 3,95%-ban, míg törlésre 2,63%-ban található példa.

A 6. összesített adatokat tartalmazó oszlopból megállapítható, hogy a vizsgált nyelvi elemek szituatív megfelelői a célnyelvi diskurzusban túlnyomó arányban ugyanazt a helyet foglalják el, mint a forrásnyelvben (83,12%). Önálló megnyilatkozások esetében ez az adat 55,62%, míg ha a vizsgált elemek megnyilatkozás részét alkotják, akkor 27,5%. Összevonás az esetek 3,12%-ban, törlés pedig 13,75%-ban fordul elő.

Az eredményekből arra következtethetünk, hogy a fordítók igyekeznek megőrizni az indulatszók és kifejezések funkcióját, hiszen az összesített adatok alapján (6. oszlop) törlésre csupán az esetek 13,75%-ban kerül sor.

A fordítói viselkedést befolyásolhatja az adott indulatszó és indulati kifejezés diskurzusban elfoglalt helye és szótagszáma. Ha az elem önálló megnyilatkozásként önálló turnust alkotva szerepel, akkor a fordítónak természetesen nincs más választása, mint hogy megtalálja a funkciójában megfelelő célnyelvi elemet, mivel törlés esetén néma szájmozgást látna a néző. A leggyakrabban a megnyilatkozás elején álló egy szótagú *God* kerül törlésre. Ennek oka abban keresendő, hogy a célnyelvi megfelelők több szótagból állnak, így a fordítónak bizonyos esetekben nincs más választása. A két szótagú *Oh God* is a megnyilatkozás elejéről vész el, de jóval kisebb arányban, vélhetően azért, mert szótag-

számban közelít a lehetséges célnyelvi megfelelőkhöz. A három szótagú *Oh my God* esetében elenyésző arányban a megnyilatkozás eleji törlés figyelhető meg.

Összességében tehát megállapítható, hogy a fordítók lényegesnek tekintik a vizsgált nyelvi elemek pragmatikai jelentésének kifejezését, tekintettel az alacsony arányban előforduló törlésekre. Erre valószínűleg csak azokban az esetekben kerül sor, mikor egyéb megoldás helyhiány miatt nem jöhet számításba.

6. Fordítói megoldások a diskurzusban betöltött funkciók tükrében

A megnyilatkozásokat kísérő pragmatikai interpretáció a megnyilatkozás logikai formája és a kontextus alapján bizonyos hatásokat kelt a hallgatóban (ld. Reboul és Moeschler 2005). A fordító feladata abban áll, hogy olyan célnyelvi megnyilatkozásokat hozzon létre, amelyek interpretációja olyan hatásokat kelt a célközönségben, mint az eredeti szöveg a forrásnyelvi közönségben. A következőkben azokat a fordítói megoldásokat tekintem át, amelyek segítségével a fordítók arra tesznek kísérletet, hogy az „ekvivalens hatást” elérjék.

A 3. táblázat a forrásnyelvi funkciók alapján számszerűsítve (százalékos érték, előfordulások száma) és példákkal illusztrálva mutatja be az indulatszók és kifejezések fordítására jellemző megoldásokat.

3. táblázat

Az indulatszók és indulati kifejezések fordítása a forrásnyelvi funkciók tükrében

		pozitív		negatív		semleges		össz.
E M O T Í V	vallási tartalmú indulatszó vagy kifejezés	16,24% (19)	Ó, Istenem/ Istenkém, Uramisten, Úristen, (Ó) te jó ég, Ó, atya ég, Ó szűzanyám	59,83% (70)	(Ó/Jaj) Istenem, Jézus (Mária/Máriám), (Ó) Jézusom, Egek, (Te) jó(ságos) ég, Ó, egek, Atyám, (Ó) atya ég/ világ, Úristen, Uram- isten, Szentisten			77,06% (89)
	csak elsődleges indulatszó			2,56% (3)	Áh, Jaj			2,56% (3)
	másodlagos indulatszó vagy kifejezés teljes átalakítása	2,56% (3)	Még, még, Sikerült, Hát ezt nem hi- szem el	4,27% (5)	Könyörgöm, Jaj, ne, De hát, Annyira, Jaj, de ciki			6,84% (8)
	artikulálatlan hangsor	0,85% (1)		3,42% (4)				4,27% (5)
	törlés	0,85% (1)		9,40% (11)				10,25% (12)
	összes emotív	20,51% (24)		78,49% (93)				73,12% (117)

		pozitív		negatív		semleges		össz.
K O G N I T Í V	vallási tartalmú indulatszó vagy kifejezés	5,55% (1)	Jézus Mária	61,11% (11)	Ó, Istenem, Jézusom, (Ó te) jó(ságos) ég, Uramisten, Jézus Mária, Ó Jesszusom, Uram atyám	22,22% (4)	(Áh), Istenem, Jó ég	88,88% (16)
	csak elsődleges indulatszó			5,55% (1)	Ó, jaj			5,55% (1)
	másodlagos indulatszó vagy kifejezés teljes átalakítása	5,55% (1)	(Ó), rémes					5,55% (1)
	összes kognitív	11,11% (2)		66,66% (12)		22,22% (4)		11,25% (18)
F A T I K U S	vallási tartalmú indulatszó vagy kifejezés			28% (7)	(Ó), Istenem, (Ó, te) jó ég, Egek, Jesszusom	4% (1)	Te, jó ég	32% (8)
	csak elsődleges indulatszó					8% (2)	Áh, Ó	8% (2)
	másodlagos indulatszó vagy kifejezés teljes átalakítása	8% (2)	(Ó),de... Naná	4% (1)	Jaj, de	8% (2)	Hisz, Szóval	20% (5)
	törlés	4% (1)		20% (5)		16% (4)		40% (10)
	összes fatikus	12% 3		52% (13)		36% (9)		15,62% (25)
összesen	18,12% (29)		73,75% 118		8,12% 13		100% (160)	

A táblázat 1. oszlopa a forrásnyelvi elemek kommunikációs funkciók szerinti felosztását tartalmazza Ameka (1992) rendszere alapján (emotív, kognitív és fatikus). A második oszlop a jellemző fordítói megoldásokat mutatja be a forrásnyelvi kommunikációs funkciók tükrében, továbbá a táblázat tartalmazza a lehetséges magyar szituatív megfelelőket is. A feltüntetett funkciók mindig a forrásnyelvi elemek szerepére vonatkoznak, tehát a táblázatból arról kaphatunk információt, hogy a fordítók milyen célnyelvi elemekkel közvetítik az adott funkciót. A célnyelvi funkció esetenként változhat, erre a későbbiekben térek ki.

A táblázat első sora pozitív, negatív és semleges érzelmi töltet alapján differenciálja az emotív, a kognitív és a fatikus funkciókat. A táblázat mezőiben szereplő számadatok százalékos bontásban mutatják a jellemző fordítói megoldásokat. A számítás alapja nem az összes, hanem csak az adott funkcióban szereplő előfordulás (emotív: 117 adat, kognitív: 18 adat, fatikus: 25 adat). Tehát az értékek arról adnak felvilágosítást, hogy az egyes fordítói megoldások mennyire jellemzőek az adott funkcióban. Minden funkció utolsó sorában félkövérrel szedve szerepelnek az adott funkcióra jellemző összesített értékek.

A táblázat sötéttel satírozott legutolsó sora összesítve tartalmazza a pozitív, negatív és semleges érzelmi töltetű elemek arányát az összes adatot figyelembe véve, míg az utolsó oszlopban a fordítói megoldásokra vonatkozó összesített számadatokat találjuk. A sötéttel satírozott mezők az adott funkció előfordulási arányát mutatják be a teljes minta tükrében.

Az utolsó sorból megállapítható, hogy a forrásnyelvi elemek túlnyomó arányban negatív érzelmeket fejeznek ki (73,75%). A pozitív (18,12%) és semleges (8,12%) emóciókat jóval kevesebb példa illusztrálja. A kommunikációs funkciókat vizsgálva szembeötlő a tisztán emotív funkció dominanciája (73,12%), míg a kognitív (11,25%) és a fatikus (15,62%) funkció kevésbé jellemző (ld. összesített oszlop, satírozott mezők).

A vizsgált elemek fordításában öt domináns fordítói megoldás különböztethető meg. A fordítás történhet (1) vallási tartalmú indulatszóval vagy kifejezéssel, (2) csak elsődleges indulatszóval, (3) a másodlagos indulatszó vagy kifejezés teljes átalakításával, amelynek következtében elvész a vallási konnotáció. Ekkor a forrásnyelvi és a célnyelvi megnyilatkozásnak nincs egyetlen közös nyelvi eleme sem (Klaudy 1999b: 148). A fordítói megoldások között jóval ritkábban ugyan, de szerepel (4) az artikulálatlan hangsorral történő fordítás, illetve (5) a forrásnyelvi megnyilatkozás törlése.

Az 1. fordítói megoldáson belül három különböző eljárás figyelhető meg: (1.a) szó szerinti fordítás (pl. *Istenem*) (1.b) a részleges átalakítás (pl. *Uramisten*), vagy a (1.c) teljes átalakítás a vallási konnotáció megőrzésével (pl. *Te jóságos ég*).

Emotív (77,06%) és kognitív (88,88%) funkcióban a domináns megoldás a vallási tartalmú indulatszókkal, illetve kifejezésekkel történő fordítás, míg fatikus (32%) funkcióban ez a megoldás ritkábban szerepel. Mindhárom funkcióban jellemző, hogy a fordítók gyakrabban alkalmazzák a 1.b és az 1.c eljárást (részleges vagy teljes átalakítás a vallási konnotáció megőrzésével). Így a magyar szöveg jóval nagyobb variabilitást mutat, mint az angol. Az összes lehetséges variáció figyelembevételével azt tapasztaljuk, hogy az angol *God, Oh God, My God, Oh my God* elemeknek 15 különböző magyar vallási indulatszó és kifejezés felel meg (ld. 3. táblázat).

A 2. stratégiára (csak elsődleges indulatszóval történő fordítás) emotív (2,56%) és kognitív (5,55%) funkcióban találunk néhány példát (*Ó, Áh, Jaj*). A 11. példában a szereplő azon bosszankodik, hogy a kerékpározni tanuló gyermek elesik. Míg az angol szövegben az *Oh God* elsődleges és másodlagos indulatszó-kombináció szerepel, a magyar megnyilatkozásban a fordító csak elsődleges indulatszót használ.

(11a) *Oh God*. Are you OK?

(11b) *Áh!* Jól vagy? (DH 103: 22.46.)

Mindhárom funkcióban előfordul a 3. fordítói megoldás (a másodlagos indulatszó vagy kifejezés teljes átalakítása). Ez fatikus funkcióban a legjellemzőbb (20%), míg emotív (6,84%) és kognitív (5,55%) funkcióban ritkábban tapasztaljuk.

A következő két példa azt szemlélteti, hogy teljes átalakítással a fordítók megpróbálják kibontani és konkretizálni a forrásnyelvi megnyilatkozás pragmatikai jelentését. A 12. példában a szereplő jelentős összeget nyer a játékautomatán. Örömének a forrásnyelvben az *Oh my God* vallási tartalmú indulati kifejezéssel ad hangot, míg a célnyelvi szövegben a *Sikerült* megnyilatkozás az öröm okát jelöli meg. Hasonló megoldást látunk a 13. példában, amelyben a szereplő egy fénykép láttán zavarba jön. A forrásnyelvi *Oh my God* indulati kifejezés helyén a magyar szövegben a *jaj* elsődleges indulatszó és a *de* árnyaló partikula után a konkrét érzés szerepel.

(12a) *Oh my God!*

(12b) *Sikerült!* (CSI 102: 03.05.)

(13a) *Oh my God. Oh, where did you get that?*

(13b) *Źaj, de ciki!* Hogy került magukhoz? (CSI 104: 25.20.)

A teljes átalakítás során akár meg is változhat a forrásnyelvi megnyilatkozás domináns kommunikációs funkciója. A 14. példában a szereplő szexuális aktus közben emotív indulati kifejezést használ, amelyet a fordító konatív funkcióval rendelkező elemekkel helyettesít.

(14a) *Oh my God!*

(14b) *Még, még!* (DH 101: 36.09.)

Előfordul, hogy a forrásnyelvi emotív indulati kifejezés helyén a célnyelvi diszkurzusban performatív ige szerepel. Ezt szemlélteti a 15. példa, amelyben a menekülő szereplő örült rettegésének a forrásnyelvben az *Oh my God* indulati kifejezéssel ad hangot, míg a fordító a *könyörgöm* illokúciós erőindikátor (Searle 1969) szerepét betöltő performatív igével kísérel meg hasonló érzelmi hatást elérni.

(15a) *Oh my God, help me!*

(15b) *Könyörgöm, segítsenek!* (CSI 107: 00.38.)

Figyelemre méltó megoldás, amikor a fordító az indulatszó vagy kifejezés pragmatikai jelentését nyomatékosító funkcióval rendelkező célnyelvi elemekkel közvetíti. A magyar nyelvben ilyeneknek tekinthetjük például a *de* árnyaló partikulát, az *annyira* fok- és mértékhatározót, valamint a *naná* igenlő értelmű mondatzót. A 16. példában a szereplő azt ecseteli, hogy nehezebbre esik arab nyelven telefonbeszélgetést folytatni. Az angol indulatszó a gyenge nyomatékosító töltet mellett jobbra fatikus turnuskezdő funkciót tölt be. A fordító az elsődleges indulatszó (*jaj*) és az árnyaló partikula (*de*) használatával az emotív funkciónak ad hangot. A 17. példában a beszélő a *God* indulatszó segítségével fejezi ki saját viselkedésével kapcsolatos elégedetlenségét. A fordító ezt a negatív emóciót az *annyira* fok- és mértékhatározóval kíséri meg érzékeltetni. A 18. példában a két szereplő között fatikus társalgás alakul ki a különböző tévécsatornákról.

Az *Oh my God* indulati kifejezés az enyhe pozitív érzelmi töltet mellett fatikus turnuskezdő elemként kategorizálható. A fordító a *naná* mondatszó segítségével próbál hasonló hatást kelteni.

(16a) *God*, I hate this.

(16b) *Őaj*, *de* utálok! (A 101: 08.25.)

(17a) *God*, I hate when I get that way.

(17b) *Annyira* utálok, amikor ilyen vagyok. (DH 103: 12.25.)

(18a) A: Do you ever watch ESPN classics?

B: *Oh my God*, I love ESPN classics.

(18b) A: Szoktad nézni a Sport Klasszikot?

B: *Naná*, imádom a Sport Klasszikot! (OC 111: 18.58.)

A 19. példában az egyik szereplő (A) barátnője (B) aggodalmát igyekszik eloszlatni, aki attól tart, hogy barátja már nem szereti. A *God* indulatszó hangsúlytalan, alig hallható, ezért érzelmileg semlegesnek tekinthető. Éppen ezért funkciója inkább fatikus, mivel a turnuskezdést és a részleges témaváltást segíti. A magyar szövegben a *hisz* árnyaló partikula a bizonygatás kifejezésére alkalmas.

(19a) A: Still hasn't called you back? He was in lock-up. Maybe he is into dude stuff.

B: [laughing]

A: *God*, he loves you. He got in a fight and burnt a house down over you [...].

(19b) A: Még nem hívott vissza? A sitten volt. Lehet, hogy bebuzult?

B: [nevet]

A: *Hisz* odavan érted. Verekedett és felgyújtott egy házat miattad [...]. (OC 103: 38.03.)

A fentiekben bemutatott egyes fordítói megoldások az explicitáció folyamatára is utalhatnak (ld. 12–13. példák), hiszen az esetleges használatbeli eltérések miatt a forrásnyelvi elem által előhívott pragmatikai jelentés nem biztos, hogy ugyanazt a hatást idézné elő a célnyelvi közönség számára. A teljes átalakítással a fordító explicitálja a megnyilatkozást, tehát megpróbálja világosabbá, egyértelműbbé tenni (ld. Klaudy 1999a: 118).

A 4. fordítói megoldás (fordítás artikulálatlan hangszorral) kizárólag emotív funkcióban fordul elő. Az angol nyelvű dialógusokra jellemző, hogy a fizikai fájdalom vagy a szexuális öröm az *Oh my God* indulati kifejezés elemeinek valamilyen kombinációjában jelenik meg. A célnyelvi szövegben ugyanez a hatás artikulálatlan hangokkal is elérhető (4,27%), bár erre nézve kevés példa áll rendelkezésre. Kognitív és fatikus funkcióban ez a megoldás nyilvánvalóan nem szerepelhet.

Ahogy azt már az 5. pontban kifejtettem, a fordítók igyekeznek közvetíteni a forrásnyelvi indulatszavak és kifejezések funkcióját, így a törlés a teljes mintára nézve kevésbé jellemző. A jelenséget funkciók szerint vizsgálva azonban azt tapasztaljuk, hogy a törlés fatikus funkcióban jelenik meg a legmarkánsabban (40%). Úgy tűnik, hogy a szótagszámokkal küszködő fordítók hajlamosabbak törölni ezeket a gyenge vagy semleges érzelmi töltetű diskurzusszervező elemeket. Kognitív funkcióban törlésre egyáltalán nem található példa, valamint emotív funkcióban is kevésbé jellemző (10,25%). Ha mégis így történik, az érzelmi hangulat a megfelelő intonációval kompenzálható.

7. Pragmatikai eltérések

Az indulatszók és kifejezések fordítása során olykor előfordul, hogy adott kontextusban több-kevesebb eltérés mutatkozik a forrás- és a célnyelvi elem pragmatikai jelentése között. Leggyakrabban az érzelmek különböző árnyalatai között tapasztalható eltolódás. A 20. példában az édesanya síró csecsemője miatt aggódik. Míg a forrásnyelvben az emotív indulati kifejezés aggodalmat és elkeseredettséget fejez ki, addig a célnyelvben bosszúságot. A téves inferenciához az is hozzájárulhat, hogy a fordító a forrásnyelvi semleges *cry* igét a magyar *bömböl* igével helyettesíti, amely szintén a bosszúság konnotációját hordozza. Hasonló esetet találunk a 21. példában is. Az egyik szereplő megjegy a váratlanul megjelenő társától. A forrásnyelvi ijedség a célnyelvben bosszús meglepetésként hat.

(20a) *Oh my God!* How long has she been crying?

(20b) Ó, *Jézus Máriám*, mióta bömböl már? (F 902: 17.08.)

(21a) *God!* You're like Ruth Gordon just standing there with a tennis root. Make a noise.

(21b) *Atya világ!* Tisztára mint Ruth Gordon. Csak állsz ott sóbálvánnyá válva. Szólalj már meg! (GG 101: 22.18.)

Szélsőséges esetben nemcsak a pragmatikai, de a szemantikai jelentés is változhat. A 22. példában a hölgy szereplő (A) váratlanul megcsókolja a barátját (B). A fordító a forrásnyelvi *Oh God* elemet a *jaj* elsődleges indulatszóval és a *ne* tiltószóval helyettesíti. Míg a forrásnyelvben a hölgy attól jön zavarba, hogy a cselekvést elvégezte, addig a célnyelvi szövegben a megnyilatkozás tétova ellenkezésnek hat.

(22a) A: *Oh God.* No.

B: Ah, what's happening here?

A: I like Seth Cohen.

(22b) A: *Jaj, ne!* Ne!

B: Elmondanád, mi folyik itt?

A: Kedvelem Seth Cohent. (OC 110: 35.06.)

Ritkábban bár, de arra is találunk példát, amikor az alapvető érzelmi valenciákban történik elmozdulás. A 23. számú példában a szereplő örömmel veszi tudomásul, hogy nyert a szerencsejátékban. A fordító megpróbálja explicitálni a forrásnyelvi indulati kifejezést, aminek következtében az öröm pozitív érzelme a csalódás és elkeseredettség negatív érzelmébe csap át. A jelenség ugyancsak szembetűnő a 24. példában, ahol a szereplő azt bizonygatja, mennyire tetszik neki a férje zongorajátéka. A fordító megőrzi a forrásnyelvi indulati kifejezést, de a tetszésnyilvánítás a magyar szövegben nemtetszésbe fordul. A téves inferenciához az *it's killing me* kifejezés fordítása is hozzájárul. Míg az angolban ez tetszésnyilvánítást fejez ki, addig a magyar fordítása (*megbolondulok*) azt implikálhatja, hogy a beszélőt bosszantja a zene.

(23a) *Oh my God!*

(23b) *Hát ez nem igaz!* (OC 103: 30.27.)

(24a) *Oh God! It's killing me!*

(24b) *Uramisten! Megbolondulok!* (GG 103: 30.26.)

Érdekes eset, mikor a forrásnyelvi elem két pragmatikai jelentést is implikál, azonban a célnyelvi megfelelő erre nem képes. A 25. példában a férfi szereplő megfélekedzik a megbeszélte programról. Mikor a hölgy megjelenik az ajtóban, a férfi az *Oh my God* kognitív indulati kifejezéssel jelzi, hogy eszébe jutott a találka, míg a nő ezt az új ruhájára vonatkozó emotív tetszésnyilvánításként értelmezi. Bár a *Jézus Mária* a magyar nyelvben képes betölteni a kognitív funkciót, emotív tartalmát tekintve ebben a kontextusban inkább zavartságot, mint tetszésnyilvánítást fejez ki. Ezzel elvész a humor forrását is jelentő kettős pragmatikai jelentés.

(25a) A: So how is this for our big double date tonight?

B: *Oh my God!*

(25b) A: Na, jó leszek így a ma esti dupla randin?

B: *Jézus Mária!* (F 903: 06.15.)

A fenti példák elemzése után joggal merül fel a kérdés, hogy a pragmatikai eltérések oka a szinkronszínészek nem megfelelő intonációjában vagy pedig a fordításban keresendő-e. Ha egyszerűen csak intonációs problémáról van szó, akkor a jelenség vizsgálata nem tartozik a fordítástudomány érdeklődési körébe. Azonban elképzelhető, hogy a pragmatikai jelentésben azért következik be eltérés, mert a célnyelvi elem nem tudja betölteni a forrásnyelvi funkciót. A 22–23. példákban azt láttuk, hogy a fordító megpróbálja kibontani a forrásnyelvi indulatszó pragmatikai jelentését, amelynek következtében megváltozik a célnyelvi jelentés. Vajon a *Jaj, ne* (22. példa) vagy a *Hát ez nem igaz* (23. példa) megnyilatkozások kiejthetők olyan intonációval, amely nem idéz elő pragmatikai eltérést, vagy inkább arról lehet szó, hogy a fenti megnyilatkozások interpretációja eltérő hatást eredményez a célnyelvben?

A fordítók számos esetben célnyelvi indulatszóval vagy kifejezéssel oldják meg a fordítási problémát. De vajon a célnyelvben használt indulatszó vagy kifejezés alkalmas-e ugyanazon mentális állapot kifejezésre? Elképzelhető, hogy a magyar nyelvben az *Atya világ* (21. példa) inkább meglepetést, semmint ijedséget fejez ki, vagy a *Jézus Mária* (25. példa) nem ejthető ki olyan intonációval, amely kifejezné a megfelelő kognitív és emotív funkciókat. Ha a feltevés igaz, akkor ebből az következik, hogy a vizsgált indulatszók és kifejezések adott kontextusban eltérő funkciókkal és pragmatikai jelentéssel rendelkeznek a két nyelvben. A kérdésekre akkor tudunk megbízható válaszokat adni, ha autentikus célnyelvi szövegekben pontosan feltérképezzük az indulatszók és indulati kifejezések funkcióit és gyakoriságát, illetve megvizsgáljuk, hogy adott funkció és pragmatikai jelentés kifejezésére a célnyelv milyen egyéb lehetőségeket kínál. Ezen tudás birtokában pontosabban leírható, hogy milyenek a fordított szövegek, s miben térnek el az autentikus célnyelvi filmszövegektől. A forrásnyelvi, a fordított, illetve az autentikus célnyelvi szöveg alapján elvégzett empirikus kutatások eredményei pedig hasznosak lehetnek nemcsak a filmszövegek fordításában, de általában a dialógusfordítás oktatásában is.

8. Összegzés

Vizsgálatomban egy kisebb korpuszból nyert 160 adatot tartalmazó minta alapján feltérképeztem az *Oh my God* indulati kifejezés különböző variációinak fordítására jellemző megoldásokat a vizsgált nyelvi elemek diskurzusban elfoglalt helye és funkciója tükrében. Az első kutatási kérdést az eredmények alapján a következőképpen válaszolhatjuk meg: a vizsgált indulatszók és indulati kifejezések szituatív megfelelőinek diskurzusban elfoglalt helye az esetek túlnyomó részében nem változik a forrásnyelvi szöveghez képest. Célnyelvi összevonásra az esetek elenyésző százalékában látunk példát, míg a törlés sem gyakori jelenség. Ez utóbbira legtöbbször a megnyilatkozás elején álló *God* és *Oh God* elemek esetében kerül sor. Ez a fordítói viselkedés vélhetően a szótagszámokkal magyarázható. Az alacsony arányban előforduló törlésből valószínűnek látszik, hogy a szótagszámokkal küszködő fordítók általában fontosnak tartják a vizsgált nyelvi elemek pragmatikai jelentésének közvetítését. Ebből arra következtettünk, hogy ezek a látszólag perifériális elemek nem hagyhatók ki a célnyelvi szövegből.

A második kutatási kérdés tekintetében megállapítható, hogy a domináns fordítói megoldás emotív és kognitív funkcióban az ugyancsak vallási tartalmú indulatszókkal és indulati kifejezésekkel történő fordítás, míg fatikus funkcióban ez ritkábban szerepel. Az összes lehetséges variációt figyelembe véve azt tapasztaljuk, hogy a négy angol nyelvi elemnek összesen 15 magyar vallási tartalmú indulatszó és kifejezés felel meg, tehát a magyar szövegek ebben a tekintetben jóval nagyobb variabilitást mutatnak. Az egyéb fordítói megoldások, mint a teljes átalakítás, az artikulálatlan hangsorral történő fordítás és a törlés jóval kisebb arányban fordulnak elő. Ez utóbbi főleg fatikus funkcióban figyelhető meg, ami azzal magyarázható, hogy a fordítók szükség esetén hajlamosak

törölni ezeket a gyenge pozitív, negatív vagy éppen semleges érzelmeket hordozó, javarészt diskurzusszervező elemeket.

A teljes átalakítások között néhányszor tetten érhető az explicitáció jelensége is, amellyel a fordító vélhetően a nyelvi kódot kísérő pragmatikai következtetési folyamatot könnyíti meg a befogadó számára. A nézőre háruló kognitív teher eltávolításával a fordító egyértelművé teszi a megnyilatkozás pragmatikai jelentését.

A vizsgálat eredményei alapján rámutattam néhány pragmatikai eltérésre is, amikor a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg – feltevésem szerint – eltérő pragmatikai jelentést implikál. Kereshető az ok a szinkronszínesz nem megfelelő intonációjában, de abban is, hogy a célnyelvben használt szituatív megfelelő vagy megnehezíti az inferenciális folyamatot, vagy éppen eltérő inferenciákhoz vezet.

A továbbiakban szükségesnek tartom jelen kutatási eredmények egy nagyobb korpuszon történő tesztelését, valamint párhuzamos magyar korpusz összeállítását, amelynek vizsgálatából megállapítható, hogy jelen kutatás tárgyát képező nyelvi elemek hogyan viselkednek autentikus magyar filmszövegekben.

A fentiekből megállapítható, hogy ezek a látszólag egyszerű nyelvi elemek is komplex probléma elé állítják még a tapasztalt fordítókat is. Éppen ezért fontos, hogy az indulatszók és indulati kifejezések fordításának tanulmányozása a magyar fordítástudományi szakirodalomban is kiemelt helyet kapjon.

Irodalom

- Ameka, F. 1992. Interjections: The universal yet neglected part of speech. *Journal of Pragmatics* 18. 101–18.
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J, Nolen-Hoeksema, S. 2003. *Pszichológia*. Budapest: Osiris.
- Chaume, F. 2004. Discourse markers in audiovisual translating. *Meta* Vol. 49. No. 4. 843–855.
- Cuenca, M. J. 2006. Interjections and pragmatic errors in dubbing. *Meta* Vol.51. No. 1. 20–35.
- Huddleston, R., Pullum, G. K. 2000. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Firjda, N. H. 1986. *The Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kiefer F. 2007. *Jelentélmélet*. Budapest: Corvina.
- Klaudy K. 1999a. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Kugler N. 2000. A mondatszók. In: Keszler B. (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. 292–297.
- Matamala, A. 2007. The translation of *oh* in a corpus of dubbed sitcoms. *Catalan Journal of Linguistics* Vol. 6. 117–136.
- Norrick, N. R. 2007. Discussion article: Pragmatic markers, interjections and discourse. *Catalan Journal of Linguistics* Vol. 6. 159–168.
- Norrick, N. R. 2008. Interjections as pragmatic markers. *Journal of Pragmatics* doi: 10.1016/j.pragma.2008.08.005.
- Oatley, K., Jenkins, J. M. 2001. *Érzelmeink*. Budapest: Osiris.
- Ranschburg J. (é.n.) *Félelem, harag, agresszió*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Reboul, A., Moeschler, J. 2005. *A társalgás cselei*. Budapest: Osiris.
- Searle, J. R. 1969. *Speech Acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szikszainé Nagy I. 2004. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris.
- Takács I. 2006. Az érzelem. In: Juhász M., Takács I. (szerk.) *Pszichológia*. Budapest: Tipotex. 81–99.
- Tsui, A. B. M. 1994. *English Conversation*. Oxford: Oxford University Press.
- Wierzbicka, A. 2003. *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Zajonc, R. 2004. Érzelmek. In: Pléh Cs., Boross, O. (szerk.) *Bevezetés a pszichológiába*. Budapest: Osiris. 477–537.

Források

- Alias*. 1. évad. 2001. Touchstone Television. (Magyar szöveg: Németh Renáta) [A]
- Crime Scene Investigation: CSI*. 1. évad. 2000. CBS Paramount Productions (Magyar szöveg: Gila Zsuzsa) [CSI]
- Desperate Housewives*. 1. évad. 2004. Buena Vista Home Entertainment, Inc., Touchstone Television. (Magyar szöveg: Simon Nóra) [DH]
- Friends*. 9-10. évad. 2003. Warner Brothers. (Magyar szöveg: Liszkai Szilvia) [F]
- Gilmore Girls*. 1. évad. 2000. Warner Brothers. (Magyar szöveg: Galadics Anna) [GG]
- Grey's Anatomy*. 1. évad. 2005. Buena Vista Home Entertainment, Inc., Touchstone Television. (Magyar szöveg: Tóth Enikő) [GA]
- Lost* 1. évad. 2004. Touchstone Television. (Magyar szöveg: Vajda Evelin) [L]
- Orange County* 1. évad. 2003. Warner Brothers. (Magyar szöveg: Takács Emőke) [OC]

Az európai uniós szövegekben előforduló szenvető szerkezetek fordításáról

Kardos Orsolya – Szabó Zsuzsanna

E-mail: kardosorsolya@yahoo.it

E-mail: zsuzsanna.szabo@consilium.europa.eu

Kivonat: A cikk az angol nyelvű európai uniós szövegekben előforduló passzív szerkezetek magyarra fordításának lehetőségeit vizsgálja. Az angollal szemben, ahol a passzvizálható igék teljes morfológiai paradigmával rendelkeznek, a magyarban mára kihalt a passzív igenem, és kialakult a cselekvő igealakok dominanciája. Ennek ellenére a fordítónak több lehetősége is van az ilyen szerkezetek átültetésére: a) lexikai átváltási műveletek: a célnyelvi mondatban a forrásnyelvi passzív mondat nyelvtani alanya továbbra is nyelvtani alany marad, a logikai alany (ágens) pedig sem a forrásnyelvi, sem a célnyelvi mondatban nem jelenik meg; b) grammatikai átváltási műveletek: a célnyelvi mondatban a forrásnyelvi passzív mondat nyelvtani alanya tárgyá, a logikai alany pedig nyelvtani alannyá válik, vagy nem jelenik meg. A két nagy kategórián belül rendelkezésünkre álló átváltási műveletek közötti választás minden esetben több szempont (fókusz-topik, téma-réma viszony, statikus-dinamikus értelmezés) egyidejű mérlegelését teszi szükségessé. Általánosságban elmondható, hogy az alkalmazandó átváltási művelet kiválasztásakor döntő fontosságú a mondat-, bekezdés-, illetve szövegszintű kontextus szerepe.

Kulcsszavak: passzív szerkezetek, statikus-dinamikus értelmezés, fókusz-topik kérdések, téma-réma kérdések

Bevezetés

A passzívum mint az elvont/személytelen jelentéstartalmak kifejezési eszköze igen gyakori az európai uniós szövegekben – ahogy általában a jogi szövegekben –, sőt, az sem ritka, hogy egy adott forrásszövegen a jogalkotási folyamat egy adott fázisában végrehajtott változtatások (többek közt) az aktív mondatok passzívra történő átalakításából állnak. Az indoeurópai nyelvekben tisztán morfológiai eszközökkel végre lehet hajtani az ilyen transzformációkat, a magyarban azonban az aktív-passzív átalakítás nem követ egyetlen általánosan érvényes sémát.

Nyelvi babonáink közé tartozik, hogy a magyar a passzív szerkezet helyett az aktívát részesíti előnyben, és hogy a passzívum idegenszerűen hat nyelvünkben. Tény, hogy az angollal szemben, ahol minden passzvizálható ige-nek teljes a morfológiai paradigmája (valamennyi aktív ige passzív megfelelője valamennyi igeidőben létezik, folyamatos és befejezett formában is), a magyarban a XIX. század utolsó harmadára eltűntek a D. Bartha (1991) szerint az ugor korra visszavezethető, az ősmagyar kortól fogva mindeddig produktív

-atik/-etik, -tatik/-tetik képzős passzív igealakok (*közhírré tétetik*). Ezzel meg bomlott az igenem típusok egyensúlya, és még inkább megerősödött a cselekvő alakok dominanciája. A szenvedő igékkel sajátos stilisztikai értékük miatt ma már többnyire csak irodalmi művekben találkozunk. Mára sok bizonytalanság és nyelvi babona vette körül az ómagyar korban – nem utolsósorban éppen a fordítói tevékenység nyomán – rögzült létezés szerkezeteket is.

Mivel azonban a passzívumnak az elvont gondolkodásban kitüntetett szerepe van, a magyarban is megvannak a kifejezőeszközei. Lássuk tehát, hogy milyen lehetőségei vannak a fordítónak a passzívum kifejezésére.

1. A tanácsi szövegekben előforduló szenvedő szerkezetek fordításánál használt megoldások

Vizsgálatunkat a szenvedő szerkezetek fordításakor végzett átváltási műveletekre (Klaudy 1994) összpontosítva, több éves fordítói tapasztalatunk során gyűjtött példaanyagra alapozva végeztük el. Előljáróban megállapíthatjuk, hogy kötelezően elvégzendő, ám korántsem automatikus, mondatszintű (esetleg szövegszintű) átváltásokról van szó.

A szövegben szereplő példák az Európai Unió Hivatalos Lapjában megjelent jogszabályokban, illetve az Európai Tanács honlapján nyilvánosan elérhető dokumentumokban szerepelnek (a dokumentumok száma zárójelben szerepel).

1.1 Lexikai átváltási műveletek

E tisztán szemantikai transzformációk során a célnyelvi mondatban a forrásnyelvi passzív mondat nyelvtani alanya továbbra is nyelvtani alany marad, a logikai alany (ágens) pedig sem a forrásnyelvi, sem a célnyelvi mondatban nem jelenik meg. Mivel az aktív-passzív transzformáció fő jellemzője az, hogy az ágens háttérbe szorul, és helyette egy másik mondatrész (tárgy vagy más bővítőmennyiség) lesz a mondat alanya, ezért a passzív mondatok többsége – Siewierska (1984) kutatásai szerint az angol nyelvben a passzív mondatok mintegy 70-80%-a – nem tartalmaz ágens. Sokszor szerencsés ezért az alábbi lexikai átváltási műveletek alkalmazása, amelyekkel elkerülhetjük az ágens megnevezését a fordításban.

1.1.1 Mediális igék

A mediális (vagy közép-) igék az igealany akaratától, szándékától, közreműködésétől független történést, állapotot, állapotváltozást vagy képességet fejeznek ki. Az állapotot, tulajdonságot kifejező névszóból az alábbi képzőkkel alkotunk mediális igét: *-(s)ul/(s)ül, -od(ik)/ed(ik)/öd(ik), -sod(ik)/sed(ik)/söd(ik), -ödik/-ődik*. A mediális igék azért tudják jól visszaadni a passzív jelentést, mert mindkettőre igaz, hogy nyelvtani alanyuk a logikai (mélyszerkezeti) tárggyal azonos. Ez az egyik leggyakoribb megoldás a tanácsi szövegek fordításaiban:

- (1) When payment *is made* on fixed interest debenture bonds, these are assessed on the basis of their cash value. (868/2008/EK rendelet, HL L 297., 2008.9.4., 18. o.)
- (1a) Ha a fizetés adóslevéllel *történik*, akkor az adóslevél értékét annak napi árfolyama határozza meg.
- (2) Where for those inconsistencies for which no final conclusion *could be reached* at this stage, at least the fact of a possible inconsistency should be mentioned. (2002/113/EK határozat, HL L 49., 2002.2.20., 1. o.)
- (2a) A következtelenségek olyan eseteiben, amikor e fázisban *nem sikerült* azokat végérvényesen tisztázni, legalább az ellentmondás tényét meg kell említeni.
- (3) Efforts to open up national defence markets in Europe *have been intensified*. (10009/09)
- (3a) *Fokozódtak* a nemzeti védelmi piacok európai megnyitására irányuló erőfeszítések.

1.1.2 Funkcióigés szókapcsolatok, avagy terpeszkedő szerkezetek

Rendszerint az alapjelentést hordozó ige *-ás/-és* képzős, esetraggal ellátott főnévi származéka és a *nyer, kerül, talál, történik, áll stb.* (funkció)igék alkotják. E lexikalizálódott szókapcsolatok feladata a főnévi jelentéstartalom igésítése, gyakran helyettesíthetők a névszó tövéből képzett igével. A nyelvművelő irodalom rendszerint a passzívum hibás megoldásainak tartja ezeket a formákat: Grétsy és Kovalovszky (1985) és Balázs (2002) terjengős kifejezésekről, Jászó (2004) terpeszkedő kifejezésekről beszél. Ezzel szemben B. Kovács Mária (1999) a funkcióigés szerkezetek jogi szövegekben való használatát vizsgálva megállapítja, hogy ez a megoldás többnyire nem öncélú, hanem szemantikai és szintaktikai okokkal magyarázható: néha a jogi szaknyelvi terminológia, máskor pedig a mondat vonzatszerkezete nem teszi lehetővé a szerkezet egyszerű igével való helyettesítését. Gósy és Heltai (2005) pedig a terpeszkedő szerkezeteknek a fordított szövegekben való előfordulásával kapcsolatban arra a következtetésre jut, hogy nem minden esetben igaz, hogy a fordításokban több a terpeszkedő szerkezet, mint az eredeti magyar szövegekben.

A funkcióigés szerkezetek a tanácsi jogi szövegekben igen jól használhatóak, mert személytelen és nem cselekvő, voltaképpen körülírt szenvedő igealakok. A mediális igék mellett ez a másik leggyakoribb megoldás a passzívum átültetésére:

- (4) The following article *shall be inserted*: ... (90/88/EGK irányelv, HL L 61., 1990.3.10., 14. o.)
- (4a) Az alábbi cikk *kerül beillesztésre*: ...
- (5) Without prejudice to Decisions already taken pursuant to Article 10, an authorization shall be cancelled if *it is established* that: ... (91/414/EGK irányelv, HL L 230., 1991.8.19., 1. o.)

- (5a) A 10. cikk alkalmazása során már meghozott határozatok sérelme nélkül az engedélyt visszavonják, ha *megállapítást nyer*, hogy: ...
- (6) The Political and Security Committee *is invited* to approve the attached text and to forward it to COREPER and Council. (8518/08)
- (6a) A Politikai és Biztonsági Bizottság *felkérést kap*, hogy hagyja jóvá és továbbítsa a mellékelt szöveget a COREPER-nek és a Tanácsnak.

1.1.3 Létige + határozói igeneves szerkezet

Az alábbi angol szerkezetekben a múlt idejű participium és az igéből képzett melléknév homofón, ezért melléknévi állítmányként (létige + melléknév), illetve passzív szerkezetként is értelmezhető. Ezeket a szerkezeteket egyesek statikus passzívnek hívják, mások (Siewierska 1984) egyáltalán nem tekintik passzív szerkezetnek. Ezek a szerkezetek annyiban mindenképp különlegesek, hogy ha melléknévinek tekintjük őket, akkor állapotot jelölnek, ha viszont passzívnek, akkor a cselekvésre és annak eredményére vonatkoznak. Ez a szemléletbeli különbség jelentősen befolyásolja a lehetséges fordítási megoldások körét is. Mindenképp vizsgálatra érdemesek, ugyanis nem kevés fejtörést okozhatnak a fordítóknak.

A határozói igenév létigés szerkezete egy nyelvi babona szerint germanizmus, ezért sokan nem merik használni. Szepesy Gyula (1986) bebizonyította, hogy ezek helyes magyar szerkezetek azokban az esetekben, amikor a cselekvés vagy történés eredményét jelölik, állapotot vagy állapotváltozást fejeznek ki, vagy ha személytelen mondatszerkesztésre törekszünk. Olyan tárgyias cselekvő (vagy műveltető) és mediális (vagy visszaható) igéből képezhetünk ilyen szerkezeteket, amelyek állapotváltozást eredményező cselekvést fejeznek ki (Keszler 2000). E szerkezeteket azokban az esetekben használjuk, ha a cselekvés eredményeképp létrejött állapot van a hangsúly. A hivatalos szóhasználat kerüldőnek tartja, talán ezért nem is sűrűn találkozunk vele:

- (7) ... the internal market comprises since 1 January 1993 of an area without internal frontiers in which the free movement of goods, persons, services and capital *is ensured*. (519/94/EK rendelet, HL L 67., 1994.3.10., 89. o.)
- (7a) ... a belső piac egy olyan, belső határok nélküli területet jelent, ahol az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgása *biztosítva van*.

Sajnos előfordul, hogy ugyanezt a jelentéstartalmat (állapot vagy állapotváltozás) állítmányként használt bejezett melléknévi igenévvel fejezik ki a fordítók:

- (8) To that end the internal market comprises an area without internal frontiers in which the free movement of goods, persons, services and capital *is ensured*. (1889/2005/EK rendelet, HL L 309., 2005.11.25., 9. o.)

- (8a) E célból a belső piac egy olyan belső határok nélküli térség, ahol *biztosított* az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgása.

Az ilyen mondatok homályosságát az okozza, hogy a sok elvont jelentésű névszó mellett egy statikus jelentésű, befejezett melléknévi igenév fejezi ki az állítmányt. Ráadásul a befejezett melléknévi igenév alakilag egybeesik az ige múlt idejű alakjával, ami sok esetben félreérthető. A múlt idejűnek érzékelt alakot a hallgató önkéntelenül kiegészíti a tárgyatlan ragozásnál gyakran odaértett *engem/téged/minket/titeket* alakok valamelyikével, ami szintén felesleges alaki homonímiát, és így félreértést okozhat. Azon kívül, hogy a megértést akadályozhatja, parlagon hagyja a határozói igenévnek a magyarban hagyományosan kialakult, eredményt (cselekvés eredményeként létrejött állapotot) kifejező szerepét. Az ilyen személytelen szerkezeteket általános alany használatával vagy határozói igenévvel fejezhetjük ki.

Külön vizsgálatot érdemelne annak feltérképezése, hogy mennyire elfogadott (sic!) a befejezett melléknévi igenév névszói állítmányi használata a magyar beszélők körében. A már melléknévvé vált igenevek esetében általánosnak mondható, ilyenkor többnyire alaki különbség is jelzi a funkciómegoszlást (az igező helye).

Érdekesség, hogy a befejezett melléknévi igenév állítmányi használata nem új fejlemény, és még a germán hatást is megelőzi, jóllehet elvétve, és latinizmusokkal teli, fordított szövegekben fordul elő (D. Bartha 1991, 1992). A fordítóknak a pontos megfeleltetés és a jelöltség iránti örök igénye hozhatta létre a passzív tőből képzett participiumból és a létigéből álló szerkezeteket, amelyek később, részben a latin hatás visszaszorultával maguk is visszaszorulnak. Nyelvünk tehát úgy látszik, egyszer már kivédte ezt a homonimákhoz vezető szerkezetet, az nem ment át a szóbeliségbe, és nem grammatikalizálódott.

Elgondolkodtató azonban, hogy a befejezett melléknévi igenév állítmányi használata olykor az uniós fordítók magánjellegű szövegeiben, sőt szóbeli megnyilvánulásaiban is felüti a fejét (**A kérdés bizalmasan kezelt.*). A lexikalizálódás felé mutathat, hogy tagadás esetén az igező nem válik el a tőtől: *A probléma nem megoldott* (vs. **A probléma nem oldott meg.*). A fenti kijelentésekben azonban a humorosság határait súroló homonímia áll fenn. Vajon ezúttal sikerül-e a participiumoknak állítmányi rangra emelkedni?

1.1.4 Melléknévi igenév

A participium megjelenhet befejezett, folyamatos vagy beálló melléknévi igenévként is a fordításban. A befejezett melléknévi igenév – a fentiek figyelembevételével – a létige és participium alkotta szerkezetek kézenfekvő fordítási lehetősége:

- (9) As an alternative, the following drafting *is suggested*: ... (12277/09)
 (9a) Alternatívaként az alábbi megfogalmazás *javasolt*: ...

Az állítmányként használt befejezett melléknévi igenevek esetében megfigyelhető a melléknévi használat rögzülése. E szerkezeteket máskor tárgyias, ill. mediális igéből képzett folyamatos melléknévi igenévvel fordítjuk:

- (10) ...come from a herd which *is recognised* as officially brucellosis free. (2008/752/EK határozat, HL L 261., 2008.9.31., 1. o.)
- (10a) ...hivatalosan brucellózismentesnek *minősülő* állományból származnak.

A módbeli segédigékkel képzett passzív szerkezetek lehetséges fordítása a tárgyias ható igéből képzett folyamatos melléknévi igenév, illetve a tárgyias igéből képzett beálló melléknévi igenév. Állítmányként mindkettő hordozza az eredetiben meglévő modális jelentéstöbbletet. A megengedést kifejező *-hat/-het* képzős igéből képzett folyamatos melléknévi igenév az alábbi esetben egy cselekvés lehetőségét fejezi ki:

- (11) Work *may not be continued* in the affected area until adequate measures have been taken for the protection of the workers concerned. (83/477/EGK irányelv, HL L 263., 1983.9.24., 25. o.)
- (11a) A munka *nem folytatható* az érintett területen, amíg megfelelő intézkedéseket nem tesznek az érintett munkavállalók védelmére.

A beálló melléknévi igenév a jogi szövegekre sokszor jellemző kötelező erőt jeleníti meg:

- (12) For the purpose of this Article ,management company' *shall be construed* as ,investment company'. (2001/107/EK irányelv, HL L 41., 2002.2.13., 20. o.)
- (12a) E cikk alkalmazásában az „alapkezelő társaság” „befektetési társaságként” *értelmezendő*.

Olykor előfordul az angol főnév és ige jelentésének összevonása egyetlen melléknévi igenévbe:

- (13) *Consideration should be given* to the use of FCA-treated animals for this purpose. (96/54/EK irányelv, HL L 248., 1996.9.30., 1. o.)
- (13a) *Megfontolandó* az FCA-val kezelt állatok e célra való felhasználása.

1.1.5 Kihagyás

Az összetett állítmány igei részének kihagyásával elkerüljük a melléknévi igenév állítmányi szerepben való használatát. Akkor alkalmazható, ha a passzív ige jelentéstartalmát vissza tudjuk adni a magyarban névszói állítmánnyal vagy jelzős szerkezettel:

- (14) The test for resistance to radiation *shall be deemed* to have given a positive result if the following conditions are fulfilled: ... (92/22/EGK irányelv, HL L 129., 1992.5.14., 11. o.)
- (14a) A sugárzásállósági vizsgálat eredményei akkor kielégítőek, ha teljesülnek az alábbi feltételek: ...
- (15) Whereas each of the four languages in which the Treaty is drafted *is recognised* as an official language in one or more of the Member States of the Community; ... (A Tanács 1. rendelete, HL 17., 1958.10.6., 385. o.)
- (15a) ... mivel az a négy nyelv, amelyeken a Szerződést megszövegezték, egyben a Közösség egy vagy több tagállamának hivatalos nyelve; ...

1.2 Grammatikai átváltási műveletek

Az alábbi megoldásokban az a közös, hogy a célnyelvi mondatban a forrásnyelvi passzív mondat nyelvtani alanya tárgygyá, a logikai alany pedig nyelvtani alannyá válik, vagy nem jelenik meg.

1.2.1 Alany betoldása korábbi szövegrészekből

Az ágens nélküli, de nem személytelen mondatoknál alkalmazható, ha az ágens kiléte levezethető a szövegkörnyezetből, illetve egyéb ismeretekből. Ilyenkor a fordító kiemeli a korábbi szövegrészekből, vagy máshonnan vezeti le a szöveg implicit logikai alanyát, és a fordításban grammatikai alannyá teszi.

- (16) *It is therefore suggested* to the Council, subject to confirmation by Coreper, to adopt the draft conclusions as attached. (12938/09)
- (16a) *A munkacsoport* tehát *javasolja*, hogy a Tanács – a Coreper megerősítésére is figyelemmel – fogadja el a mellékletet képező tanácsi következtetéstervezetet.

Előfordulhat, hogy nem határozható meg pontosan az ágens kiléte. Ilyenkor általános/határozatlan alanyt toldhatunk be:

- (17) Furthermore, the Presidency has deleted the provisions on bundled supplies which *are seen* as being too rigid in reflecting all possible business scenarios covering elements of insurance or credits. (10219/09)
- (17a) Ezen túlmenően az elnökség törölte a kapcsolt szolgáltatásokra vonatkozó rendelkezéseket, amelyek *az általános vélekedés szerint* túl szigorúak, mivel valamennyi olyan lehetséges üzleti forgatókönyvet mérlegelnek, amely biztosítási vagy hitelelemet érint.

Meglehetősen ritka megoldás a tanácsi szövegekben. Ennek oka az lehet, hogy a fordítók a forrásszöveghez való lehető legnagyobb hűségre törekszenek, másrészt sok esetben nem dönthető el egyértelműen a logikai alany kiléte.

1.2.2 A logikai alany kiemelése a mondatból

A legegyszerűbb eset, amikor az eredeti mondatban van logikai alany, amely a fordításban nyelvtani alanná válik.

- (18) The idea to launch a questionnaire on this point *was rejected* by a large majority of *Member States*. (7279/09)
- (18a) *A tagállamok* nagy többséggel *elutasították* azt az elgondolást, hogy e ponttal kapcsolatban kérdőívet tegyenek közzé.

Előfordulhat azonban, hogy a logikai alany nem ágensi, hanem más, pl. határozói bővítményként van jelen a forrásmóndatban, ilyenkor nehezebb felismerni, hogy a fordításban nyelvtani alanná tehető.

- (19) The (negative) growth of the market share of the Community industry *was mentioned in recital 76 of the provisional Regulation*. (2852/2000/EK rendelet, HL L 332., 2000.12.28., 17. o.)
- (19a) A közösségi iparág piaci részesedésének (negatív) növekedését *az ideiglenes rendelet (76) preambulumbekzdése említette*.

1.2.3 Általános (T1.) alany használata

Akkor alkalmazzuk, ha sem explicit, sem implicit logikai alany nincs az eredetiben, vagy nem kívánatos az alany kitétele. Nyelvhelyességi szempontból ez a leginkább ajánlott forma a szenvedő tartalom kifejezésére (Jászó 2004: 221).

- (20) Delegations *are reminded* that this provision (except for the last sentence) corresponds to Article 20(3) of Regulation (EC) No 1896/2006. (7853/08)
- (20a) *Emlékeztetjük* a delegációkat, hogy ez a rendelkezés (az utolsó mondatot kivéve) megfelel az 1896/2006/EK rendelet 20. cikke (3) bekezdésének.

Az angolban a mögöttes ágens kétértelmű abból a szempontból, hogy az író/beszélő is a lehetséges ágensek körébe tartozik-e vagy sem (Siewierska 1984). Az általános alanyú igék ezzel szemben úgy értelmezhetők, hogy maga a beszélő is az ágensek közé tartozik, ezért csak azon ritka esetekben használhatók, amikor ez nem mond ellent a forrásszöveg jelentéstartalmának. Vannak azonban olyan dokumentumtípusok, amikor ajánlható lehet ez a megoldás, így például nyilatkozatok, tanácsi következtetések esetében.

1.2.4 Határozatlan (T/3.) alany használata

A többes szám harmadik személy használata a magyarban oly mértékben intézményesült a szenvedő értelem kifejezésére, hogy olyankor is használható, ha a cselekvő valójában csak egyes számú. Gyakori megoldás a tanácsi szövegekben, amikor nem tudjuk vagy nem akarjuk pontosítani az ágens kilétét:

- (21) The text *will be sent* to the European Parliament for a second reading in the framework of the codecision procedure. (1697/08)
- (21a) A szöveget az együttdöntési eljárás keretében második olvasatra *elküldik* az Európai Parlamentnek.

Számos esetben a fordító mégis kerüli a használatát, vagy azért, mert zavarja, hogy nem tudja T/3. személyű alanyhoz kötni az igealakot, vagy mert a szövegben korábban előforduló többes számú alany az adott határozatlan T/3. személyű igealakhoz tartozó alanyként is értelmezhető.

1.2.5 Implicit alanyú mondat használata

A módbeli segédigékkel képzett angol passzív szerkezetek magyar fordításában az igei állítmány nem kíván kiegészítést, hanem ún. implicit alanyú mondat jön létre, amelyben az alany referenciája csak a beszédhelyzetből vagy a szöveghelyzetből válhat teljessé. Gyakori és a fordítók által igen kedvelt megoldás:

- (22) Therefore, no conclusion *could be reached* on the magnitude of the actual margin of dumping. (2074/2004/EK rendelet, HL L 359., 2004.12.4., 11. o.)
- (22a) Ezért a tényleges dömpingkülönbözlet nagyságáról *nem lehetett* következtetést *levonni*.
- (23) Regulations and other documents of general application *shall be drafted* in the four official languages. (A Tanács 1. rendelete, HL 17., 1958.10.6., 385. o.)
- (23a) A rendeleteket és az egyéb általánosan alkalmazandó okmányokat a négy hivatalos nyelven *kell megszövegezni*.

2. Problémák

Láttuk, hogy a passzív szerkezetek átváltására a magyarban igen sokféle megoldás áll rendelkezésünkre. Gyakran előfordul ezért, hogy egy-egy szerkezet többféleképp is átültethető magyarra. Mivel nem automatikus átváltásról van szó, a lehetőségek közül mindig több szempont mérlegelésével érdemes választani. Vizsgáljuk meg, melyek ezek.

2.1 Statikus-dinamikus értelmezés

Mint fentebb már jeleztük, az egyik problémát az okozza, hogy az angol nyelvben a passzív mondatok statikusan és dinamikusan egyaránt értelmezhetők, ami a fordítás szempontjából azt eredményezi, hogy választanunk kell a között, hogy magára a cselekvésre (ige) vagy a cselekvés eredményére (terpeszkedő szerkezetek) helyezük-e a hangsúlyt:

- (24) This item *was not discussed* during the formal session. (8622/08)
- (24a) Ezt a napirendi pontot *nem vitatták* meg a hivatalos ülésen.
- (24b) E napirendi pont *megvitatására* a hivatalos ülésen *nem került sor*. /
- (24c) E napirendi pont a hivatalos ülésen *nem került megvitatásra*.

A határozói igenév az azonos tövű igékkel statikus-dinamikus oppozíciót alkot:

- (25) In Annex II to the Agreement, seven communes in Slovakia *are listed* under the geographical name of „Tokaj”. (5442/08)
- (25a) A megállapodás II. mellékletében „Tokaj” földrajzi név alatt Szlovákia esetében 7 települést *soroltak fel*.
- (25b) A megállapodás II. mellékletében „Tokaj” földrajzi név alatt Szlovákia esetében 7 település *van felsorolva*.

Az első megoldás mindkét példánál a dinamikus megközelítést helyezi előtérébe, itt a hangsúly magán a cselekvésen van. A második fordítás eredményközpontú, a hangsúly a cselekvés eredményén van.

2.2 Fókusz-topik kérdések

A passzív azért is ilyen gyakori az angolban, mert a tipikus jelöletlen mondatokban emberi ágens tölti be az alany/topik (az az elem, amelyről az állítás szól) pozícióját. Ehhez képest a passzivizálás lehetővé teszi, hogy az ágenstől eltérő elem kerüljön – ismert elemként – topikpozícióba, ugyanakkor az ágenst fókuszpozícióba, azaz pragmatikai szempontból a legfontosabb információt hordozó elem pozíciójába helyezi. Az ilyen mondatok célja az ágens kiemelése. A merev szórend, illetve az a tény, hogy nem csak a direkt tárgyat lehet passzivizálni, azt eredményezi, hogy az angolban más nyelveknél gyakrabban találkozunk ilyen szerkezetekkel.

- (26) These questions *will be addressed by the JHA Counsellors*. (8704/07)
- (26a) Ezekkel a kérdésekkel *az IB-tanácsosok foglalkoznak*.
- (26b) *Az IB-tanácsosok foglalkozni fognak* e kérdésekkel.

Grammatikailag mindkét megoldás helyes, a szóban forgó szöveggörnyezetben a (26b) megoldás kevésbé szerencsés, mivel ebben az ágens nincs kiemelve, nem adja vissza az eredeti jelentéstartalmat. A tágabb szöveggörnyezet dönti el, melyik a helyes megoldás.

Megfordítva a gondolatmenetet, az ágenssel nem rendelkező passzív mondatok aktívvá alakítása szintén némileg megváltoztatja a fordítás jelentéstartalmát az eredetihez képest. Az ágenssel nem rendelkező passzív mondatokban az állítmány tölti be a fókusz szerepét, ezért ha az ilyen mondatokba alanyt toldunk be, vigyázni kell arra, hogy továbbra is az ige maradjon fókuszban:

- (27) In this context, he underlines that on the one hand no central European database is established and no direct access to criminal records databases of other Member States *is foreseen*, ... (Az európai adatvédelmi biztos véleménye, HL C 42., 2009.2.20., 1. o.)
- (27a) Ezzel összefüggésben hangsúlyozza, hogy egyrészt *a jogszabály nem hoz létre* központi európai adatbázist, és nem írja elő a más tagállamok bűnügyi nyilvántartási adatbázisaihoz való közvetlen hozzáférést, ...

2.3 Téma-réma kérdések

Az angolban a passzív használatának egyik gyakori oka, hogy élettelen alany mellett általában nem állhat cselekvő állítmány. Az ilyen mondatokban passzív állítmány szerepel, és akkor sem történik alanyváltás, ha megjelenik a cselekvő alany. A szenvedő szerkezetnek fontos szerepe van abban, hogy megmaradjon a szöveg koherenciája azáltal, hogy a téma (alany) mindvégig azonos marad.

Összetett és beszédes példát kínál az európai elfogatóparancs egy javasolt módosítása (2009/299/IB kerethatározat, HL L 81., 2009.3.27., 24. o.), amely egyben azt is érzékelteti, hogy a passzív szerkezetek fordításának kérdései túllépnek a fordítástámogató elektronikus eszközök szegmenshatárain.

The executing judicial authority may also refuse to execute the European arrest warrant issued for the purpose of executing a custodial sentence or a detention order, if the person did not appear in person at the trial resulting in the decision, unless the European arrest warrant states that *the person*, in accordance with further procedural requirements defined in the national law of the issuing State:

A végrehajtó igazságügyi hatóság abban az esetben is megtagadhatja a szabadságvesztést kiszabó ítélet vagy szabadságelvonással járó intézkedés végrehajtása céljából kibocsátott európai elfogatóparancs végrehajtását, ha az érintett nem jelent meg személyesen a határozat meghozatalát eredményező eljárás során, kivéve, ha az európai elfogatóparancs szerint a kibocsátó állam nemzeti jogában meghatározott további eljárási követelményekkel összhangban:

<p>(a) in due time (i) either <i>was summoned</i> in person and thereby <i>informed</i> of the scheduled date and place of the trial which resulted in the decision, or by other means actually <i>received official information</i> of the scheduled date and place of that trial in such a manner that it was unequivocally established that he or she was aware of the scheduled trial, and (ii) <i>was informed</i> that a decision may be handed down if he or she does not appear for the trial; or</p>	<p>a) <i>az érintett személyt</i> kellő időben: i. személyesen <i>idéztek be</i>, és ily módon <i>tájékoztatták</i> annak a tárgyalásnak a kitűzött időpontjáról és helyszínéről, amely a határozat meghozatalához vezetett, vagy <i>az érintett</i> más módon ténylegesen hivatalos <i>tájékoztatást kapott</i> a szóban forgó tárgyalás kitűzött időpontjára és helyszínére vonatkozóan, mégpedig oly módon, hogy egyértelműen megállapítást nyert, hogy a kitűzött tárgyalásról tudomást szerzett; valamint ii. <i>tájékoztatták</i> arról, hogy a határozat meghozatalára sor kerülhet, ha nem jelenik meg a tárgyaláson; vagy</p>
<p>(b) being aware of the scheduled trial <i>had given</i> a mandate to a legal counsellor, who was either appointed by the person concerned or by the State, <i>to defend him or her</i> at the trial, and <i>was indeed defended</i> by that counsellor at the trial; or</p>	<p>b) <i>az érintett személy</i> a kitűzött tárgyalás tudatában <i>megbízást adott</i> a vagy általa vagy az állam által kijelölt jogi képviselőnek arra, hogy <i>őt az eljárás során védje</i>, és az említett jogi képviselő <i>ténylegesen ellátta az érintett személy védelmét</i> az eljárás során; vagy</p>
<p>(c) after <i>being served</i> with the decision and <i>being expressly informed</i> about the right to a retrial, or an appeal, in which the person has the right to participate and which allows the merits of the case, including fresh evidence, to be re-examined, and which may lead to the original decision being reversed: (i) <i>expressly stated</i> that he or she does not contest the decision; or (ii) <i>did not request</i> a retrial or appeal within the applicable timeframe; or</p>	<p>c) <i>az érintett személy</i> a határozat <i>készítését</i> és azt követően, hogy kifejezetten <i>tájékoztatták őt</i> a megismételt eljáráshoz vagy jogorvoslati eljáráshoz való jogáról, amelyben joga van részt venni, és amely lehetővé teszi az eset újból történő érdemi vizsgálatát – beleértve az új bizonyítékokat –, és amelynek eredményeként az eredeti határozattal ellentétes határozat is születhet: i. egyértelműen <i>kinyilvánította</i>, hogy nem vitatja a határozatot; vagy ii. <i>nem kért</i> megismételt eljárást vagy jogorvoslati eljárást a megállapított határidő leteltéig; vagy</p>

<p>(d) <i>was not personally served</i> with the decision but:</p> <p>(i) <i>will be personally served</i> with it without delay after the surrender and <i>will be expressly informed</i> of his/her right to a retrial, or an appeal, in which the person has the right to participate and which allows the merits of the case, including fresh evidence, to be re-examined, and which may lead to the original decision being reversed; and</p> <p>(ii) <i>will be informed</i> of the timeframe within which he or she has to request such a retrial or appeal, as mentioned in the relevant European arrest warrant.</p>	<p>d) a határozatot nem kézbesítették személyesen <i>az érintett személynek</i>, de:</p> <p>i. az átadást követően haladéktalanul, személyesen <i>kézbesíteni fogják neki</i>, és kifejezetten <i>tájékoztatni fogják őt</i> a megismételt eljáráshoz vagy jogorvoslati eljáráshoz való jogáról, amelyben joga van részt venni, és amely lehetővé teszi az eset újból történő érdemi vizsgálatát – beleértve az új bizonyítékokat –, és amelynek eredményeként az eredeti határozattal ellentétes határozat is születhet; valamint</p> <p>ii. <i>tájékoztatni fogják</i> arról, hogy milyen határidőn belül kell kérnie a megismételt eljárást vagy jogorvoslati eljárást a vonatkozó európai elfogatóparancsban említetteknek megfelelően.</p>
---	---

Az eredeti angol szövegben a passzív szerkezetek, illetve az a tény, hogy az alanyi/tárgyi szerepet nem morféma, hanem a szórend jelöli, lehetővé tették, hogy a téma (*the person*) egyszer szerepeljen, az összes többi albekezdés pedig így kapcsolódjon hozzá. A magyarban azonban olykor alanyként, olykor tárgyként (sőt határozóként) jelenik meg, és kitétele újra meg újra kötelező, ahol módosul az általa betöltött mondatrészi szerep.

3. Összefoglalás

A fenti példák azt mutatják, hogy bár a magyar és angol igenemek rendszere meglehetősen eltér, a fordítónak mégis számos lehetősége van arra, hogy a ma már régiesnek számító szenvedő igealakok helyett – több szempont egyidejű mérlegelésével – más lexikai és grammatikai megoldásokkal alkosson szenvedő/személytelen szerkezeteket. Általánosságban elmondható, hogy az alkalmazandó átváltási művelet kiválasztásakor döntő fontosságú a mondat, bekezdés-, illetve szövegszintű kontextus szerepe.

Irodalom

- Jászó A. 2004. *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor.
- B. Kovács Mária. 1999. Funkcióigés szerkezetek a jogi szaknyelvben. *Magyar Nyelvőr* 123. évf. 4. szám. 388–394.
- Balázs G. 2002. *Magyar nyelvhelyességi lexikon*. Budapest: Corvina.
- D. Bartha K. 1991. Az igeképzés. In: Benkő, L. (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. I. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó. 60–103.
- D. Bartha K. 1992. Az igeképzés. In: Benkő, L. (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. II/1. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó. 55–118.
- Gósy M., Heltai, P. 2005. A terpeszkedő szerkezetek hatása a feldolgozásra. *Magyar Nyelvőr* 129. évf., 4.szám. 473–487.
- Grétsy L., Kovalovszky M. 1985. (szerk.) *Nyelvművelő kézikönyv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Keszler B. 2000. (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Siewierska, A. 1984. *The Passive. A Comparative Linguistic Analysis*. London: Croom Helm.
- Szepesy Gy. 1986. *Nyelvi babonák*. Budapest: Gondolat.

Források

- Az Európai Unió Hivatalos Lapja: http://eur-lex.europa.eu/RECH_reference_pub.do
- Az Európai Tanács nyilvános dokumentumai: <http://register.consilium.europa.eu/servlet/driver?typ=&page=Simple&lang=HU&cmsid=638>

Fordítási univerzálék japán megszólítások magyar fordításában¹

Somodi Júlia

E-mail: somodijulia@gmail.com

Kivonat: Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy jellemző-e az egyszerűsítés mint fordítási univerzálé a japán megszólítási rendszer magyar nyelvre való fordításában. A vizsgálathoz használt nyelvi példák Nacume Szószeki *Vagahai va neko de aru* című, 1906-ban megjelent regényéből, valamint Erdős György fordításában *Macska vagyok* címmel napvilágot látott művéből származnak. A fordítás a japán eredeti alapján készült. A tanulmány bemutatja a japán és magyar megszólítási rendszer fontosabb jellemzőit, majd elemzi a korpuszban talált japán és magyar nyelvi példákat a fordítási univerzálék szempontjából. Az elemzés eredményeképpen megállapítható, hogy grammatikai egyszerűsítéssel csak a személyes névmások fordításakor találkozunk, az utótagok, rokonsági megnevezések, foglalkozásnevek fordításakor lexikai és (vagy) grammatikai gazdagodás tapasztalható.

Kulcsszavak: japán megszólítási rendszer, magyar megszólítási rendszer, fordítási univerzálék, lexikai egyszerűsítés, grammatikai egyszerűsítés

0. Bevezetés

A megszólítás az a terület, „ahol az egyéni leleményességnek, humornak, kreativitásnak hatalmas területe nyílik meg” (Fülei-Szántó 1994: 56). A forrásnyelvi megszólítások célnyelvre való fordításakor mindezek hatványozódnak.

Jelen tanulmányomban azt vizsgálom, hogy tetten érhető-e a fordítási univerzálék (Baker 1993, Laviosa 1998, Klaudy 2007) – különös tekintettel az egyszerűsítésre – a japán megszólítási rendszer magyar nyelvre való fordításakor. Tanulmányomhoz egy mikrokorpuszt használtam, egy 20. század elején íródott japán regényen és fordításán vizsgálom a fenti jelenséget. A fordítás a japán eredeti alapján készült. Kutatásom azon a hipotézisen alapszik, hogy a japán megszólítási rendszer cizelláltsága, összetettsége csak bizonyos veszteségekkel adható vissza a fordításban, azaz lexikai és grammatikai egyszerűsítés lesz jellemző a fordított szövegekre.

Tanulmányom elején tisztázom, mit is értünk pontosan megszólításon, majd ismertetem a japán és magyar megszólítási rendszer fontosabb ismérveit. Ezután röviden bemutatom a vizsgálathoz használt szépirodalmi korpuszt. A korpuszban talált nyelvi példákat magyarázom, majd táblázatba foglalva,

¹ A MANYE XVIII. Kongresszusán (Budapest, 2008. április 3–5.) elhangzott előadás bővített változata.

számszerűsítve mutatom be a fordítási univerzálék jelenlétét a fordításokban. Tanulmányomban a japán szavak átírásánál a magyaros átírás szabályait követem.

1. A megszólítások értelmezése

A kommunikációs partnerre való verbális utalások, a beszédpartner nyelvi megjelenítése jelzi legnyilvánvalóbban a felek viszonyát. Tanulmányomban Domonkosi (2002) meghatározásából indulok ki, aki a kommunikációs partnerre utaló minden nyelvi elemet megszólításnak tekint.

A címzett jelölésének számos nyelvi lehetősége létezik: ilyenek többek között a második személyre utaló névmások változatai, az ezekkel egyeztetett személyragok és személyjelek, a különböző nevek, címek, rangok, a foglalkozásra, szerepre utaló főnevek. (Domonkosi 2002:6)

Létezik olyan megközelítés is a szakirodalomban, amely megszólításként értelmezi az említő elemeket is, azaz a beszédhelyzetben részt nem vevő harmadik személy említését (Deme et. al. 1999). Egyes kutatók különbséget tesznek a **dzsisosi** (azok a kifejezések, amelyekkel a beszélő saját magára utal), **taisosi** (megszólító elemek) és **tasosi** (említő elemek) között (Suzuki 1973). Bár a beszédhelyzetben részt nem vevő harmadik fél említésére szolgáló említő kifejezések is kifejezhetik az említett fél, valamint a beszélgetésben részt vevők viszonyát, mivel azonban kutatásom későbbi fázisában nem a szociolingvisztika, hanem a pragmatika szemszögéből kívánom górcső alá venni a megszólításokat, az említő elemeket nem tekintem megszólításnak. A beszélő saját magára vonatkoztatott említéseit viszont ide sorolom – Domonkositól eltérően –, hiszen saját magunknak a beszédpartnerrel szemben való lealacsonyítása, megalázkodása implikálhatja a beszélő érdekeit, továbbá kiválóan tükrözi a felek közötti korbeli-, nembeli- és társadalmi különbségeket.

2. A japán megszólítási rendszer sajátosságai

2.1 Ucsi-szoto (külső-belső) kör

Az *ucsi* a belső kör (in-group), ide tartoznak a családtagok, a beszélővel közeli kapcsolatban álló személyek (család, rokonság, barátok), tehát mindazon személyek, akikért felelősséget érzünk, de a munkahelyi kollégákat is itt említjük. A külső körhöz (out-group) tartoznak a többiek, akikkel kapcsolatba kerülünk (pl. egy másik cég képviselője vagy az utca embere). A megszólításnál a beszélőnek el kell döntenie, hogy akihez vagy akiről beszél, a belső vagy külső körhöz tartozik-e (Székács 2003). Vagyis egy gyermek, ha megszólítja apját, az *otószan* tiszteleti formát használja. Ha viszont az iskolában beszél apjáról, akkor ezt a *csicsi* nominális elemmel teszi. Hogyha pedig valaki más apja felől érdeklődik, újból az *otószan* kifejezéssel kell élnie. Hasonlóképpen, másképp szólítjuk meg

munkahelyi felettesünket a cégen belül (vagyis a belső körön belül), és más megszólítással, említő elemmel élünk, hogyha egy a külső körhöz tartozó személy előtt nyilatkozunk róla. A névmások megszólításként való használatát is nagyban befolyásolja az *ucsi-szoto* viszony.

2.2 Családnév/utónév+utótag

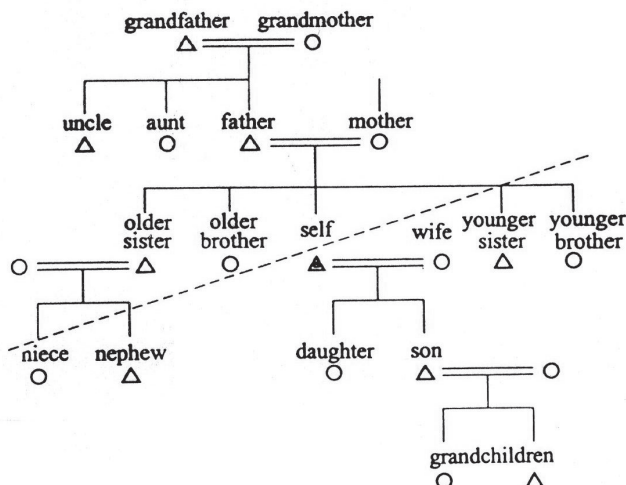
A japán megszólítási rendszer másik jellemzője a nevek utáni utótagillesztés (szóbeli megszólításkor a következőket használjuk: *szan*, *szama*, *csan*, *kun*). Az utótag eltérhet a belső és külső kör elve szerint, de változik nemek, korosztályok, valamint a beszélő és a megszólított formális és informális kapcsolata szerint is. Az utótag állhat családnév, keresztnév, rokonsági elnevezés, de titulus után is. A *szan*, illetve a formálisabb *szama* utótag magyar megfelelője lehet az úr, asszony, kisasszony is. A *csan* becéző megszólítás gyerekekkel, fiatal lányokkal, közvetlen baráti kapcsolatban használható. A *kun* a férfibeszédben használható, fiúgyerekek, vagy a beszélőnél fiatalabb férfi megszólítására alkalmas (Kiss 2001, Székács 2003). Írott, hivatalos nyelvezetben használható még a *si*, illetve a *dono* megszólítás is.

2.3 Alá- és fölérendeltségi (hierarchia) viszonyok

Az. 1. ábra a japán rokonsági kapcsolatokban érvényesülő alá- és fölérendeltségi viszonyt ábrázolja. Az ábrát átszelő diagonális vonal fölött láthatjuk a felmenő ágat. Megszólításukkor vagy említésükkor a beszélő nem használhat pronominális elemeket, és nem szólíthatja őket a nevükön, kizárólag csak

1. ábra

Alá- és fölérendeltségi viszony a japán rokonsági kapcsolatokban
(Suzuki 1978: 128)

a rokonsági elnevezések használatával élhet a beszélő. Ha ellenben önmagára utal, pronominális elemmel vagy utónévvvel teheti ezt.

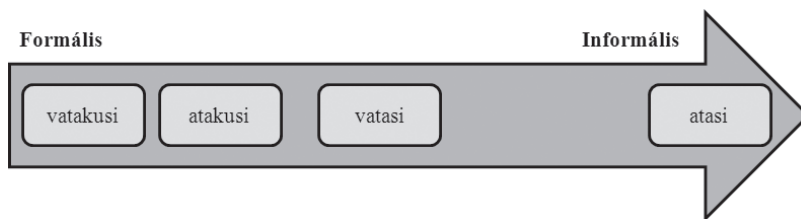
A lemenő ág esetén más a helyzet. Itt a személyes névmások használata, illetve az utónéven való szólítás, említés elve érvényesül. Hogyha a beszélő önmagára utal, vagy pronominális elemmel vagy pedig rokonsági megnevezéssel élhet.

2.4 Rokonsági megnevezések

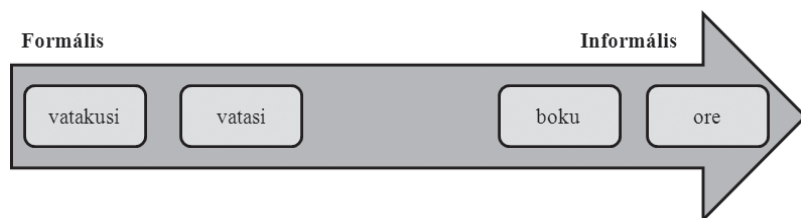
A megszólítások következő jellemzője némi hasonlóságot mutat a magyar nyelvvel. A japán nyelvben ugyanis, akárcsak a magyarban előfordulhat, hogy rokonsági megnevezéssel nem családtagot is megszólítunk. Így például egy ismeretlen fiatal hölgyet *oneeszán* (kisasszony) megszólítással illetünk (szó szerint: nővérem), egy idősebb ismeretlen öregúrral szemben pedig használhatjuk az *odszüszán* (bácsi, szó szerint: nagypapa) rokonsági megnevezést, a fiatalabb korosztályhoz tartozó férfiakat pedig *oniiszannak* (bátyám fiatalúr, szó szerint: bátyám) szólíthatjuk. Az a kommunikációs szokás, hogy a rokonsági megnevezéseket kiterjesztik az idegenekre is, a kollektivista szemléletre vezethető vissza (Osváth 2002).

2.5 Pronominális elemek

A japán nyelv rendkívül gazdag **pronominális elemekben**. A japán nyelv egyes szám első személyben több női és férfi variánst tart számon. A leggyakrabban használt nőnemű személyes névmások a formalitási-informalitási skálán a következőképpen helyezhetők el (Ide 1979:39; idézi: Székács 2003:133):

Használatuk függ a beszélő, valamint a partner nemétől, korától, befolyásolja a partnerek közt fennálló hierarchikus viszony. A grammatikai hímnem is a személyes névmások színes palettáját kínálja a beszélőnek:

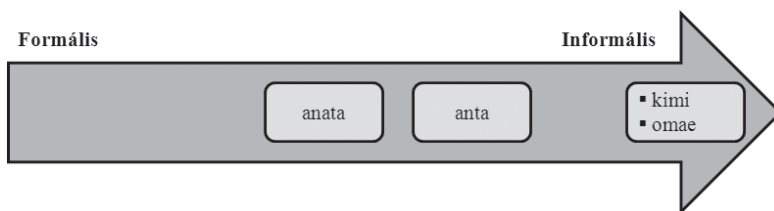

Egyes szám második személyben a személyes névmás megkerülésének tendenciája érvényesül, mivel használatuk túlságosan direkt, és ezért udvariatlan. Ez viszont nem azt jelenti, hogy nincsenek egyes szám második személyű személyes névmások a japán nyelvben.

A grammatikai nőnemű egyes szám második személyű személyes névmások a következők:

A grammatikai hímnem több variánst tart számon:

Egy felmérés szerint a legfrekvenciáltabb egyes szám első személyű személyes névmás a férfiaknál a *boku* (51,7%), a nőknél pedig a *vatasi* (57,8%). Az egyes szám második személyű névmások használatát a férfiak (39,5%-a), a nők (66,3%-a) megkerüli. Ha mégis használnak névmást, a férfiak a *kimi*, a nők az *anata* névmást használják (Hinds 1975:133; idézi Székács 2003:134).

2.6 Foglalkozásnevek

A japán nyelvben a titulus, foglalkozás megnevezése a megszólításokban rendkívül gyakori. Míg a magyarban a munkahelyen az utónéven való megszólítás a szokásos (esetenként *családnév + úr, asszony*), Japánban az illető beosztását, titulusát említik (pl. *osztályvezető úr, részlegvezető úr, igazgató úr*, stb.). Napjainkban némely foglalkozásnév változott, mivel az egyes foglalkozások gyakorlóinak nemi megoszlása is más lett, illetve diszkriminatívnak tartották, hogyha a foglalkozásnév csak az egyik nemet jelöli. Így például a *kangofuból* (ápolónő) *kangosi* (ápoló személy) lett, a *hobót* (gondozónő) pedig a *haikusi* (nevelő személy) váltotta föl (Székács és Sato 2007: 152).

3. Megszólítások a magyar nyelvben

A magyar nyelvben a megszólítás történhet tulajdonnévvel (pl. *Kovács úr*), fogalmi jegyre utaló szóval (pl. *mérnök úr*), névmással (*te, ön, stb.*), de élhetünk semlegesebb megszólítási formákkal is (pl. *asszonyom, uram, kisasszony*), használnak néha összefoglaló jelentésű megszólításokat (pl. *emberek, vendégeink, megjelentek*), hivatali és üzleti kapcsolatokban előfordul a személytelen megszólítás (pl. „Mit kér a *vevő?*”).

A megszólítások kiválasztását a következő paraméterek befolyásolják: a nem (*néni, bácsi, Kovácsné, fiúk, lányok, stb.*), az életkor (*néni, bácsi, bátyám, néném, stb.*), az ismeretségi fok (*bácsi, úr, aranyom, öcskös, stb.*), a rokonsági fok (*anyu, apu, fiacskám, sógor*), a társadalmi státusz, a végzettség (*igazgató úr, tanító néni, kollegina*), nők esetében a családi állapot (*Nagyné, asszonyom, kisasszony*) (Kiss 1995, Deme 1999).

4. Megszólítások a fordításban

A japán megszólítási elemekre egy ismert japán író, Nacume Szószeki (1867-1916) alkotásaiban kerestem példát. Nacume hagyománytisztelő volt, ugyanakkor érdeklődéssel fordult a nyugati világ felé is. Három évet töltött Angliában, ahol az angol irodalom tanulmányozásának és fordításának szentelte idejét. *A Macska vagyok (Vagahai va neko de aru)* 1905 januárja és 1906 augusztusa között jelent meg először folytatásokban a *Hototogiszu* (Kakukk) című lapban, 1988-ban fordította le japán eredetiből Erdős György. Társadalmi szatíráról van szó, a kor középosztályát, értelmiségi világát jeleníti meg a mű.

A megszólítások elemzéséhez a *Macska vagyok* három fejezetéből (5., 10., 11. fejezetek) a dialógusokat tartalmazó részeket emeltem ki (magyar fordítással együtt 30 ezer karakter). A párbeszédekben összesen 83 megszólító-, ill. önmegszólító elemet találtam. A mikrokorpuszban talált példák férj és feleség, tanár úr és fiatalabb kollégája, gyerekek és középkorú férfi, tanár úr felesége és tanár úr unokahúga, tanár úr és tanítvány, tanár úr és fiatalabb kollégák közötti párbeszédekben szerepelnek.

4.1 Fordítási univerzálék

Baker (1993) tanulmánya adja a probléma legátfogóbb áttekintését. Baker felsorolja a fordított szöveg azon jellegzetességeit, amelyeket univerzálisnak vél: *explicitesség* (explicitness), *egyértelműsítés* (disambiguation), *egyszerűsítés* (simplification), *a konvencionális grammatikalitás előnyben részesítése* (preference for conventional grammaticality), *ismétlések elkerülése* (tendency to avoid repetitions), *a célnyelv jellegzetes vonásainak felerősítése a fordításban* (tendency to exaggerate features of the target language), *bizonyos nyelvi jellegzetességeknek az eredeti szövegtől különböző eloszlása* (specific type of distribution of certain features in translated texts) (Baker 1993: 243-245).

Laviosa néhány évvel később készült felosztásában az *egyszerűsítés* kerül első helyre, ezt követi az *ismétlések elkerülése*, az *explicitáció* (*explicitacion*), *normalizáció* (*normalisation*), a *forrásnyelvi szövegtulajdonságok átvétele* (*discourse transfer*), a *lexikai egységek sajátos megoszlása* (*distinctive distribution of lexical items*) (Laviosa 1998: 288-291).

Laviosa tehát az *egyszerűsítést* tartja a fordított szövegek legfontosabb jellemzőjének, megkülönböztet lexikai, szintaktikai és stilisztikai egyszerűsítést (Laviosa 1998:288).

Klaudy azt vizsgálta, hogy mely átváltási műveletek járnak együtt egyszerűsítéssel. Megállapítja, hogy lexikai és grammatikai egyszerűsítéssel jár a lexikai és grammatikai generalizáció, a lexikai és grammatikai felbontás, valamint a lexikai és grammatikai kihagyás (Klaudy 2007).

Az alábbiakban ismertetem a japán korpuszban szereplő megszólítási elemeket, valamint ezek magyar fordításait, majd azt vizsgálom, hogy a fentebb felsorolt megszólítási elemek közül melyekre jellemző a lexikai és a grammatikai egyszerűsítés.

4.1.1 Névmások fordítása

Ahogy a pronominális elemek ismertetésénél láthattuk, a japán nyelv rendkívül gazdag személyes névmásokban, és használatukat a nem, társadalmi státusz, a beszélgetőpartnerek között fennálló viszony egyaránt befolyásolja. A fordítás során mindezen tényezőket mérlegelni kell. Mona Baker a névmások fordítását elemző cikkében megjegyzi, hogy a fordításban az információvesztés elkerülhetetlen (Baker 1992). A *Macska vagyok* c. regény japán változatának elemzett részeiben az alábbi egyes szám első személyű névmások fordulnak elő (a zárójelben feltüntetett számok az egyes névmások gyakoriságát jelzik): *vatasi* (5), amelyet nők és férfiak egyaránt használhatnak, a formálisabb *vataкуси* (1), amely szintén vonatkozhat mindkét nemre. A *boku* (7) névmást csak férfiak használják, az *ore* (1) szintén férfiak által használt személyes névmás, de közönségesebb hangvételi, mint a *boku*. Láthatjuk tehát, hogy a japán négyféle névmást is használ, és összesen 14 példát találunk ezekre a mikrokorpuszban. A magyarban 12 esetben fordítják őket személyes névmással, és mivel a magyar nyelv csupán egy egyes szám első személyű névmással (*én*) bír, így a fent említett nembeli, formalitásbeli különbségek eltűnnek a fordításból. Egy névmás esetében kihagyással találkozunk, az *ore* a magyar változatban nem jelenik meg. Egy esetben a *birtokos személyjel*, egy esetben pedig az *igei személyrag* hordozza a személyt és a számot.

Egyes szám második személyben három névmás szerepel a vizsgált részben: *anata* (9), *omae* (2), *kimi* (6), összesen 17 alkalommal. Az előbbieken már utaltam arra, hogy a japán nyelvben az egyes szám második személyű névmások használata kerülendő. Az *anata* személyes névmást a nők szinte mindig megkerülik, férjük megszólítására használhatják (de főként az idősebb korosztályra jellemző) (Székács 2003). A vizsgált korpuszban a feleség szólítja így férjét, illetve a tanár úr ifjú barátját.

A *kimi* a formalitás tekintetében az *anata* és az *omae* között helyezkedik el, fiatalabb vagy korban és státuszban egyenrangú személlyel kapcsolatban használható. Az *omae* szintén olyan személlyel kapcsolatban használható, aki a hierarchiában a beszélő alatt helyezkedik el, használata bizonyos esetekben sértő is lehet (Mogi 2002). A magyar fordításban 14-szer személyes névmással fordítja a fordító a japán névmásokat, két esetben az igeragozás, egy esetben pedig a birtokos személyjel hordozza a jelentést.

Az alábbi táblázatban számszerűsítve mutatom be a japán korpuszban szereplő pronominális elemek, valamint ezek magyar fordításainak előfordulási gyakoriságát a vizsgált szövegekben. A zárójelben feltüntetett számok az előfordulási számot jelzik.

1. táblázat.

A japán személyes névmások és magyar megfelelőik a fordításban

Japán korpusz		Magyar korpusz		
1. sz. 1. sz.	vatakusi (1) vatasi (5) boku (7) ore (1)	én (valamint ragozott változatai) (12)	birtokos személyjel (1)	kihagyás (1)
1. sz. 2. sz.	anata (9/7 anata+tiszteleti ny.) omae (2) kimi (6)	személyes névmás (14): te (7) maga (7)	birtokos sz.j. (1)	igei szem.rag (2)

Az egyes szám első személyű személyes névmásokra a japán korpuszban négy variánst különböztetünk meg, a magyar szövegben azonban az egyetlen létező személyes névmás, az *én*, illetve ragozott alakjaival találkozunk. Bár a magyar nyelv birtokos személyjelei és az igei személyragok segítségünkre vannak a fordításban, a nemek közti különbség a fordításban nem érzékeltethető. Hasonlóképpen a japán névmások által hordozott *ucsi-szoto* viszony – életkor- és társadalmi státuszbeli különbségek – sem érhető tetten a fordításban. A fordítást grammatikai egyszerűsítés (generalizálódás) jellemzi.

Felfigyelhetünk egy érdekes jelenségre is: Erdős fordításában a *te* személyes névmás mellett megjelenik a *maga* személyes névmás is. A Nacume-regényben szereplő párbeszéd egyik (férj és feleség közötti párbeszéd) teszi szükségessé egy olyan magyar személyes névmás választását, amely az eredeti szövegben megjelenő pragmatikai különbséget érzékelteti. A japán *anata* magával való fordítása a magyarban rendkívül találó. Hogyha megnézzük a korabeli magyar nyelvi normát, azt láthatjuk, hogy családokban a házastársak magázták egymást (Fülei-Szántó 1994), és ugyancsak a magázódás volt jellemző a munkahelyi kollégák között is. Ide kívánczok még egy kis adalék a korabeli magyar névmásokról: „Az udvariasabb megszólítási névmások közül az *ön* a leghidegebb, a

kegyed kevésbé hideg, de udvarias, a *maga* a legbizalmasabb, sokszor kicsinylő árnyalattal, a *kend* parasztos.” (Simonyi 1911, idézi Deme et al. 1987).

4.1.2 Név után illesztett utótagok

Nacume elemzett regényrészletében három utótaggal találkozunk. A *szan* (14) utótagot főként családnevek után illesztik, de ma már egyre gyakoribb az utónév utáni illesztés is. Az elemzett korpuszban négy esetben áll utónév után. A *szan* egyaránt jelenthet urat, hölgyet, kisasszonyt. Fordításuk változatos Erdős munkájában: leggyakoribb fordítása az *úr* (6), egyszer jelenik meg ekvivalensként a *bácsi*, egyszer a *maga* személyes névmás áll a *szan* helyében, négy esetben csak az utónév jelenik meg cím nélkül, egy esetben családi megnevezés társul az utónévhez, két esetben pedig meghagyja a fordító a japán változatban szereplő *szan* utótagot.

A *kun* utótag négyszer szerepel a korpuszban. A *kun* kisfiúk vagy a beszélőnél fiatalabb férfiak esetében használható. Erdős kétszer *úrnak* fordítja, kétszer pedig a név szerepel cím nélkül. A *csan* utótag egyszer jelenik meg a japán korpuszban, ezt Erdős a *te* személyes névmással fordítja. A *csan* megszólítással a kislányokat illetik, utónévük után illesztve, de fiatal lányok is gyakran szólítják meg így egymást.

Az utótagok fordításakor lexikai és grammatikai gazdagodás figyelhető meg.

2. táblázat

Nevek után illesztett utótagok és magyar megfelelőik a fordításban

Japán korpusz	Magyar korpusz
szan (14)	úr + magázás (6) bácsi +tegezés (1) maga (1) utónév + tegezés (4) (nők közötti párb.) nénéd (1) (gyerekekhez szólva) szan (2) (dada megszólítása)
kun (4)	családnév+úr (2) utónév + tegezés (2) (gyerekek)
csan (1)	te (1) (gyerek)

A Nacume-regény elemzett szövegrészeiben szereplő *szan* utótag, amely 14 alkalommal fordul elő, kiválóan illusztrálja, hogy a *szan* utótag – amely, mint fent láthattuk, jelenthet urat, *asszonyt*, *kisasszonyt* egyaránt – fordítása milyen lexikai és grammatikai gazdagodással jár.

4.1.3. Rokonsági megnevezések

A Nacume-regény vizsgált részeiben csak megszólításként szerepelnek rokonsági megnevezések. Az *okaaszama* kifejezés jelentése 'anya', a regényben a gyerekek szólítják meg így anyjukat, kétszer fordul elő az elemzett szövegrészben. Az Erdős-féle fordításban mindkét esetben *mama* szerepel.

Az *okuszan* a másik rokonsági megnevezés, amellyel ebben a korpuszban találkozunk, jelentése 'feleség'. A japán nyelvben a feleségre több szó is létezik, attól függően, hogy a beszélő saját feleségét említi-e a beszédben, vagy pl. egy a beszélgetésben részt nem vevő harmadik fél feleségének hogyléte felől érdeklődik. A korpuszban szereplő *okuszan* szó a beszélgetőpartner vagy egy harmadik fél feleségére vonatkozó megszólítás vagy említő elem (bár napjainkban van, aki saját feleségére utal ezzel a kifejezéssel). Itt viszont az éppen látogatóba érkező vendég szólítja meg így barátja feleségét. A japán és a magyar korpuszban is tízszer fordul elő, az Erdős-féle fordításban végig *asszonyom* jelenik meg ekvivalensként. Itt tehát egy olyan esetre láttunk példát, amikor nem családtagot szólítunk meg rokonsági megnevezéssel.

3. táblázat

Japán rokonsági megnevezések és magyar megfelelőik a fordításban

Japán korpusz	Magyar korpusz
okaaszama (2)	mama (2)
okuszan (11)	asszonyom (11)

A családtagok vokatívuszi megszólítása esetén grammatikai gazdagodás figyelhető meg, ugyanis a felmenő ághoz tartozó családtagok megszólítása csak rokonsági megnevezéssel történhet a japán nyelvben, a magyar fordításban viszont a grammatikai kategóriák bővülnek a személyes névmás, valamint az igei személyrag megszólításként való használatával (ld. *neeszan*, *otószan* fordítása). Bár a magyarban a *feleség* szó nem alkalmazható nem családtag megszólítására, lexikai szegényedésről mégsem beszélhetünk, mivel a magyar korpuszban szereplő *asszonyom*, valamint a megszólításként használt igei személyrag kompenzálja az esetleges veszteséget.

4.1.4. Foglalkozásnevek

Bár a foglalkozásnévvel való megszólítás igen gyakori a japán nyelvben, csak egy példa akadt rá a mikrokorpuszban. A *szenszei* eredeti jelentése 'tanár', de ezzel a megszólítással illetik Japánban nemcsak a tanárokat, de az orvosokat, ügyvédek is, azaz olyan foglalkozást űző személyeket, akik kiérdemelték a társadalom tiszteletét (Mogi 2002). A mikrokorpuszban 11 alkalommal fordul elő

a *szenszei* megszólítás, mindig a tanári foglalkozásra vonatkozik. A magyar fordításban nyolcszor a *tanár úr* szerepel, kétszer a *mester* és egyszer a *professzor úr* megszólítás.

4. táblázat

Japán foglalkozásnevek és magyar megfelelőjük a fordításban

Japán korpusz	Magyar korpusz
szenszei (11)	tanár úr (8) mester (2) professzor úr (1)

A japán korpusz egyetlen nominális vokatívuszi megszólítását Erdős György színesebb lexikával tárja a magyar olvasó elé. Így elmondhatjuk, hogy a japán foglalkozásnevek fordítása is járhat lexikai gazdagodással.

5. Konklúzió

Kutatásom kezdetén abból a hipotézisből indultam ki, hogy a magyar olvasó előtt ismeretlen elemekkel, jellemzőkkel tarkított japán megszólítási rendszer rendkívüli bonyolultsága csak bizonyos veszteségek árán adható vissza a magyar fordításban. Ezért azt feltételeztem, hogy a japán megszólítási elemek magyar fordítása egyszerűsítéssel jár együtt, ám a vizsgált mikrokorpuszban hipotézisem nem igazolódott be. Grammatikai egyszerűsítést csak a személyes névmások fordításakor tapasztaltam, az utótagok, rokonsági megnevezések, foglalkozásnevek fordítása viszont – hipotézisemmel ellentétben – lexikai és (vagy) grammatikai gazdagodást eredményezett. Kutatásom csak egy fordítóra vonatkozik, tehát nem tükrözi az egyes fordítói szokások közötti különbségeket. Ugyancsak más eredményt hozhat, ha a magyar megszólító elemek kiválasztását közvetítő nyelven keresztüli fordításokban vizsgáljuk.

Irodalom

- Baker, M. 1992. *In Other Words. A Coursebook on Translation*. London and New York: Routledge.
- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M., Francis G., Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233-250.
- Deme L. et. al. 1999. *Nyelvi illetem*. Budapest: Szemimpex Kiadó.
- Domonkosi Á. 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Fülei-Szántó E. 1994. *A verbális érintés*. Linguistica Series C Relationes, 7. Budapest: Institutum Linguisticum Academiae Scientiarum.

- Székács A. 2003. A japán nyelv és kommunikáció átalakulása az ezredfordulón. In: Hernádi A. et al. 2003. *A japán gazdaság, társadalom és kommunikáció átalakulása az ezredfordulón*. Budapest: BGFKFK. 77-177.
- Kiss J. 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss S. 2001. *Japán nyelvtani összefoglaló*. Budapest: Tárogató Kiadó.
- Klaudy K. 2007. A fordítási univerzálékról (különös tekintettel az egyszerűsítésre). In: Klaudy K. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 176-180.
- Laviosa, S. 1998. Universals of translation. In: Baker M (ed.) *Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 288-291.
- Mogi, N. 2002. Japanese Ways of Addressing People. *Investigationes Linguisticae*. Vol. VIII. 14-22.
- Osváth G. 2003. A távol-keleti verbális kommunikáció néhány sajátossága. In: Tóth Sz. (szerk.) *Nyelvek és kultúrák találkozási pontja. A XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus Kiadványai III*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 41-44.
- Suzuki, T. 1973. *Kotoba to bunka (Nyelv és kultúra)*. Tokió: Ivanami Soten.
- Székács A., Sato N. 2007. Politikailag korrekt nyelvhasználat az európai japán nyelvoktatásban és a távol-keleti térségi kutatásokban. In: Farkas I., Molnár P. (szerk.) *Japanisztika konferenciák a Károli Gáspár Református Egyetemen*. Budapest: KRE BTK Japán Tanszék. 149-160.

Források

- Nacume, Sz. 1988. *Macska vagyok*. Erdős György (ford.). Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Nacume, Sz. 1962. *Vagahai va neko de aru*. Tokió: Kadokava bunko.

Rejtett szövegszubjektivitás Szabó Magda *Az ajtó* című regényének francia fordításáról¹

Élthes Ágnes

Kivonat: A dolgozat Szabó Magda *Az ajtó* című regénye és francia fordításának (Chantal Philippe: *La porte*) összehasonlításán keresztül kísérletet tesz az azonosság elemeinek rövid felvázolását követően a másság szövegbeli nyomainak kimutatására. A tanulmány kiinduló hipotézise, hogy az azonosság-élmény az összhatástól az alig érzékelhető mikroszintig eljutva csökkenő tendenciát mutat. A fordító számára a regénnyé kikristályosodott életélmény nem megélt valóság, hanem „csak” szöveg. Ebből vezethető le a szerző hangjának helyenkénti elhalkulása vagy elnyelődése, melyet a tanulmány rejtett szövegszubjektivitásnak nevez. A tanulmány elemző része először az igék fordítói megoldásait vizsgálja, majd a regényben gyakran ismétlődő, az emlékezés „időcölöpeinek” funkcióját betöltő *akkor* időhatározószó francia megfelelőit. Végül a tanulmány a rejtett szövegszubjektivitást olyan szövegrészletekben próbálja tetten érni, amelyekben a felszínen jelentéktelen, könnyen lefordítható, de a szerző számára mély érzelmi tartalommal átitatott szavakon átsiklott a francia szöveg. Az elemzés célja a szövegekbe rejtett szerzői/fordítói szubjektivitás kimutatása.

Kulcsszavak: azonosság, másság, a szerző hangja, érzelmi konnotáció, rejtett szövegszubjektivitás

Személyes észrevételek

Az a tény, hogy Szabó Magda *Az ajtó* című regénye 2003-ban Párizsban elnyerte a külföldi írók Femina-díját, eleve feltételezi, hogy a mű irodalmi értékeinek elismerésén túlmenően a fordító, Chantal Philippe mély empátiával tolmácsolta a művet a francia olvasótábor számára. A magyar irodalom kivételes ékköveként ünnepelt mű nem csak a hivatalos kritikákban kapott egybehangzó méltatásokat. Az átlagolvasó spontán lelkesedését személyesen is megtapasztalhattam a párizsi ISIT-en, amikor 2005-ben francia fordítóhallgatóknak tartott előadásomat követően *Az ajtó*-val kapcsolatban a „szuper”, „fantasztikus”, „megindító”, „felkavaró” stb. jelzők váltogatták egymást.

¹ A MANYE XVII. Kongresszusán (Siófok, 2007. április 19–21.) elhangzott előadás bővített változata.

1. A regényről

Bár sokan olvastuk, mégis lényegesnek érzem a mű rövid ismertetését, mert így jobban átéljük a későbbiekben idézett példákban a lélektani árnyalatokat. *Az ajtó* a személyesség regénye, a háttérben a második világháború előtti és utáni Magyarország mikrotársadalmával. Az egyes szám első személyben tett önéletrajzi vallomás főhőse Szeredás Emerenc. A talpig becsületes, mindig makulátlanul tiszta, zárkózott, de szókimondó idős, vidéki asszony házfelügyelői teendői mellett „felcsap” Szabó Magdához és férjéhez, hogy a házi teendőkben segítséget nyújtson. A 60-as években több mint húsz éven át volt nélkülözhetetlen az író életében.

Kettejük kapcsolatának pszichológiai mélységű ábrázolása áll a szívszorító történet középpontjában. Az író eleinte szinte fél a szigorú Emerenctől. Különböző világuk, értékrendjük néha heves szóváltásokban is összeütközik. Az idők folyamán Emerenc titokzatos, tragikus élményekben sem szűkölködő életének aajtajai sorra feltáruznak Szabó Magda előtt. Az egyik legfeltettebb titok Grossmann Évikéhez fűzi, akit a háborúban a leányanyaság szégyenét vállalva saját gyermekeként vitt haza szülőfalujába. Így mentette meg. Emerenc egyedül az írónőben bíz. Lakásának mindenki előtt bezárt szobaaajtáját, amely titokban tartott kilenc macskáját és a Grossmann családtól kapott szép bútort rejti el a külvilág elől, egyetlen alkalommal, húsvéti ajándékként kinyitja az írónőnek.

Az évek során megszeretik egymást. A felfelé ívelő írói pályával szinte párhuzamosan kezd hanyatlani Emerenc egészsége. Az írónőnek a napokon át bezárkózott, beteg Emerenc megmentésére szervezett akciója – lakása aajtájának kinyitása az orvos előtt – árulássá válik Emerenc értékrendjében. A bajban mindenkin segítő, a betegeket komatállaival meglátogató öregasszony keserűen éli meg élete utolsó heteit a kórházi ágyon. A kegyes hazugságok nem segítenek. Kendővel eltakart arccal jelzi az írónőnek, nem fogadja látogatását. Az élet kegyetlen rendezése: Emerenc meghal, Szabó Magda átveszi a Kossuth-díjat a Parlamentben. Szinte egy időben.

2. A hipotézis

Az ajtó elolvasása után néhány hónapos időbeli eltolódással jutottam hozzá a francia fordításhoz. Az volt az érzésem, mintha másodszor olvasnám el ugyanazt az eredeti regényt. Ezt az „azonosságélményt” azonban a két szöveg párhuzamos olvasása során már némiképpen a „másság” érzete színezte. Egyazon szín tónusváltozásaihoz lehetne hasonlítani leginkább az azonosságnak és a másságnak ezt a dinamikus és első „látásra” szinte megfoghatatlan egybefonódását. Ez az alapélmény adta az indítást hipotézisem felállításához, majd elemzési aspektusaim kijelöléséhez, amelyeket maguk a szövegek diktáltak, alakítottak, szinte észrevétlenül.

Abból a feltételezésből indultam ki, hogy az azonosságélmény fentről lefelé haladva, azaz az összhatástól a legkisebb szavak szintjére eljutva enyhén csökkenő tendenciát mutat, a szerző hangja, személyes jelenléte nem tűnik el

a fordításban, ugyanakkor a szerző és a fordító személyességi szintjének különbözősége a legapróbb, első olvasáskor legkevésbé szembetűnő részletekben kell, hogy megjelenjen. Nem a lefordíthatatlan, hanem a lefordíthatóság szempontjából problémamentes, lexikailag teljesen megfeleltethető szavak szintjén vártam a lélektani árnyalatok letompítását. A gyakran látszólag jelentéktelen szavak személyes, mögöttes tartalma komoly drámai súlyt hordozhat. Viszont egy-egy ilyen apró nyelvi elem nem mindig akad meg a fordító szeme, aki szükségszerűen, távolságból, az eseményeken kívül állva közvetíti a francia közönség felé az író által megélt élményeket. Előfeltevésem szerint a szerző hangjának helyenkénti elhalkulása vagy akár elnyelődése tetten érhető a fordításban.

Az igék fordítási megoldásait azért tartottam érdekesnek, mert várhatóan a két nyelv közti alapvető különbségeken túlmenően az egyéni fordítói lelemények kimutatását is lehetővé teszik. Ezen a szinten kevésbé tartottam valószínűnek a pszichológiai tényező jelenlétét.

A másik elemzési aspektus a szubjektivitás, a pszichológiai árnyalatok alig észrevehető nyelvi megnyilvánulásainak szófajtól független keresése volt. E területen azt tételeztem fel, hogy a magyar szöveg a felszínen egyszerűnek tűnő szavainak markánsan érezhető, súlyozott lélektani mögöttes tartalma nem mindenkor kerül át a fordításba. Elhalványodhat vagy akár eltűnhet.

3. Elméleti háttér

Számos elméleti eszmefuttatással találkozunk arról, hogy a fordítói tevékenység a műfordítás esetében az azonos és a más dialektikájának elvén nyugszik. Gérard Genette szerint a fordító tisztában van azzal, hogy fordítása csakis rossz lehet, de törekszik ezt a rosszat a lehető legjobban megvalósítani, az azonosság és a másság elvét gyakorolva (Genette 1982: 241.) Fortunato Israhel értelmezésében a lefordított műnek olyan összhatás megteremtése a célja, amely az eredetihez közeli érzelmi, esztétikai reakciókat képes kiváltani (Israhel: 1991). Jean-René Ladmiral úgy vélekedik, hogy a célnyelvi szöveg nem ugyanaz, mint a forrásnyelvi, de nem is teljesen más (Ladmiral: 1994). Daniel Gile azt emeli ki, hogy funkcionálisan egy szöveg csak akkor létezik a fordítás szempontjából, ha olvassák. Israhelhez hasonlóan ő is az olvasókra gyakorolt azonos érzelmi hatásokat tartja igazán fontosnak. A hatások ekvivalenciája akkor valósul meg, ha egy célnyelvi szöveg olvasókra gyakorolt hatásainak egész skálája megfeleltethető az eredeti szöveg olvasóira gyakorolt hatásskálájának (Gile 1995: 72).

A továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy az általános elméleti megállapítások gyakorlati megvalósulását tetten érjem *Az ajtó* és francia változatának (*La porte*) szövegében. Egy ilyen irányú vállalkozáshoz megerősítést ad Paul Ricoeur koncepciója, amelynek értelmében az eredeti szöveget és a fordítást egy harmadik, nem létező szöveggel lehetne mérni. Ennek hiányában megoldást jelenthet a több nyelvet ismerő szakemberek kritikai elemzése, figyelembe véve, hogy egy-egy szó jelentését a kontextus, a rejtett érzelmi színezetű konnotációk, a szó ki nem mondott értelme határozza meg (Ricoeur: 2004: 14).

A továbbiakban az eredeti mű és a fordítás közti azonosság és másság megjelenését próbálom konkrétan meghatározni, arányaiban nagyobb hangsúlyt fektetve a másság különböző szintű megnyilvánulásaira.

4. A módszer

Az elemzési aspektusok voltaképpen kijelölték a vizsgálat módszereit. A főbb tendenciák megállapítása végett először nyomon követtem a rendkívül gazdag skálán mozgó igéket. A szó szerint fordíthatótól a lefordíthatatlanig, igekötős, mozgást, hang effektusokat kifejező, ritkán használatos igealakokig, régies formákig – változatos a regényben az igék világa. Kézi jegyzeteléssel gyűjtöttem ki példáimat, nem eleve feltételezett kategóriák szerint. A meglévő példatárból kiindulva állítottam fel a dolgozatomban bemutatott kategóriákat.

A továbbiakban lélektani szempontból hangsúlyos szövegrészeket kerestem. A pszichológiai megnyilvánulások mint gyűjtőlencse működtek elemzésem során. E vezérfonalat követve vettem össze a francia fordítással, a legkisebb részletekig, az érzelmi reakciókat, lényeges lelki mozzanatok felvillantó szövegrészeket.

A rejtett szövegsubjektivitás jelenségét e két fő elemzési aspektusból igyekszem megvilágítani *Az ajtó* nagyszerű francia fordításának megoldásain keresztül, a rendelkezésemre álló terjedelmes példatárból a legjellegzetesebb esetek felidézésével.

5. Az azonosság elemei

Szabó Magda *Az ajtó* című regényének és Chantal Philippe francia fordításának egybevetésekor az azonosság, az új eredeti mű élményét az elmélet tükrében és gyakorlati elemzéseim során szerzett tapasztalataim alapján mindenekfelett a mű összhatásának hiteles megteremtése adja. A fordító hűen közvetíti az érzelmi megnyilvánulások teljes skáláját, kezdve az együttérzéstől a haragig, az iróniától a katarziséig.

Érzékenyen ügyel a stíluselemekre, a nyelvi regiszterek érzékeltetésére, ami különösen azért nem könnyű fordítói feladat, mert *Az ajtó* szövege, egy-egy rövid, szinte kérdés-felelettelé szűkített dialógustól eltekintve mindvégig narratív. E narrációban a különböző szereplők nyelvi szintje keveredik egymással, például az író választkés, ókori klasszikus műveltséggel átitatott eszmefuttatásai és Emerenc egyszerű, néha népiesen nyers szóhasználata. A francia és a magyar nyelv eltérő mondatépítési jellegzetességei ellenére a fordítónak sikerült visszaadnia a Szabó Magda szövegére jellemző, az időben előre-hátra csapongó, néha egy mondaton belül éveket felölelő eseményfüzért megjelenítő, szerteágazóan hömpölygő, sokszor bekezdésnyi hosszúságú, tíz-tizenöt soros mondatainak áramlását.

Az ajtó francia szövege a forrásnyelvi kultúra célnyelvre történő sikeres közvetítésének is remek példája. Rövid, magyarázó lábjegyzeteket iktat be a fordító

például Arany Jánosról, Petőfi „Anyám tyúkjá” című verséről avagy a *komatál* fogalma kapcsán. Frazeologikus kifejezések esetében pedig a szemiotikai behelyettesítés módszerével él, felszínen történő megfeleltetéseket alkalmaz.

A regényben nem terjedelmesek, de igen láttató erejűek a leíró részek, mint például a személy-, állat-, épület-, tárgy-, festmény-, fényképleírások. Az ilyen típusú szövegrészek objektív elemei szakszöveghatású, denotatív pontossággal kerülnek át a célnyelvbe.

Az idősíkok kezelése, az írónak az időhöz való viszonya, az emlékezés tükröserepeiből kibontakozó lineáris idő is egészében véve hitelesen jelenik meg a francia olvasó előtt. A regényszöveggé desztillálódott, megélt életélményből természetesen adódik, hogy a narrátor hangja azonos az íróéval. A visszaemlékezés valós jelenéből felidézett, húsz év előtti történések jelen idejű hangulatára mint múltra vetül rá Emerenc eljövendő halálának perspektívája. Minden elbeszélte történés ebből a távlatból nyeri el, visszavetítve, igazi, mély értelmét. Az Emerenc halála előtti és utáni idősíkok egybeolvadnak, így látszólag jelentéktelen, apró szavak (*akkor, is, már*), az időviszonyok, az érzelmi állapotok azonosíthatóságának hordozói, szinte tájékozódási pontként hatnak a magyar szövegben. Mögöttes tartalmukkal érzelmeket, hangulatokat idéznek fel. Ha elsiklik felettük a fordítás, a személyesség élménye veszít mélységéből. Voltaképpen ezzel a jelenséggel szeretnék foglalkozni dolgozatom második részében.

6. A másság elemei

A másság elemeit két nagy csoportba sorolom: (1) az első a látható, objektív, közvetlenül kimutatható nyelvi, grammatikai, stilisztikai, lexikai eltéréseket foglalja magában, (2) a második a szerző és a fordító láthatatlan, szubjektív, érzelmi különbözőségéből közvetve levezethető szövegszubjektivitásban megnyilvánuló eltéréseket öleli fel. Ez utóbbi elemzési aspektus tűnik számomra izgalmasabbnak, mert egy rendkívül nehezen kimutatható jelenséget igyekszik megközelíteni, nevezetesen az alkotói szubjektivitást az alkotás végtermékében, esetünkben az írói és a fordítói szubjektivitást a leírt regényszövegben, illetve annak lefordított francia változatában.

6.1 A látható, az objektív

A két nyelvi rendszer működésének eltéréseiből adódó, a felszínen megragadható, voltaképpen a kontrasztív nyelvészet szempontjából objektíven leírható jelenségek alkotják ezt a kategóriát. A kontrasztivitás látható, objektív tartományából, a két regényszöveg alkotta korpuszból nyelvi jelenségek végeláthatatlan sorát idézhetnénk. Választásom azon okból esett az igékre, mert ha következetesen próbálunk haladni az *azonos* és a *más* fogalma mentén, akár a kettő közti átmenetnek is tekinthetnénk a regényben gazdagon előforduló igék fordítói megoldásainak főbb kategóriáit, mert a szó szerinti azonosságtól a lexikai behelyettesítésig rendkívül gazdag a fordítói eljárások tárháza. Továbbá,

egy esetben a francia szövegben már ezen a mikroszinten – az igék fordítási megoldásaiban – is felsejlik a lélektani árnyalatok halványodása.

A magyarról franciára vagy más idegen nyelvre fordító számára az egyik fő nehézséget a magyar igekötős igék jelentik. Az igekötők többek között az adott ige alapjelentését módosíthatják, árnyalhatják, néha meg is változtathatják. Szemantikailag gazdagíthatják a főigei jelentést, mozgást jelentő igék esetében pontosíthatják a mozgás irányát, érzelmet kifejező igék esetében lehet fokozó erejük, intenzitást elmélyítő jelentésük, stb.

Az *ajtó* francia szövegében a pontos lexikai megfeleltetéseken vagy az ige jelentését kibontó explicitálás jelenségén, az azonos igei szerkezeteken túlmenően egyes esetekben megfigyelhető, hogy a magyar igei jelentés elhalványodik, veszít plasztikus megjelenítési képességéből, csökken a vizuális hatás, az intenzitás, a hangulati elem, azaz egyszerűsödik az igék szemantikai mélysége.

Az itt következő kategóriák, egy-egy jellemző példával, természetesen nem tekintendők lezárt rendszernek, pusztán tendenciák megmutatását teszik lehetővé.

1. Szó szerinti fordítás. Az első csoportba a „transzkódolt”, az adott ige alapjelentését tekintve szó szerinti átvétellel lefordított igealakokat soroltam be. Az idézett két példa egyúttal azt is megmutatja, hogy a franciában a múlt idők gazdagsága révén a magyarhoz képest körülhatároltabb, pontosabb időzónában helyezkedik el az igében kifejeződő cselekvés. Az első esetben a megszokást, gyakoriságot kifejező francia igeidő, az *imparfait*, a másodikban a régmúltat (vagy a múlt idejű cselekvéshez képest megelőző múltat) megjelenítő *plus-que-parfait* áll: Egyébként *elbújt* előlünk → Par ailleurs, la vieille dame *se cachait*; Emerenc *eltűnt* → Emerence *avait disparu*.

2. Igekötős igéknél árnyalatok elvesztése, részjelentés közvetítése. A második csoportban olyan megoldásokat találunk, amelyekben a fordító a magyar ige csak az alapjelentését őrizte meg, de igekötő hiányában a magyar igekötő helyzetet, érzelmi állapotot pontosító, kiegészítő szerepe elveszett, nem kompenzálta a fordító (...*találtam rá* → ...*je la trouvai*). A magyar igekötő beleszővi a jelentésbe a rácsodálkozás, a meglepődés motívumát. Habár szószinten analóg szerkezet a franciában is lenne (*je suis tombée sur elle*), a fordító az egyszerűbb szóválasztás mellett döntött. A következő példában (*megszégyelltem magam ...j'ai eu honte*) az előző példához hasonlóan átkerült a franciába az alapinformáció, de itt beleütközik a fordító a lefordíthatatlanság élményébe. Még magyarul is nehéz pontosan meghatározni, körülírni ennek az igekötős ige a jelentését. Azt azonban a magyar átlagolvasó érzékeli, hogy a *szégyellni*, *elszégyellni* és *megszégyellni* igék jelentése között vannak fokozatbeli különbségek. A *megszégyellni* leginkább a *megszégyenülni* szinonimája. A magyar ige tehát a szégyenérzés mélyebb pszichológiai rétegét jelöli, mint francia megfelelője. A *se trouver humilié* francia kifejezés talán közelebb áll a *megszégyenülni* jelentéséhez, viszont ezt a szó szerinti tükörfordítást eltúlzottnak, a regisztrertől elütőnek érezné a francia szöveg olvasója. A magyarban annál nagyobb stílushatást ér el egy szó, minél távolabb esik a megszokottól, ilyen a *megszégyellni* igekötős alak is.

Mindkét példa jellegzetesen mutatja, hogy az igekötők jelentése „lefordíthatatlan” teljesen ekvivalens megfeleltetéssel. Ilyenkor az értelemszűkítő,

egyszerűsítő szóválasztás célravezetőbb, mint a célnyelvben is létező, szöveghű kifejezés.

3. Szemantikai módosulások (egyszerűsítés, körülírás, konkrét tartalom helyettesítése általánossal). A harmadik csoportba soroltam minden olyan fordítói eljárást, ahol a fordító egyszerűsíti, általánosítja, körülírja a konkrét magyar igei jelentést, esetleg elvont kifejezést iktat be a konkrét ige helyén. ...*álltunk* a kertben → ...*nous étions* dans le jardin ('a kertben voltunk'); ...*álltam* → ...*je me trouvais* ('voltam található'); ...az ember *megérzi* → ...*on sait par intuition* ('az ember intuícióval tudja'); ...*hite* tiltja, hogy fedetlen fővel az Úr közelébe *merészkedjék* → ...*leur foi interdit de se présenter tête nue devant le Seigneur* ('hitük tiltja, hogy fedetlen fővel jelenjen meg az úr előtt'). Ebben az esetben a magyar ige nemcsak a megjelenés tényét, hanem a bátortalanság és az Isten iránti tisztelet érzését is magában foglalja.

A következő példában a fordító egy köznapi nyelvben gyakran használatos, általános értelmű francia igével átlép egy pszichológiai mozzanatot: ...homlokából alig *érezkeltem* valamit → ...*je voyais à peine* sont front ('alig láttam a homlokát'). A magyar ige kifejezésre juttatja az Emerencsel ismerkedő, őt szemlélő írónőre tett hatást. A szemantikai üzenet is módosul itt, hiszen a magyar azt adja tudtul, hogy a főszereplő homlokának egy része fedett, rejtve van. A francia, semlegesebb igei jelentéssel, ('alig láttam homlokát') a helyzetet másként értelmezi: látható a homlok, csak legfeljebb nem jól. Túlzásnak tűnhet egy ilyen jelentéktelen részletnek a kommentálása. De ez a részlet az egyik leglényegesebb mozzanata a regénynek, szinte szimbolikussá növekszik a történekek teljes ismeretében. Emerenc egész életében viselte kendőjét, csak utolsó napjaiban, a kórházi, halálos betegágyán bomlik ki alóla a haja.

4. Lexikai behelyettesítések, szinonimák. A negyedik csoportot alkotják a teljesen újító fordítói megoldások, amikor a fordító egyszerűen más jelentésű igével helyettesíti be a magyar igét. Ezek a lexikai behelyettesítések nem törik meg a szöveg stílusát, a szövegkohézió nem sérül, nincsen információvesztés, néhol azonban e helyeken veszít árnyalatából az eredeti üzenet. A fordító egyéni ízlése érvényesül, mintegy átítatja a szöveget a fordító hangja: *Csak úgy mellesleg jutott eszembe* → *En me demandant*; ...*Csak bámézkodtam* → *Je suis restée à bouche bée*; → *Viola őrjöngött* → *Viola démenait frénétiquement*.

A francia kifejezés jelentése a harmadik példában magyarul kb 'frenetikus, lázasan hadonászik, kapkod'. A kutya emberhez hasonlatos, „humanizált” viselkedésének intenzitását (őrjöngését) a francia fordítás más regiszterbe helyezi, tompítja. A magyar igéhez közelebb álló francia kifejezés is létezik: *délirer, ou être pris d'un accès de folie*. A magyar igében kifejezett érzelmi viszonyulás elvész a franciában.

A következő mondatban (Azt hittem, valami *véglegesen megoldódott* közöttünk → *Je croyais vraiment que quelque chose s'était débloquée* entre nous) nemcsak más jelentésű francia ige szerepel, hanem az eredeti szöveg egy fontos határozószava is kimarad. Helyette egy, a mondanivaló szempontjából semleges tartalmú határozószó kerül a szövegbe, még hozzá más helyen. Ezáltal jelentésmódosulás történik: 'valóban azt hittem, valami felszabadult közöttünk'.

A következő példa igéje (*úgy vonult el* → *elle se retira* 'visszahúzódott') a magyarban a főszereplő egyéniségének megfelelő viselkedésbeli stílust vetít elének, amit a francia egy kevésbé személyes jelentésű igére vált le.

Nemcsak lexikai, hanem szófaji átváltás is történik a következő esetben: Mit *hazudik* itt nekem össze-vissza? → *Qu'est-ce que ces fariboles, dites-moi.* Az indulatosan, keserű haraggal kimondott, Emerenc egyéniségéhez illő stílust közvetítő magyar igekötős ige az adott helyen (a haldokló főszereplő betegágyánál tett kórházi látogatás alkalmával) mély lélektani, dramaturgiai funkciót tölt be, amely elmosódik a semlegesebb hatású és választékosabb nyelvi regiszterbe illő francia főnévvasztásban; (*faribole* = 'üres beszéd') jelentősen csökkentve a dramaturgiai feszültséget, módosítva az eredeti üzenetet.

A fordító a magyar ige jelentésében foglalt auditív jelenség leírását a jelenség eredményének megjelölésével helyettesíti ebben a példában: ...alvó fülében *felberreg* a csengő → *je me prépare à entendre retentir la sonnette dans mon sommeil.* A hangi effektust megjelenítő ige előtt álló *fel* igekötő a hirtelen kezdet érzetét kelti. A francia szöveg a 'készülök álmomban, hogy meghalljam, amint megszólal a csengő') késlelteti a csengő megszólalásának tényét, és a finomabb árnyalatú szinonima választásával letompul a csengő hangjának kellemetlensége. A francia mintegy tudatos várakozást sejtet, a magyarban szárazan kopogó tényközlés áll. Ennek a cselekmény szempontjából meghatározó csengőélménynek pszichológiai jelentősége van, kényszerből várt csengetésről van szó, amely az adott pillanatban ellenségesen szól az író számára.

5a. A jelentésazonosság a célnyelvben is létező, egyetlen igealak helyett, főneves igei szerkezettel. Az ötödik kategóriában a magyar ige jelentésével szemantikailag azonos ige+főnévi szerkezeteket találunk. Az alábbi példák megmutatják a jelentés azonosságát. Valóban csak a nyelvi kivitelezés más a franciában, a fordító egyébként éppúgy, egyetlen igei alakkal ki tudná fejezni a megjelölt cselekvéseket, mint a magyar: ...*nem gyújtja fel* a házat → ... *elle ne mettrait pas le feu à la maison*; ... csak a momentán helyzetet *közlöm vele* → ... *je lui fis part de la situation du moment*;... ha *megkedvel* bennünket → ... *si elle nous prenait en amitié*;...*úgy hívta*, Viola → ... *elle lui avait aussi donné un nom*: Viola; ... *zuhogtak* a szájából az átkok → ... *sa bouche déversait un flot d'invectives.*

A magyar ige metaforikus jelentése szuggesztív vizuális erővel hat a francia kifejezésben: *felé is rúgott* → ... *elle lui envoya même un coup de pied.* A magyar mozgást jelentő igének szemantikai szempontból megfelel ugyan a francia szerkezet, mégis elkönnyelhetünk egy nem jelentéktelen veszteséget. A cselekvés irányát kifejező igekötő egyben határt szab a cselekvésnek, nem tartalmazza a „megrúgás” tényét. (Viola kutyáról van szó.) A francia *passé simple* alak inkább a befejezettséget sugallja. Szó szerinti visszafordításban: 'küldött neki egy rúgást'. A gyors, pillanatos cselekvés képi hatása átkerült a franciába, de ez az apró részlet azért figyelemre méltó, mert a fordító szóválasztása valójában „csak” lexikai, nem pszichológiai mélységű. A magyar ige tartalma viszont azt is kifejezésre juttatja, hogy Emerenc nem rúgta meg Violát.

A magyar igével azonos jelentésű francia főnévi használat csak a felszínen felel meg a magyar időhatározói mellékmondatnak (*amíg mi élünk* → ...*toute*

notre vie ('egész életünkben'), nem hangsúlyozza ki azt az óhajt, azt a szeretetből, ragaszkodásból táplálkozó gondolatot, hogy Emerenc az író élete végéig (*amíg élünk*) megmaradjon.

5b. Jelentésazonosság a magyarban található igealak passzív jelentésű francia múlt idejű melléknévi igenévvél történő közvetítésében. ... a zár *me se moccan* → ...la serrure *reste bloquée* ('zárva, mozdulatlanul marad'). A cselekvés pillanatos gyorsaságának tagadása, az ige megszemélyesítő ereje elhomályosul egy statikus, állapotörögítő francia igében. Az ajtó kinyitására tett hiábavaló, kétségbeesett kísérletet érzékeltető magyar igéhez közelebb álló fordulatot is ismer a francia nyelv (megközelítőleg: *la serrure ne bouge même pas*). Ez esetben is a lélektani árnyalat átérzése, az élmény megtapasztalása hiányzik a fordítás e részletében.

A következő példában (...mintha vasrámába *ferrasztották volna* → ...*soudée à l'encadrement mécanique*) a francia ige igenévi alakja igaz igei funkciót tölt be, hatásában azonban veszít az emberi cselekvést magában foglaló magyar ige múlt idejű feltételes módjával szemben, s inkább egy statikus állapotleírást állít elénk. Az ajtó kinyitásáért folytatott kétségbeesett küzdelmet kevésbé intenzíven éli át a francia olvasó.

6. Explicitációk, igei jelentések kibontása. A hatodik csoport a regényben gyakran előforduló fordítói eljárást tartalmaz. A fordításokra általánosságban jellemző, hogy több szót tartalmaznak, mint az eredeti szöveg. Ezek az explicitációk, azaz a magyar igét néha szinte értelmező, magyarázó fordulatok a francia szöveg jellegzetes stíluslemei. „A kötelező explicitációra a nyelvek morfológiai, szintaktikai és szemantikai különbségei miatt van szükség. A kötelező explicitáció megnyilvánulhat bizonyos grammatikai vagy lexikai elemek konkretizálásában, felbontásában vagy betoldásában” (Klaudy: 1999:9).

Az alábbi megoldásokban a fordító lexikai, szemantikai síkon kifejti, kibontja a magyar ige jelentését: ...*me is némultam* → ...*en plus, je suis devenue muette* ('ráadásul némává váltam'); ...*tátogok* üresen, mint a hal → ... *je ne fais que remuer les lèvres*. A láttató erejű hasonlat eltűnik a franciában, az ige jelentése leegyszerűsödik ('csak mozgatom az ajkaimat'), nem beszélve az *üresen* határozóragos névszóról, amely a leírt fizikai jelenségen túl a lelkiállapotról is utal, s amelynek nem leljük nyomát a fordításban.

A következő példa a grammatikai vagy lexikai elemek konkretizálásának, illetve betoldásának is jellegzetes esete. ...*kifutottunk* az utcából → ... *nous quittâmes cette rue à toute vitesse*. Az értelmező fordításra példa ez a magyar igekötős ige, amelyben az igekötő önmagában is elegendő ahhoz, hogy kifejezze a gyors mozgás térbeli irányát. Az ige konkrét alapjelentését általánosabb jelentéssel ('elhagyni') cserélte le a fordító, a gyorsaság kifejezésére pedig betold lexikai elemként egy határozószót (*à toute vitesse*), így kompenzálva az igekötő hiányát.

A következő példában (...*nem illett* a rózsák közé → ...*elle ne semblait pas à sa place* parmi les roses) a magyar igeválasztás objektív véleményt tükröz, összhangban áll Emerenc jellemrajzával, személyiségével. A francia, lényegesen több szóval, kifejti az ige jelentését ('úgy tűnt, nincs a helyén a rózsák közt') ugyanakkor enyhíti, finomítja, távolítja ezt a jellemfestő tartalmat.

7. Hangutánzó igék esetében intenzitáscsökkenés, több ige jelentésének szintetizálása. Az ide vonatkozó példák érzékletesebbek, ha felidézzük lélektani kontextusukat. Emerenc egy alkalommal elbeszéli az írónőnek gyermekkorai tragikus élményét: szőke ikertestvérei egy orkánszerű viharban a szeme láttára égtek porrá egy villámsújtotta fa lángjaiban, édesanyja pedig, miután eljutott a tudatáig a tragédia, kútba vetette magát. A tragikus eseménysor leírását gazdagító hangutánzó, mozgást kifejező és a vizuális hatásokat plasztikusan megjelenítő igék sorából itt most a hangutánzó igéket emelem ki.

- (1) Az ég egy pillanat alatt megváltozott, (...), *dörgött, gurult a hang, az égen*, hogy a fülem majd széjjelrepedt, de aztán elgórtam a bögrét, és rohantam visszafelé, mert ahogy visszanéztem a szőkékre, nem őket láttam, hanem azt, hogy a villám bevágott felettük a fába. Füstölt minden, mikor én odabuktam a közelükbe, akkorra már halott volt mind a kettő (...) (Szabó M. 33)
- (1a) Le ciel a changé en un instant, (...) *un grondement terrible* a failli me *déchirer* les oreilles, alors, j'ai jeté mon quart et suis revenue en courant, mais comme je cherchais mes blondinets, ce n'est pas eux que j'ai vus, mais l'arbre que la foudre avait fendu au-dessus d'eux. Il y avait de la fumée partout, et quand je me suis penché sur eux, ils étaient morts tous les deux (...) (C. Philippe 36)
- (2) Anyám mezítláb, ingben futott ki, nekem ugrott, össze-vissza vert, (...), csak *törni-zúzni* akart kétségbeesésében, megütni azt, akit elér, az élet helyett, aztán, mikor felfogta, miért hívtam, és meglátta a gyerekeket, egyszer csak lángot vetett az arca, és mint a nyíl, elcikázott mellettem az esőben, (...), *csak futott, és visított, madár szokott úgy rikoltani*. (Szabó M. 33, 34)
- (2a) Ma mère est sortie en courant, pieds nus et en chemise, elle s'est précipitée sur moi, m'a rouée de coups,, (...), elle ne savait pas ce qu'elle faisait, elle voulait *me réduire en bouillie* dans son désespoir, démolir ce qu'elle avait sous la main, puis elle a vu les enfants, et elle a compris pourquoi je l'avais appelée, alors son visage s'est enflammé, et elle est partie en zigzag, sous la pluie, (;. .), *elle courait en poussant des cris aigus, comme un oiseau..* (C. Philippe 36)

A fenti szövegszakaszokból idézett hangutánzó igék intenzitásának fokátompább a franciában. Az első szövegrészben természeti jelenség leírásában használt két magyar ige (*dörgött* és *gurult a hang*) együttes hatása nemcsak az intenzitást érzékelteti, hanem a mennydörgés folyamatosságát is. A francia jelzős főnév által közvetített hang effektusból mintha hiányozna ez a többlejelentés.

A második szövegszakaszbeli igék francia megfelelőit azért tartottam különösen figyelemre méltónak, mert az itt szereplő auditív hatású igék szerepe elvitathatatlan a lélekábrázolás tekintetében. Ugyan átvitt értelemben is használatos a *törni-zúzni* ige, mégis, óhatatlanul zajra asszociálunk. A kétségbeesett anya lelkiállapotát hivatott kifejezni ez az igeválasztás, amelynek átvitt értelmét

közvetíti a fordítás: 'péppé akart zúzni'. A gyermekeit sirató anya fájdalomtól szinte artikulálatlanná vált hangjait két magyar ige fejezi ki a madár hasonlatban: a *visitott*; és a *rikoltani*. A francia szövegben a kettő szintézisét megteremtő jelzős főnév 'éles hangok' tompítja a drámai mélységet.

- (3) Hallottam, hogy az előszobában úgy *ordít* (Emerenc) az utánaosont kutyára, hogy fel kellett kelnem (...) (Szabó M. 64)
- (3a) Je l'entendis *crier* dans l'entrée après le chien qui l'avait suivie, si bien que je dus me lever (...) (C. Philippe 69)

Az *ordít* leszeli a franciában, ott Emerenc csak 'kiabál', holott van francia, szótári megfelelője az *ordítani* igének: *hurler*. Ehelyütt is, csakúgy, mint a fenti példákban, a hang intenzitása lelki fájdalom érzékeltetésére hivatott. Annál is inkább érdekes az *ordítani/kiabálni* közti különbség, mert a regény drámai mélységű, *Muránói tükör* című fejezetében a tárgyakhoz kapcsolódó hangeffektust (*csörömpölés = fracas*) szó szerint feleltette meg a fordító, míg a felszínre törő lelki folyamat leírásakor letompított megoldást választott. Egyébiránt a regényben többször is előfordul a *kiabálni* ige, s mindannyiszor a *crier* közvetíti a franciában. Ehelyütt azonban a hangeffektus intenzitásának lélektani szerepe van.

6.2. A láthatatlan, a szubjektív

Megkísérlem néhány konkrét példán keresztül érzékeltetni a szerző szubjektív hangjának letompulását a fordítás egyes részleteiben. Ez a jelenség véleményem szerint arra vezethető vissza, hogy más az alkotó és a fordító érzelmi mélysége. A magyar szövegben sokszor látszatra jelentéktelen nyelvi elemeken keresztül (időre utaló kifejezések, kötőszók, határozószók) gazdag érzelmi árnyalatok nyilvánulnak meg, egy láthatatlanul szőtt „pszichológiai háló” láncszemeiként. Ezek a lényegtelennek ható szavak a regény egészéhez képest nyerik el igazi értelmüket, szóértékük mögött az író legbelső, személyes világa hódol meg. Másképpen fogalmazva a szerző hangja mikroszinten is kivetítődik a szövegbe. Érdeemes megjegyeznünk, hogy lefordítható, a célnyelven visszaadható vagy kompenzálható szavakról van szó!

1. Példaként a regényből kiragadtam néhány olyan mondatot, amelyben megtaláljuk az *akkor* szót, időhatározói vagy kijelölő jelzői funkcióban. A regényben, mint már fentebb említettem, összemosódnak az Emerenc halála előtti és utáni idősíkok, amelyekben tájékozódási pontként, sőt, mintegy levert cölöpként hatnak az időhatározószók. Közülük legkövetkezetesebben az emlékezés útvesztőit tagoló *akkor*. Választásom ezért esett erre a felszínen jelentéktelennek tűnő és fordítói problémát egyáltalán nem okozó szóra.

Az alábbi példákban a francia mondatok után, ha van megfeleltetése az *akkor* szónak, megszámozott plusz jel szerepel (+1,+2, stb.) az ismétlődő megoldások feltüntetése céljából. Az *akkor* francia kifejezésének hiánya esetén nullát találunk (0).

- (4) Hát ezért álltam *akkor* szemben a kertben a hallgató öregsze-
szonnyal. (Szabó M. 9)
- (4a) Voilà pourquoi je me trouvais dans le jardin face à cette vieille
femme silencieuse. (C. Philippe 12) (0)
- (5) *Akkor* összefogott a ház a macskagyilkos ellen,... (Szabó M. 18)
- (5a) *Alors*, la maison se ligua contre l'assassin du chat,... (C. Philippe
21) (+1)
- (6) Nem a forralt borra emlékeztem *már akkor*,... (Szabó M. 26)
- (6a) *A ce moment-là*, j'avais déjà oublié le vin chaud,... (C. Philippe
29) (+2)
- (7) (...) tulajdonképpen *akkor már* mindig csak velünk szeretett volna
lenni. (Szabó M. 106)
- (7a) (∴) *dès cette époque*, elle aurait aimé être constamment avec nous
seuls. (C. Philippe 13) (+3)
- (8) Ma már tudom, amit *akkor* még nem, hogy a vonzalmat nem
lehet szelíden, szabályozottan és tagoltan kifejezni, (...) (Szabó
M. 84)
- (8a) Aujourd'hui, je sais ce que j'ignorais *alors*, l'affection ne peut
s'exprimer de manière apprise, canalisée, articulée, (...) (C.
Philippe 88) (+1)
- (9) Most, hogy ezeket a sorokat gépelem, úgy érzem, *akkor* döntöt-
tem el másodszor és véglegesen a sorsát, mert *akkor* engedtem el
magamban a kezét. (Szabó M. 19)
- (9a) Aujourd'hui, en écrivant ces lignes, j'ai l'impression d'avoir
décidé pour la seconde fois et définitivement de son destin,
parce que *à ce moment-là* je lui ai lâché la main. (C. Philippe 233)
(0) (+2)
- (10) Csak a kutyáról beszéltünk, mintha ez volna a legfontosabb *akkor*
éjjel. (Szabó M. 74)
- (10a) Nous ne parlions que du chien, comme si le sujet essentiel *cette*
nuit était le comportement de Viola (...) (C. Philippe 78) (+4)
- (11) *Akkor* megint félni kezdtem Emerenctől, valóságos félelemmel,
(...) (Szabó M. 9)
- (11a) *Alors*, j'eus de nouveau peur d'Emerence, vraiment peur,... (C.
Philippe 74) (+1)
- (12) *Akkor már* bizonyos voltam benne, délután az anyám szobájában
gyilkosság történt, (...) (Szabó M. 69)

- (12a) *A ce moment-là, j'eus la certitude qu'un meurtre avait été commis l'après-midi à la table de ma mère,(...) (C. Philippe 74) (+2)*

A felsorakoztatott példák szándékosan a regény különböző fejezeteiből, a teljesség igénye nélkül kiragadott mondatok. Az *akkor* szó a visszaemlékezéseknek belső időmértéket adó kulcsszó, ismétlődése szabálytalan ritmikusságot kölcsönöz a feltoluló emlékek közül a személyes, érzelmi okok miatt leginkább megkülönböztetett mozzanatoknak. Ez a szerény, nem reprezentatív példasor is elégséges ahhoz, hogy mikroszinten felvillantsa a két alkotó, az író és a fordító személyes hangjának árnyalatnyi eltéréseit. Ezek részben a két nyelvi rendszer különbözőségeire vezethetők vissza. Erre tipikus példa a 10., ahol az *akkor éjjel* csakis mutató névmási jelzővel fordítható franciára: *cette nuit*. A magyar tehát megtudta lexikai, hangzásbeli síkon is őrizni az *akkor* szót, jelzői funkcióban, amire a francia jellegzetesen mutató névmási jelzőt alkalmaz. Vagyis, az *akkor* különböző szófaji kategóriákban felbukkanhat, ami kétségtelenül növeli gyakoriságának esélyét a regényben, de döntő többségében időhatározószóként jelenik meg.

A fordító következetes maradhatott volna szövevényezésében, hogy az ismétlődés motívuma jobban belevésődjön az olvasó emlékezetébe. Váltogatja lexikai választásait (5 6,7,10. példa), vagy átsiklik ezen az „időcölöpön” (4,9 példa). Az adott mikrokontextuson belül a francia változatok nem jelentenek veszteséget a magyarhoz képest, azonban a regény szövegének egészét tekintve eltűnik a szerző tudatos nyomatókosító szándéka.

2. A „láthatatlan pszichológiai háló” szövegbeli nyomainak kutatásához azzal az előfeltevéssel fogtam hozzá, hogy a két szöveg összehasonlításakor lesznek olyan részletek, amelyekben kimutatható a szerző és a fordító személyességi szintjének különbsége. Vitathatatlan, hogy a fordító empátiával, beleérzőképességgel, átéléssel fordította le *Az ajtó* szövegét, de a fordító a regénnyé kikristályosodott, megélt életélményből csak mint szövegből indulhatott ki. Azokban a szövegrészletekben, amelyekből kiviláglik, hogy a fordító a forrásnyelvi szöveg szóhasználatához képest bizonyos távolságot tart, árnyalatokon átsiklik, objektívebb, mint az író, a fordítói választások valószínűsíthető oka a szerző és a fordító eltérő mértékű pszichológiai ráhangolódása. Mindebből következik, hogy példáimat nem lexikai, szófaji, stilisztikai, szemantikai rendezőelvek szerint, hanem a lélekábrázolásban betöltött szerepük alapján választottam, főként olyan szöveghelyekből, amelyek az író és Emerenc kapcsolatát, Emerenc jellemét, egyéniségének környezetére gyakorolt hatását, kisugárzását, a személyek közti kapcsolatok jellegét, Violához, a kutyához való viszonyulást hivatottak közel hozni az olvasóhoz.

- (13) *Azt a zárat csak nekem állt hatalmamban megmozdítani. (Szabó M. 6)*
 (13a) *J'étais seule à pouvoir faire céder cette serrure. (C. Philippe 8)*

Ez a mondat a regény első fejezetében található. A könyvet először olvasót ekkor még minden hatás újonnan érint meg. A *hatalmamban* szó szemantikai mélysége mehökkentően hat. Kialakul az olvasói előfeltevés, mely szerint az

ajtó mögött tartózkodó személy feltétel nélküli bizalmat érzett a regény írója iránt. De azt is gyanítani kezdi, hogy ezzel a bizalommal valami módon visszaélés történt. Ez a pszichológiai árnyalatokban gazdag értelmezhetőség leegyszerűsödik a franciában, poliszemikus, modális igévé szelődül ('csak én nyitthattam ki', 'nekem állt módomban', 'én tudtam kinyitvatni') A *hatalmamban* kifejezés erejéből, a személyek közti kapcsolat bonyolultságát előre vetítő dramaturgiai mélységből veszít a francia szöveg.

- (14) (...) számolok vele, hogy alvó fülemben mindjárt felberreg a csengő, amelynek hangjára *sodorni kezd* a nevenincs iszonyat, a soha meg nem nyíló *álombeli kapu* felé. (Szabó M. 7)
- (14a) (...) *je me prépare à entendre retentir dans mon sommeil la sonnette qui fera s'avancer cette horreur sans nom vers la porte qui ne s'ouvrira jamais.* (C. Philippe 9)

Ennek a mondatnak a fordítása kettős hatással lep meg. Egyrészt a szinte szó szerinti pontossággal, másrészt az alig észlelhető jelentésbeli módosulásokkal. Információvesztés nem történik, a személyesség hangja mégis letompul. Először is azért, mert a magyarból az álom iszonyatától való szenvedés lelkiállapotát, a franciából az iszonyat tényének rögzítését olvassuk ki. Az első szubjektív, a második objektív megközelítésben közvetíti ugyanazt a tartalmat.

Az *álombeli kapu* jelzős szerkezet franciára való fordításakor kimaradt az *álombeli* jelző, a *kapu*ból pedig 'ajtó' lett. A fordító ehelyütt nem volt érzékeny a *kapu* és az *ajtó* szavak lélekábrázolásban játszott dramaturgiai szerepére. Az *ajtó* ebben a regényben egyetlen konkrét ajtónak, a főszereplő Emerenc lakásán belül lezárt szobának, a Tiltott Város ajtajának megjelölésére „van fenntartva”, mint az olvasó ezt később világosan megérti. Ennek az ajtónak a bezártsága, majd egyszeri kinyitása az író előtt Emerenc szeretetének, bizalmának szimbolikus kivetítődése is egyben.

A *kapu* nem véletlenül áll itt, hiszen ez az író rémálmában belülről rázott, bezárt kapu, amelyen nem tud átvergődni az Emerenchez érkező mentősökhöz. Nem azonos a címadó ajtóval. Valóság és álomvilág közti határvonalat jelöl az író különbséget tevő szóhasználata. Ezért itt a *kapu* 'ajtó'-val lefordítani átlépést jelent a valóságban megélt, megrendítő élethelyzetre utaló, lélektanilag jelentőségteljes hétköznapi szavakon.

- (15) (...) az ő testvérénél egy öregasszony *tart rendet, számtalan éve már.* (Szabó M. 9)
- (15a) (...) *sa soeur employait depuis des années une vieille femme.* (C. Philippe 12)

A fordító távolságtartó, társadalmi hierarchiába helyező, konvencionális szóhasználatot él, amikor 'alkalmazott'-ként említ egy öregasszonyt. A magyarban nem az *alkalmazni* ige szerepel, hanem a *rendet tartani*. Itt az említett öregasszony cselekvő alany, a franciában az *alkalmazni* ige tárgya. Ezeket a látszólag jelentéktelen szóválasztásokat is áthatja a személyesség, ami azért is érdekes,

mert az események kronológiájában Szabó Magda ekkor még nem ismerte személyesen Emerencet. A *rendet tart* Emerenc és környezete közvetlen légkörű, családi kapcsolataira utal, fokozottan ráirányítva a figyelmet az öregasszony megbízhatóságára a végtelen hosszú időszakra célzó *számtalan éve már* kifejezésben. A franciában a jellemábrázolásnak ezek a hangsúlyozott elemei elhalványodnak. Semlegesebb időtartam megjelölést találunk: 'évek óta'. Az egyszerű, köznapi szavak: *számtalan, már* elhagyása révén elvész a mondatban kifejezett érzelmi árnyalat.

- (16) „Na, nyisd ki azt a ronda *szád!*” A villogó, *bátor* fogak közt már el is tűnt a *jutalomsütemény*. (Szabó M. 168)
- (16a) «Allez, ouvre ta sale *gueule* » *La récompense* disparut aussitôt entre les *fortes* dents luisantes. (C. Philippe 179)

Viola „családtag”, az írónőéké, de Emerenc neveli. A kutyára vonatkozó szavakon a regényen végig átsugárzik, hogy Viola „személy”. Erre a következetes humanizálásra példa a *szád* használata; szemben a fordító szóválasztásával: *gueule* ('pofád'), amely Violát nem állítja ebbe az érzelmi közelségbe. Az író által alkotott egyéni szóhasználat, a *jutalomsütemény*, bensőséges hangulatot tükröz, tömören utal Emerenc egyik jellegzetes szokására. Ha a kutya jól viselkedett, jutalomból süteményt kapott Emerenctől, aki finom süteményeivel rendre elhalmozta a környéket. A franciában a *récompense* ('jutalom') önmagában áll, és nem közvetíti ezt a háttértartalmat. A francia olvasó a jutalom láttán, kutyáról lévén szó, inkább csontra, kutyaeledelre asszociál.

A *bátor* jelzővel érzelmi többletet, a kutya fogainak dicséretét szövi bele az író a szövegbe. A francia megfelelő, az 'erős' fogak inkább jeleznek veleszületett, anatómiai adottságot, semmint elismerést.

- (17) *Egyébként* megfigyeltem, hogy *még a temetőben is* ránk fújt valami nyirkos, kellemetlen hideg, *mintha még* a neki nyújtott méceszt *sem* akarná az öregasszony elfogadni tőle, *a szél is akkor* támadt fel, *amikor* a fiatal nő a sírhoz ért, a gallyakról a nyakába csepegett a nyirok, *minden* gyertyaláng, *ahogy* fellobbant, *el is aludt*, *mintha* Emerence *te*li tüdőből *visszafújta volna az arcába*. (Szabó M. 70)
- (17a) *Au cimetière*, j'avais remarqué qu'un désagréable souffle froid et humide nous enveloppait, *peut-être* la vieille femme ne voulait -elle pas accepter la bougie qu'elle avait allumée pour elle, et *au moment où* la jeune femme toucha la tombe, *le vent se leva*, agitant les branches qui s'égouttèrent dans son cou, *les flammes* des veillures s'allongèrent et *s'éteignirent aussitôt comme si* Emerenc *lui avait soufflé* un froid hivernal *au visage*. (C. Philippe 75)

A magyar szöveg alaphangulatát a páros tagadó kötőszók ismételt felbukknása révén határozott elutasítás jellemzi, amellyel az immár halott Emerenc a nem kívánt látogatóra reagál; az egykor lázasan készülődő és keserves csalódást

megélt Emerenc ellenpontjaként. (Amint ezt részletesen, megrázóan tárja elénk a *Muránói tükör* című fejezet.) A tagadó kötőszók ismétlése érzelmi nyomatékosító szerepet tölt be, visszafordíthatatlanul lerombolt emberi kapcsolatot érzékeltet. A magyarban szinte ok-okozati összefüggés teremődik a fiatal nő (az Emerenc sírját felkereső, időközben sikeres amerikai üzletasszonnyá lett Grossmann Éva) jelenléte és a természeti jelenségek, például a szél feltámadása között. Ezúttal is minden lényegi mozzanatot közvetít a francia szöveg, még hozzá plasztikus megjelenítő erővel. De a síron túl is tartó szomorú csalódottságnak azt a mélységét, amelyre a magyar egyszerű, hétköznapi kötőszók beiktatásával hívja fel figyelmünket, nélkülözi a fordítás. Az alábbi mondattörédek „visszafordítása” az eredeti magyar mellé téve mutatja az árnyalatnyi különbséget. (1) *mintha még a neki nyújtott mécsest sem akarná az öregasszony elfogadni tőle.* (‘talán nem akarta elfogadni az öregasszony a mécsest, amelyet számára gyújtott meg’.) (2) *a szél is akkor támadt fel, amikor a fiatal nő a sírhoz ért.* (‘abban a pillanatban feltámadt a szél, amikor a fiatal nő megérintette a sírt’.)

A jelentéktelennek tűnő nyelvi elemek itt a lélektani ábrázolás lényegi láncszemei, melyeknek hiányával veszít a francia szöveg a lélekábrázolás árnyalataiból. E dramaturgiai mélységű jelenetben a nem feltűnő lexikai kihagyások is pszichológiai árnyalatvesztéseket eredményeznek. Például a francia határozott névelőben (‘a lángok’) elmosódik a magyar határozatlan melléknév (*minden láng*) fokozó szerepe. A *mintha teli tüdőből visszafújta volna az arcába* veszít intenzitásából. Ehelyett egy más hangulatú jelzős szerkezetet emelt be a fordító a szövegébe: ‘mintha téli hideget fújt volna az arcába’. Az író az élő Emerencet, a fordító inkább a halottat idézi. A franciában elsikkadt *vissza* igekötőnek az adott kontextusbeli tartalma nemcsak a mozgás irányát jelzi, hanem Emerenc síron túl is tartó megbántottságát. Halála után sem kell neki semmi az egykor hiába várt Grossmann Évától. Visszadobja az ajándékot. A pszichológiai összhatás nem azonos az eredeti mű illetve a fordítás szövegében.

(18) Emerencnek *is* van immár a térben örök ideje, övé minden hajnal a fényvel, a kerti füvek párolgásával. (Szabó M. 76)

(18a) Emerence a désormais l'éternité pour elle, toutes les aubes avec leur lumière, avec le parfum des herbes du jardin. (C. Philippe 80)

Az „*is*” kötőszó megfelelőjének hiánya a fordításban látszólag elhanyagolható különbség. Azonban ez az egyszerű szó mély érzelmi konnotációval rendelkezik. Az író senkit nem engedett olyan közel magához édesanyja elvesztése után, mint Emerencet. Amikor itt Emerenc halálára utal, az „*is*” kötőszóval legközelebbi halottainak sorába emeli az idős asszonyt.

7. Konklúzió és kitekintés

Az ajtó című regény érzékeny, értő és az eredetivel azonos hatásokat kiváltó fordításában úgy vélem, olyan szöveghelyeken, ahol lefordítható, és/vagy kompenzálható szavakon átsiklott a francia szöveg, vagy halványodtak az érzelmi

árnyalatok, annak lehetünk tanúi, hogy a fordító számára a szavak mögöttese nem megélt valóság. Az érzelmi nyomatékosítás eszközei, (pl. fokozó szóismetések) néha hiányoznak: Emerenc vonatkozásában a fordító társadalmi hierarchiába helyező, távolságtartó kifejezéseket használ. Látszatra jelentéktelen, de mély érzelmi konnotációval rendelkező szavak (*még, sem, is*) elsikkadnak. Viola kutya „humanizálása” nem következetes.

Az írott szövegek láthatatlan, szubjektív rétegeibe nehéz objektív eszközökkel betekintést nyerni. Elemzésemben olyan szöveghelyeket igyekeztem keresni, amelyek rejtetten, a mélyben hordozzák az író személyes érzelmeinek kivetítődését.

Már az igék fordítási megoldásaiban is találtam példákat – a két nyelv közti kontrasztivitásból adódó eltéréseken túlmenően – a pszichológiai rezdülések szintkülönbségeire. Az időre utaló kifejezések közül az *akkor* időhatározószó francia megfelelőit kísértem figyelemmel. A franciában a változó lexikai megoldások révén a regény váltakozó idősíkjában levert „időcölöpök” a francia olvasó számára kevésbé szolgálnak tájékozódási pontként.

A legegondolkodtatóbb esetek a szószinten egyértelmű, a lefordíthatóság tartományába eső, még csak nem is poliszemikus szavak, amelyek mögött érzelmek húzódnak meg. Elhagyásuk által megfakul a szövegegész láthatatlan pszichológiai szövetében kapott értékük.

Úgy gondolom, elemzésem során a rejtett szövegszubjektivitás kimutathatóságáról alkotott előfeltevésem beigazolódott. E helyen teszek kísérletet a vizsgált jelenség definiálására: a rejtett szövegszubjektivitás hordozói elsősorban olyan, szófaji szempontból és a fordíthatóság tekintetében lényegtelennek tűnő szavak, amelyeknek személyes emocionális töltését a szerző vonatkozásában a megélt életélmény tágabb kontextusa adja meg, különösen életrajzi ihletettséggű műben, és amelyeknek elnyelődése vagy részleges átadása a fordításban ugyan nem csökkenti a tartalom hitelességét, de felvillantja a szerző és a fordító érzelmi érintettségének eltérő mélységét.

Az ajtó és a kitűnő francia fordítás felvillantja annak lehetőségét, hogy személyes hangú, önéletrajzi ihletésű regények és fordításuk (fordításaik) összehasonlítása során közvetett módon tetten érhetjük az emberi tényezőt, a szerző és a fordító közti érzelmi különbözőség szövegben fellelhető „rejtett” nyomainak feltárásával. Az ilyen irányban végzett empirikus kutatások eredményeit alapul véve a fordítástudomány eszközeivel közelíthetünk a szövegekbe bújtatott szerzői/fordítói szubjektiváshoz.

Irodalom

- Genette, G. 1982. *La littérature au second degré*. Paris: Seuil.
- Gile, D. 2005. *La traduction. La comprendre, l'apprendre*. Paris: PUF.
- Israël, F. 1990. Traduction littéraire: l'appropriation du texte. In: Lederer, M., Israël, F (eds.). *La liberté en traduction* 17-29 Paris: Didier Erudition.
- Klaudy, K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány*, I. évf. 2. szám. 5-22.

Ladmiral, J.R. 1994. *Traduire: théorèmes pour la traduction*. Paris: Gallimard.
Ricoeur, P. 2004. *Sur la traduction*. Paris: Bayard.

Források

Szabó Magda. 1987, 2003. *Az ajtó*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
Magda Szabó 2003. *La porte*. Roman traduit du hongrois par Chantal Philippe. Paris: Editions Viviane Hamy.

Rövidített hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzői számára

(részletesen: www.kjf.hu/manye)

Könyv, monográfia:

Williams, J., Chesterman, A. 2002. *The Map. A Beginner's Guide to Doing Research in Translation Studies*. Manchester: St Jerome Publishing.

Folyóiratban megjelent tanulmány:

Hell Gy. 2003. Cicero fordítási elvei. *Fordítástudomány* V. évfolyam, 2. szám, 37-58.

Szerkesztett kötetben megjelent tanulmány:

Venuti, L. 1998. Strategies of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 240-44.

Konferencia előadás (ha megjelent):

Láng Zs. 2003. Beszédek kiválasztása a tolmácsképzésben. In: Tóth Sz. (szerk.) *A XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Szeged: JGYTFK. 320-324.

Konferencia előadás (ha nem jelent meg):

Klaudy K. 2001. Asymmetry Hypothesis. Elhangzott: 3rd International EST (European Society for Translation Studies) Conference. Kopenhága, Dánia.

Kassai Ilona (szerk.)

A mondat információs szerkezete **La structure informationnelle de la phrase**

(Budapest: L'Harmattan. 2007. pp. 324

ISBN: 978 963 236 014 0)

Farkas Ildikó

E-mail: ifarkas59@gmail.com

A kettős cím különleges kiadványt jelöl. E kétnyelvű kötetben adták közre a szerzők – neves magyar és francia nyelvészek – azoknak a francia-magyar kontrasztív kutatásoknak az eredményeit, amelyek egy magyar-francia kormányközi együttműködés (Balaton projektum) keretében valósultak meg 2003-2004-ben. Fordítók és terminológusok számára valódi csemegét jelent ez a könyv, mivel minden tanulmány két nyelven látott napvilágot, a vonatkozó terminusokat francia és magyar nyelven a leghitelesebb forrásból, a téma szakértőitől kapják meg.

A könyv másik különlegességét az előszó szerzője, Kassai Ilona szerint az adja, hogy a kutatás a nyelvi kommunikációnak egy olyan fontos vetületére irányult, mellyel a francia-magyar kontrasztív kutatások addig nem foglalkoztak.

A kötet hét írást tartalmaz. Az első Marie-Josèphe Gouesse és Kiefer Ferenc közös műve, *A semleges mondat és az információs szerkezet a magyarban és a franciában* címet viseli, és hármas célt követ: 1) újra körüljárja a magyar semleges mondat fogalmát, és megvizsgálja, hogy a létező tipológia alkalmas-e a semleges mondatok kezelésére; 2) az új tipológia felállítása után górcső alá veszi a magyar mondatok francia megfelelőit, és válaszol arra a kérdésre, hogy a franciában releváns-e a semleges mondat fogalma; 3) elemzi a VS típusú magyar mondatokat annak megállapítására, hogy a magyarban milyen V és S jelenhet meg bennük, valamint összeveti ezeket francia megfelelőikkel.

A szerzők számba veszik a magyar semleges mondat kritériumait (lapos hanglejtés; az összetevők állandó sorrendje; a logikai operátorok és rematikus elemek (*is, csak*), a kvantorok és a fokalizáció hiánya; a lexikai egységek kanonikus sorrendje; a kontextusfüggőség hiánya miatti esetleges diskurzuskezdő helyzet), és bebizonyítják, hogy a semleges mondatokat alapvetően a prozódia határozza meg, mivel a szórend változása szinte mindig együtt jár a prozódia változásával, kiegészítő kritériumnak pedig a lexikai egységek standard sorrendjét tartják.

A Gouesse-Kiefer szerzőpáros a magyar semleges mondat típusait elemezve leszögezi, hogy azok nem írhatók le a hagyományos tipológiai eszközökkel, az SVO és SOV szórenddel, hiszen pl. *A vonatokon megszaaporodtak a rablótámadások*, illetve az *Éva moziba ment* típusú mondatok, annak ellenére, hogy szórendjük rendre XVS és SXV, egyaránt semleges mondatoknak minősülnek.

A szerzők megállapítják, hogy „a hagyományos, S, V és X kategóriákon alapuló tipológia nem felel meg a semleges mondat leírására, mivel azt az SVX, XVS, SXV, SV, VS szórendek bármelyike jellemezheti” (Gouesse-Kiefer: 17), a lényeg csupán az, hogy minden összetevő azonos hangsúlyt kapjon. E változatokat a téma-predikátum szerkezet határozza meg: a magyarban a semleges mondat nemcsak az alannyal, hanem a tárggyal vagy az ige bármely más vonzatával is kezdődhet.

A magyar mondat szerkezet leírása két szinten: szemantikai-szintaktikai, valamint pragmatikai szinten történik. Az első szinten megállapítható, hogy a magyar mondat szerkezetet a téma (=logikai alany) és a predikátum (=logikai állítmány), nem pedig a grammatikai alany-állítmány szerkezet határozza meg, pragmatikai szinten pedig az információs szerkezet a kontextus- és diskurzusfüggő topik és komment fogalmakkal írható le. A kétféle tagolás egybeeshet, de nem szükségszerűen. A franciában viszont a téma-predikátum tagolás másodlagos, a mondat szerkezet grammatikai alany és – állítmányfüggő, ezért a semleges mondat fogalma a franciában nem releváns. Fordításkutatási, -módszertani, -oktatási szempontból azok a kontrasztív megállapítások hasznosíthatók különösen, melyek szerint míg a magyar mondat szórendje jelöli az információs szerkezet változásait, a standard (írott) francia nem, a rugalmasabb nem standard (beszélt) francia nyelvben viszont már megjelennek az eltérések. Más szóval, míg a magyarban a semleges mondatnak különböző szórendi változatai léteznek, ezt nem tükrözi a francia semleges mondat állandó alany-állítmányi szórendje, ami azt is jelenti, hogy francia-magyar fordítási irányban pragmatikailag indokolható az *egy francia–több magyar*, kontextusfüggő semleges szórend.

A nem semleges magyar mondatoknak két típusa van, a fókusz és a kontrasztív topikot tartalmazó mondatok. Az első francia megfelelője a kiemelő szerkezet, a második az előre/hátravetést és kiemelő szerkezetet tartalmazó mondatok. Kiemelendő az, hogy míg a magyar a kontrasztív topikot hangsúllyal és intonációval fejezi ki, a francia ezt szintaktikai eszközökkel teszi, és ugyanígy: az eltérő információs szerkezetű magyar mondatoknak is eltérő szintaxisú francia mondatok felelnek meg.

Catherine Fuchs *A főnévi alany pozíciója és a mondat információs szerkezte a francia nyelvben* c. írása az igehez képest posztpozícióban álló főnévi alanyi szerkezeteket elemzi különböző típusú kijelentő mondatokban. Cáfolja azt a tézist, mely szerint az ige mögé vetett alanyt tartalmazó szerkezet stiláris változat lenne, hiszen a választás nem mindig szabad, másrészt a hátravetett alanyú mondatok nem mindig jelöltek. Ezért Fuchs szerint azt kell kutatni, hogy ezek a szerkezetek milyen összefüggésben vannak az információs szerkezettel. A hátravetett NP-ket szintaktikai, szemantikai, lexikális és ritmikai jegyek konfigurációjaként írja le, és azt vizsgálja, hogy ezek milyen megszorításokat tartalmaznak a főnévi alannak az ige után helyezésével kapcsolatban. A főnévi alany posztpozíciója függ az ige vonzatkeretétől és a mondatkezdő szó funkciójától, a VP és az NP belső szerkezetétől, az igei és a főnévi lexéma típusától (gyenge szemantikájú igék, nem cselekvő, nem emberi és statikus főnevek esetén az alany inkább az ige mögé helyeződik), és az NP akkor is az ige mögé

kerül, ha egyébként a mondat utolsó szótagja hangsúlytalan lenne. A fenti jegek kölcsönkapcsolata, melyet a beszélő figyelembe vesz, befolyásolja a mondat szerkezetét, az alany helyzete és az ige jellemzői interaktív viszonyban állnak egymással: a hátravetett alany meghatározhatja az ige jellegét (gyenge szemantikájú ige), fordított esetben pedig az ige erősebb töltetű lesz: ugyanazon előre- vagy hátravetett alany mellett így ugyanaz az ige más funkciót kap, és a két különböző szórend két teljesen különböző információs szerkezetet takar. Az ige-alany szórend tehát nem vezethető le az alany-ige szórendből. Fuchs kimutatja, hogy a jegykonfigurációk a szöveggörnyezetbe ágyazott mondat információs szerkezetét tükrözik. Az alany pozíciója a beszélő szándékát tükrözi, aki a szöveggörnyezet függvényében alakíthatja a mondat információs szerkezetét: az ige előtti alany téma, míg az ige utáni alany réma szerepű lesz. Végül Fuchs e mögöttes műveletek értelemmódosító hatását vizsgálja a diskurzuson belül: ennek keretében tesz említést a diskurzusláncon vagy egy intertextuson keresztül létrejövő szimmetriahatásról.

Gábor Emma *Az információs szerkezet a magyarban és a franciában: az alany pozíciója és más szórendi kérdések* c. írása arra keresi a választ, hogy Fuchs kutatási eredményei mennyiben alkalmazhatók a magyar nyelvre. E próbálkozás egyrészt azért ütközik nehézségekbe, mert a magyarban a rugalmas szórend miatt a franciától eltérően szóban és írásban is megvan a topikalizáció lehetősége, másrészt a magyarban az alanyeset az esetrag hiánya jelzi, ezért rendhagyó szórendről nem lehet beszélni. A szerző az ige-alany szórendű magyar mondatokról kimutatja, hogy ezek semlegesek is lehetnek, ekkor az alanyok nem töltenek be fontos szövegszintű szerepet. A francia ige-alany sorrendű mondatok magyar megfelelőiben az alany gyakrabban kerül fókuszpozícióba, mint a franciában, aminek egyik lehetséges magyarázata az, hogy a magyar fókuszpozíció nem feltétlenül kizáró fókuszot tartalmaz. A határozóknak az információs szerkezetben játszott szerepét vizsgálva megállapítja, hogy – a franciától eltérően – ez nem függ össze azzal, hogy a határozó közvetlenül az ige előtt áll, vagy sem.

A kötet leghosszabb tanulmánya Gécseg Zsuzsanna tollából került ki, és *A kijelentő mondat tagolásának alapelveiről a magyarban és a beszélt franciában* címet viseli. A szerző számba veszi a topik fogalmának különböző megközelítéseit, melyek egyrészt a valamiről valamit állítás, másrészt az ismertség fogalmával operálnak. E meghatározások jelentősége abban áll, hogy míg az elsők alapuló topik kontextustól függetlenül azonosítható a mondatban, a másodikon alapuló topik már kontextuális meghatározottságot feltételez. A magyar elméleti nyelvészetben ezen túlmenően a topikot a logikai alany fogalmával egyenértékűként kezelik, következésképp felvetődik a kérdés, hogy a logikai szerkezet egybeesik-e az információs szerkezettel? A francia írott és beszélt nyelvi, topikalizált mondatok szerkezetét összehasonlítva a szerző megállapítja, hogy míg az első a grammatikai tagolást tükrözi, a második az információs szerkezetet. Márpedig ha ez így van, a hasonló jelentésű francia beszélt nyelvi mondatoknak analóg magyar szórendi változatoknak kellene megfelelniük. E hipotézis azonban nem igazolható: a magyar és a beszélt nyelvi francia mondatok szerkezetét ugyan egyaránt a beszélő kommunikatív szándéka határozza meg, de ez a két nyelvben nem ugyanazon a síkon értelmezendő. A szerző leírja a magyar mondat ige

előtti tartományának sajátosságait, kiemelve a kontrasztív topik – a mondat bal periferiáján lévő, prominens hangsúllyal rendelkező összetevő – kérdését. Bemutatja, hogy a kontrasztív topikot betöltő NP-kre sokkal kevesebb szintaktikai-szemantikai megszorítás vonatkozik, mint a szokványos topikra; francia-magyar összehasonlításban pedig kiderül, hogy a magyarban sokkal szélesebb azon NP-k köre, melyek betölthetik ezt a szerepet; a különbséget a szerző a két nyelv eltérő prozódiai szabályaival magyarázza. Kiemelném azt a megállapítást, hogy a franciánál sokkal hajlékonyabb magyar prozódia képes módosítani a mondat szemantikai szerkezetét, hozzátevé, hogy az írott szövegekkel dolgozó fordítók számára ez az elsődleges jelentés-megkülönböztető elem elvész.

Ezután a szerző megvizsgálja az írott nyelvi mondatok szerkezetétől jelentősen eltérő beszélt nyelvi francia mondatokat, melyeket a nem SVO szórend, a nem lexikális alany, valamint a jobbra/balra kihelyezett összetevő jellemez: a balra kihelyezés fő funkciója a topicalizáció. A beszélt franciában elkülöníthetők a topik nélküli és a topicalizált szerkezetek. A francia mondat szerkezet háttérében álló topiknak csak olyan referense lehet, amely a kontextusból elérhető, vagyis a valamiről valamit állítás és a szigorú értelemben való ismertség (=kontextuális megköötöttség) fogalma egyszerre vannak benne jelen. Mivel a beszélt franciára használt topik-fogalom szigorúbb érvényű, mint a magyarban használt, a francia NP-k szűkebb köre topicalizálható, mint a magyar NP-ké, valamint egyes topik-komment tagolású magyar mondatok francia megfelelői a magyartól eltérő tagolást mutatnak. Ennek következtében egyazon szórendű magyar mondatnak több francia beszélt nyelvi megfelelője lehet, melyek mindegyike más-más kontextushoz köthető. Fontos megállapítás, hogy a beszélt francia mondatot csak akkor jellemzi a kanonikus SVO szórend, ha az alany névmás, referense a kontextusban már megjelent vagy jelen van a beszédhelyzetben, azaz a szórend diskurzusfüggő. A megfigyelt különbségeket a szerző végül azzal magyarázza, hogy a magyar és a beszélt francia mondatot funkcionálisan két szinten: szemantikai és pragmatikai szinten kell megközelíteni: a magyar mondat elsősorban logikai-szemantikai tagolású, míg a beszélt nyelvi francia mondatok tagolása pragmatikai jellegű. A két tagolás közös mozzanata a valamiről valamit állítás, amelyhez a pragmatikai tagolásban még a kontextuális elérhetőség is járul.

Jean Perrot tanulmánya, *A melléknévi jelző a franciában, francia-magyar kontrasztív megközelítésben*, arra keresi a választ, hogy mitől függ a melléknévi jelzőnek a jelzett főnévhez viszonyított helye, és ez milyen jelentésváltozással, valamint prozódiai mintázattal jár együtt. Elutasítva azt a nézetet, mely szerint a két lehetséges sorrendből bármelyik is eleve jelölt lenne, megállapítja, hogy a jelentéstöbblet a főnévi csoporton belül alakul ki, ennek megragadásához pedig a jelző által megvalósított determinációs funkciókat kell vizsgálni, melyektől a jelentés változása függ (*mobilier ancien – ancien mobilier*). Míg a hátravetett jelzők a főnév által megnevezett alapfogalmat azonosítják, az előrevetett jelzők a fogalmakat valamilyen osztályba sorolják, de helyük megválasztásához ritmikai okok is hozzájárulhatnak (egyszótagú előrevetett jelző többszótagú főnév előtt). A mindkét helyzetben álló melléknévek egy csoportjáról megállapítja, hogy ezek érzelmi nyomatékkal jelölt típust alkotnak, melyek hátravetve erős

jellemzést, előrevetve pedig a beszélő értékítéletét fejezik ki a megnyilatkozásról. A szerző kimutatja, hogy szoros összefüggés van a prozódiai és pozícióbeli változatok, valamint az üzenet információtartalma és annak felépítése között. A jelzők helye és az információs szerkezet közötti kapcsolatot az határozza meg, hogy a determinációt megvalósító jelzős NP a réma részét alkotja-e. A tanulmányt kontrasztív megközelítés zárja, melyben Jean Perrot aláhúzza: míg a magyarban a determináló-determinált sorrend szabályszerűség, a franciában a jelzők viselkedése sokkal összetettebb. Végül néhány kontrasztív kutatási irányt vázol fel, melyek közül fordítástudományi szempontból is hasznosítható téma lehet annak vizsgálata, hogy a francia jelzők helyétől függő jelentésváltozás milyen lexikai cserékkel adható vissza a magyarban.

Balogh Péter: *A melléknevek sorrendjének kérdéséhez a magyarban* c. írása magyar-francia kontrasztív kitekintéssel a Jean Perrot által felvetett, halmozott jelzőket tartalmazó NP-k kérdését tárgyalja, nevezetesen azt, hogy a jelzők miként kombinálhatók egymással, és a főnévhez képest milyen helyen állhatnak. Megállapítja, hogy a főnév elé és után is helyezhető melléknevet tartalmazó francia jelzős szerkezetek magyar megfelelői gondot jelentenek, mivel a jelzők helyváltoztatása jelentés- és információváltozással jár együtt. A magyar melléknevek kombinálódását elemezve megállapítja, hogy a lehetőségeknek csak kis része tekinthető semleges sorrendűnek. A kanonikus sorrend a magyarban a következő: szabálytalan melléknevek – relatív melléknevek – abszolút melléknevek – főnév, felsorolás esetén azonban szinte bármilyen sorrend lehetséges, és a nem semleges szerkezetekben a hangsúly a főnevet közvetlenül megelőző melléknévre kerül. A melléknevek sorrendjének felcserélése együtt járhat a hangsúly helyének megváltozásával, és fordítva: hangsúlyozással olyan szerkezetek is elfogadhatóvá és a kontextus alapján értelmezhetővé válnak, melyek semleges sorrend esetén nem elfogadhatóak.

A kötet zárótanulmánya *Az is partikula műfordítások tükrében* címet viseli. Szerzője, Kassai Ilona megállapítja, hogy az *is* partikula kettős funkciót tölt be: propozicionális-viszonyító, valamint modális-pragmatikai szerepű lehet, az előbbi a propozíció végzett műveletnek felel meg, míg az utóbbi a beszélőnek a közlés tartalmához és/vagy körülményeihez való szubjektív viszonyulásának a kifejeződése. Míg a viszonyító partikulák hatóköre a mondat új információt tartalmazó részére terjed ki, a szövegelőzményhez vagy előfeltevéshez új információt kapcsolnak, a pragmatikai partikuláké a közvetlenül szomszédos szóra vagy mondatszakaszra vonatkozik. Mivel ez utóbbiak előfeltevéseket vezetnek be a mondatba, az *ist* tartalmazó, kontextus nélküli mondatok nagy része kétértelmű. A szerző szerint a kétféle funkció a következő kritériumok mentén határolható el egymástól: a viszonyító partikula mindig egy szövegelőzményhez képest értelmeződik, míg a pragmatikai partikulára ez nem áll; az előbbi fókuszhoz nem járulhat, míg az utóbbi igen. Kassai Ilona ezek után az *is* partikula viselkedését vizsgálja a műfordításban; kimutatja, hogy magyar-francia irányban a viszonyító *is*nek általában van képviselője, de használata egyfajta implicitáció miatt ekkor is szűkebb, mint a magyarban, míg a pragmatikai partikula ritkán jelenik meg a franciában. A szerző a francia-magyar nyelv között közlekedő gyakorló fordítók mindennapi tapasztalatát – azt, hogy a magyarban sok

minden implicit marad, amit a franciában explicitálni kell – a következőképp fogalmazza meg: „a magyar mentálisan old meg valamit, amit a francia formálisan, a grammatika eszközeivel”. Francia-magyar irányban a szerző kimutatja, hogy nagyrészt modális-pragmatikai *isek* betoldására van szükség ott, ahol a franciában ez hiányzik, ami azzal is indokolható, hogy a franciában a beszélői attitűdök kifejezésére az igen kiterjedt használatú kötőmód is szolgál, vagyis ugyanazt a gondolat tartalmat a két nyelv különböző eszközökkel fejezi ki, és a fordítóknak ezt kell tudatosítaniuk magukban.

Ha elfogadjuk, hogy a fordítás/tolmácsolás során a forrásnyelvi szöveg/beszéd információs szerkezetének megtartása is cél (lehet), akkor a kötetet haszonnal forgathatják a francia-magyar nyelvek között közlekedő fordítók és tolmácsok elméleti ismereteik bővítésére és a fordítási-tolmácsolási eljárások mögötti miért tudatosítására.

ELTE BTK

NYELVTUDOMÁNYI DOKTORISKOLA

FORDÍTÁSTUDOMÁNYI DOKTORI PROGRAM

Jelentkezés a 2010/2011-es tanévre

A fordítástudományi PhD programot a 2010/2011-es tanév őszi félévében is indítja az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktoriskolájának keretein belül. Olyan jelentkezőket várunk, akik lehetőleg valamilyen idegennyelv-szakos egyetemi végzettséggel rendelkeznek, vagy idegennyelv-tudásukat igazolni tudják, van már némi fordítási és/vagy tolmácsolási gyakorlatuk, és érdeklődnek a nyelvi közvetítés elméleti kérdései, valamint a fordítás és tolmácsolás empirikus kutatása iránt. Jelentkezés: március-április, felvételi beszélgetés: május-június. A jelentkezés beadása előtt feltétlenül keresse meg személyesen a programvezetőt, dr. Klaudy Kingát (kklaudy@ludens.elte.hu).

További információ:

(1) ELTE BTK Doktori és Habilitációs Ügyek Irodája
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A I. emelet 114-121.
Tel.: 4 116500/ 5176, 5164, 5161
Irodavezető: Csoba Alice

(2) ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F I. emelet 9-11.
Tel: 4 11 6500/5894. Fax: 4855217
Irodavezető: Papp Sándorné (pappjutka@ludens.elte.hu)
Honlap: www.elteftt.hu

Fóris Ágota

Kutatásról nyelvészeknek

(Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 2008. 239 pp.

ISBN: 978-963-19-6323-6)

Tamás Dóra

E-mail: tamas.dora@t-online.hu

A *Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába* alcímet viselő, a tudományos kutatás és a tudományos eredmények közlésének kérdéseit ismertető tankönyv több szempontból is hiánypótló kiadvány. Korábban ugyanis nem jelent meg magyar nyelvű, a nyelvészet egésze felől közelítő, annak különböző tudományágait átfogó, az általános elméleti és módszertani alapokba bevezetést nyújtó, azaz a nyelvészeti kutatások módszertani alapjait összefoglaló kézikönyv.

A könyv további és talán még hangsúlyosabb újdonsága abban rejlik, hogy a szerző a természettudományok felől közelíti meg e területet, melyeknek kutatási módszereit gyakran támpontnak tekintik a nyelvészeti tudományágak kutatói. Ráadásul mindezt „bennfentesként” teszi, hiszen fizikusi tanulmányai és nyelvész képzettsége egyaránt segítik őt e párhuzamos látásmódban. Ennek szükségességét azzal indokolja, hogy a tudományos kutatás alapelvei egységesek. Ezt támasztja alá Lévy (2008) véleménye is, aki szerint a természettudományok példája irányt mutathat a humán- és társadalomtudományok számára, mivel metanyelvük formalizált, koherens, széles körben elfogadott a tudományos közösségen belül, és az elméletek megsokszorozódása ellenére is közös marad, továbbá megfigyelési eszközeik rendkívül fejlettek és állandóan továbbfejlődnek. Ezzel szemben „a humán- és társadalomtudományoknak nincs közös kulturális univerzuma” (Lévy 2008:10), zűrzavar uralkodik, nincs egységes, összehangolt metanyelvük, és a mérés is jelentős gondokat okoz. „A tudományágak továbbra is feldaraboltak. A tudományágakon belül a paradigmák konfliktusai gyakorta korlátozzák a gyümölcsöző vitákat. Még a véleménykülönbségek természetéről is nehéz időnként egyezsége jutni. A megfigyelés eszközei a tervezés szintjén kevéssé fejlettek” (Lévy 2008:10). Ennek fő negatív következményeként Lévy (2008) arra mutat rá, hogy „a humán tudományok kutató közössége által felhalmozott jelentős tudás és szakértelem «implicit» marad és nehezen terjeszthető” széles körben a tudományos közösségen kívül, és ezzel gátolja a megfelelő szintű együttműködést az emberiség előtt álló különböző problémák megoldása érdekében.

Kiemelendő továbbá, hogy a tankönyvet nemcsak az oktatói és kutatói habitus egysége hatja át, hanem a terminológus rendszerező, az alapoktól induló és az alapfogalmak tisztázását elsődlegesnek tekintő szakember szemléletmódja is segíti az olvasót a kutatásmódszertan alapkérdésein való gondolkodásban.

A kézikönyv megírásához azok a kutatómódszertan-órák szolgáltatták az ötletet, amelyeket a szerző alkalmazott nyelvészet szakos hallgatóknak tartott. Véleménye szerint „az alkalmazott nyelvészet fogalmi rendszerében található ellentmondások feloldása a hagyományos kutatás elveinek, módszereinek az egységes elemzésén keresztül tehető meg” (Fóris 2008a:7).

Ennek megfelelően az *első fejezetben* olyan alapfogalmak ismertetésére kerül sor, mint a tudomány, a tudományosság, a tudományos kutatás, a tudomány osztályozása, a tudományos kutatás céljai és eszközei, valamint az áltudományosság kérdésköre. Mindezeket megvizsgálja a tudományos-technikai robbanás gyorsuló folyamatában végbemenő paradigmaváltás szemszögéből is. Rávilágít a tudományos kutatás fejlődésének kettős tendenciájára, amely szerint az egyes kutatási feladatok megoldásában egyfelől egyre jelentősebb az interdiszciplináris együttműködés szerepe, másfelől az egyes feladatok egyre szűkebb területeken egyre mélyebb specializálódást kívánnak meg. Már bevezeti a következő fejezetben részletesen tárgyalt kérdéskört, vagyis a nyelvészet osztályozási módjait és lehetőségeit, bemutatva a különböző álláspontokat például a nyelvészet kettős, elméleti és alkalmazott nyelvészeti ágakra való felosztásával kapcsolatban és az ebből származó ellentmondásokat. Kifejti, hogy a természettudományokban az „általános” jelzővel szereplő tudományok tartalmukat tekintve bevezetést adnak az adott tudomány alapjaiba.

A *második fejezetben* a tudományos kutatás osztályozási kérdéseinek és lehetőségeinek részletes elemzését párokba rendezve tárgyalja: alap- és alkalmazott kutatás, elméleti és empirikus, induktív és deduktív, kvalitatív és kvantitatív, primer és szekunder kutatás. Az osztályozásnál nemcsak a természettudományokra jellemző felosztást veszi figyelembe, hanem az innovációs törvényt is. Eszerint a kutatási cél alapján két nagy csoportot szokás megkülönböztetni: az alap- és az alkalmazott kutatást. Ez a felosztás azonban hordoz magában kettősséget, hiszen minden alapkutatásban megtalálhatók az alkalmazás jegyei is. Felhívja a figyelmet arra, hogy a *nyelvészeti alapkutatás* nem azonos sem az elméleti nyelvészettel (amelyet művelői az alkalmazott *elméleti módszerről* neveztek el), sem az általános nyelvészettel. Az alapkutatás csoportjába az alapismereteket feltáró kísérleti és elméleti kutatásokat sorolják. Az alkalmazott nyelvészetnek, amely a *kutatási célról* kapta elnevezését, szintén vannak elméleti ágai, feladata új ismeretek szerzése konkrét feladatok megoldásához, kiinduláshoz pedig felhasználja az alapkutatások eredményeit, módszereit és eszközeit.

A szerző azáltal, hogy betekintést enged a természettudományokban alkalmazott kutatási módszerek világába, hangsúlyozza a kvalitatív kutatás jelentőségét és létjogosultságát, segít abban, hogy ne a kvantifikálhatóságot tekintsük a tudományosság fő mércéjének, hiszen a természettudományokban sem minden esetben a számszerűsíthetőség a döntő. Eszerint téves a kutatás elméleti jellegét kizárólagosan a matematikai formalizmus alkalmazásához kötni vagy akár a matematika numerikus módszereivel azonosítani. Így elkerülhető annak csapdája, hogy a nyelvész jobban ragaszkodjon a statisztikai módszerekhez, mint maguk a természettudományok művelői, és segít eldönteni, hogy hol indokolt valóban azok alkalmazása.

Véleményünk szerint a kvalitatív kutatások – azaz a nyelvi jelenségek minőségi vizsgálata – például a fiatal tudományágnak számító fordítástudomány területén is jelentős eredményeket hozhat, bár napjainkban gyakran megköti a kutató kezét Toury (1980, 1995), a tudományág egyik kiemelkedő képviselőjének kijelentése, amely szerint a fordítástudomány feladata nem annak előírása, hogy milyen normákat kell követniük a fordítóknak, hanem annak leírása, hogy általában hogyan fordítanak a fordítók. Bizonyos területeken azonban nélkülözhetetlenné válik a normatív szemléletmód, mint például a fordítás és a terminológia határterületein vagy éppen a fordítás oktatása terén (Heltai 2005). Lehetséges, hogy a fordítástudományban azért tudott olyannyira eluralkodni e leíró nézet, mivel – ahogyan azt a szerző írja – azoknak a nyelvtudományi ágaknak, amelyek nem hordják nevükben a „nyelvészet” szót, gyakran megkérdőjelezzük a nyelvészethez való tartozásukat, különálló diszciplínaként kezelve azokat. Ez nemcsak a fordítástudományra, hanem a lexikográfia vagy a terminológia nyelvészeti ágára is jellemző. További lehetséges ok az egységes elméleti keret hiánya bizonyos tudományágakban – véleményünk szerint ez vonatkozhat a fordítástudományra is –, amely szintén indokolhatja a statisztikai adatok gyakori alkalmazását.

A *harmadik fejezetben* tárgyalja a szerző az elmélet fogalmát, az alapfogalmakat és az alaptételeket, a definíciót, a mérést, az osztályozást, az absztrakciót, a hipotézist, a modellt, a kódot, az algoritmust és a hálómodellt. A fentiek közül a *hipotézis* kérdéskörére érdemes kitérnünk, hiszen a kutatómódszertan egyik kulcsfogalma. A szerző szerint a hipotézis az iránytű szerepét tölti be, és kétféleképpen értelmezhető: egyfelől mint munkahipotézis vagy nullhipotézis, amely kiindulásként szolgál a kutatás kezdetén, azonban a munka során célszerű elfelejtkezni róla, nehogy befolyásolja annak eredményét; másfelől mint tudományos hipotézis, vagyis olyan még nem igazolt tétel (vagy elmélet), amely hosszú évek kutatásait követően vetődik fel egy adott kutatóközösségen belül mint lehetséges törvényszerűség. Ehhez még hozzáfűznénk azt a hipotézisfajtat, amely az elvégzett kutatás eredményeként (lásd doktori értekezés) a bizonyított állítások (tételek) mellett merül fel mint további bizonyítandó vagy cáfolandó feltételezés. A fenti példa igazolja, hogy definiálni szükséges még az alapfogalmakat is, nem elegendő pusztán példákra és szokásokra hagyatkozni. A mérés meghatározása szintén elgondolkodtató, hiszen nemcsak kvantitatív, hanem kvalitatív mérés is létezik. A mérés kérdéskörét a szerző egyébként egy későbbi tanulmányában részletesen kifejti (Fóris 2008).

A *negyedik fejezet* az adatgyűjtés és az adatfeldolgozás legfontosabb módszereit ismerteti. Kevésbé részletekbe menően, mint a nyelvészek számára támpontként kezelt statisztikai eljárásokat ismertető pedagógiai szemléletű alpművek (Falus 2000, Falus–Ollé 2008), amelyek korábban szinte kizárólagos útmutatást jelentettek, viszont annál erősebben dominál az átfogó és rendszerező szemléletmód, amely segít a kutatás fajtájának megfelelő módszer kiválasztásában. Ez a fejezet kitér az általános követelményekre (pontosság, megismételhetőség és objektivitás), beszámol a megfigyelésről, a kísérletről, az esettanulmányról, az interjúról, a kérdőíves adatfelvételtől, a publikált ada-

tok másodelemzéséről, a forráselemzésről, a mintavételről, a korpuszról és a hibaszámításról.

Az ötödik fejezet témaköre az eredmények közlése, azaz a publikáció. A szerző felsorolja és részletesen ismerteti annak típusait: a folyóiratban megjelenő tudományos közleményt, a kritikát (ezt kritikai recenzióként is szokás emlegetni), a recenziót (avagy informatív recenziót), az előadást tudományos konferencián, a könyvet (monográfia, tankönyv, gyűjteményes kötet), a doktori értekezést, a szakdolgozatot és a kutatási beszámolót. Felhívja arra a figyelmet, hogy milyen kritériumokat érdemes figyelembe venni az eredmények közlésénél, például tájékoztat a folyóiratok értékrendjéről (lásd lektorált és referált folyóirat), a citációk jelentőségéről, a konferenciák típusairól, az idézésről, az eredmények értékeléséről (tudománymetria) és a viták szerepéről a tudományos kutatásban. Szerencsés, hogy a fentiek ismertetésekor megnevezi azok angol nyelvű megfelelőit is (pl. a referáló folyóirat angol elnevezése az *abstracting journal*). Ehhez a fejezethez kapcsolódik a kötet függelékében a MANYE hivatkozási útmutatója, amely gyakorlati megközelítésével segíti a kezdő kutatókat a tudományos közlemények megírásában.

A hatodik fejezet általános betekintést ad a kutatás jogi kérdéseibe a törvények ismertetésével (lásd szerzői jogi törvény, szabadalmi törvény, innovációs törvény, akadémiai törvény, felsőoktatási törvény) és felveti a kutatói etika kérdéseit.

A kutatás gazdasági vonatkozásairól szól a hetedik fejezet, míg a nyolcadik fejezet a kutatás és az oktatás kapcsolatát elemzi az egyetemi képzés szerkezete, a végzettségek és tudományos fokozatok bemutatásával.

A könyvet a közérthető stílus teszi olvasmányossá, a megállapításokat számos példa kíséri, amelyeket a szerző nemcsak a nyelvésztől vagy a természettudományoktól kölcsönzött (pl. kísérletek, kiadványok, projektek), hanem még közéleti eseményeket is említ. A kötet tartalmaz továbbá kutatástörténeti ismereteket is a kutatási szemléletmód alakulásáról. A részletkérdések után érdeklődők számára pedig felsorolja a további szakirodalmat. A tankönyvet a keresés megkönnyítése végett tárgymutató zárja.

A kiadványnak többletértéket ad, hogy többféle szemléletmód szerencsés ötvözte, hiszen nemcsak a nyelvészet területén jártas, hanem a természettudományokban is otthonosan mozgó szakembertől kapunk képet arról, hogy a természettudományokban hogyan folyik valójában a kutatás. Mindebben a könyv előnyére válik a végig úgyszintén domináns, terminológus szemléletmód, amely elősegíti az alapok tisztázását, rendszerezését, és ezzel hozzájárulhat a nyelvészet különböző ágainak egységesítési törekvééhez, a fogalmi ellentmondások feloldásához, az egységes értelmezés eléréséhez a kutatási módszerekben. Ahogyan Arntz, Picht és Mayer (2009) megállapítja, az egységes fogalmi és terminológiai alapok megteremtésének nem kizárólag a terminológiai munka szempontjából van jelentősége. Minden tudománynak, szakterületnek ki kell dolgoznia, rendszerbe kell foglalnia fogalmait és jelölőit, azaz terminusainak összességét. A rendszerbe foglalt alapok nélkül egyetlen terület szakemberei sem képesek egymás mélyreható és kölcsönös megértésére. Ez alól a nyelvészet sem képez kivételt.

A könyvet egyetemi hallgatóknak (BA, MA) és kezdő kutatóknak (PhD) egyaránt ajánljuk. Véleményünk szerint azoknak is segítséget nyújt – vagy akár vitaindító jelleget is ölthet –, akik a tudományos gondolkodás formálásában aktívan részt vesznek, éppen ezért tankönyvként és kézikönyvként egyaránt forgatható.

Irodalom

- Arntz, R. – Picht, H. – Mayer, F. 2009. *Studien zu Sprache und Technik. Einführung in die Terminologiarbeit*. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag.
- Falus I., 2000. *Statisztikai módszerek pedagógusok számára*. Budapest: Okker Kiadó.
- Falus I., Ollé J. 2008. *Az empirikus kutatások gyakorlata*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fóris Á. 2008a. *Kutatásról nyelvészeknek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fóris Á. 2008b. A mérés szerepe a nyelvtudományi kutatásokban. *Magyar Terminológia* 1. évfolyam, 2. szám. 167–188.
- Heltai P. 2005. A fordító és a nyelvi norma II., *Magyar Nyelvőr* 129. évfolyam, 1. szám. 30–58.
- Lévy, P. 2008. Az értelmiség új felelőssége a kommunikáció korában. *Információs társadalom* 8. évfolyam, 4. szám. 8–11.
- Toury, G. 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: Porter Institute.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam and Philadelphia: Benjamins.

Antoine Berman

La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain

(Éditions du Seuil, Paris, 1999. pp. 144.

ISBN : 2-02-038056-0)

Csizmadia Dominika

E-mail: csizmadia@judens.elte.hu

A hazai fordítói körökben méltánytalanul kevésbé ismert francia író, fordító és traduktológus, Antoine Berman *La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain* címmel a Seuil kiadónál 1999-ben a „L'ordre philosophique” sorozatban megjelent könyve a fordításról, és azon belül is a műfordításról való elmélkedés filozófiai-kritikai áramlatába illeszkedik. E kötet a párizsi Collège International de Philosophie-ban 1984-ben tartott fordításelméleti szeminárium anyagát gyűjti össze. Noha a formahűség mint az egyetlen etikus fordításmód mellett érvelő könyv első kiadása 1985-ben látott napvilágot a Trans-Europ-Repress kiadónál, az akkoriban nagy visszhangot és éles bírálatokat kiváltó írás mit sem veszített újszerűségéből, s ezt nem csupán az újabb kiadás, de az is bizonyítja, hogy mindmáig heves érzelmektől fűtött vitákat kelt a traduktológia megosztott világában.

A 144 oldalas könyv a szerkesztők háromoldalas előszavával (*Notes des éditeurs*) kezdődik, majd a bevezető részek után (*Introduction* és *Annonce du parcours*) hat, rövid alfejezetekre bontott főbb fejezetre oszlik, s végül a tartalomjegyzékkel zárul.

Az 1985-ös kiadáshoz írt tizenegy oldalas bevezetésben (*L'auberge du lointain – introduction*) Antoine Berman a könyvben kifejtett reflexió néhány alapfogalmát és alapelvét tisztázza, mint pl. a Jaufré Rudel trubadúrtól származó *auberge du lointain* kifejezés, vagy a számos kritikával illetett és gyakran félreértett forma- vagy forrásszövegű fordítás (*traduction littérale*), melyet megkülönböztet a szó szerinti fordítástól (*traduction mot à mot*). A különbséget a közmondások fordításával illusztrálja. Berman szerint a gyakorló fordítók gyakran elvetik a forrásszöveghez való hűség elvén alapuló fordítást, hiszen szerintük célnyelvi megfelelőket kell keresni, de a későbbiekben bemutatja, hogy ez a „makacs meggyőződés” (14. o.) valójában milyen kulturális és lelki gyökerekből táplálkozik. A szerző ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a könyvben leírt gondolatait kizárólag csak a műfordításra tartja érvényesnek, amely egyébként véleménye szerint az egyetlen és igaz fordításforma.

Az *Annonce du parcours* c. rövid fejezetben (4 o.) a szerző kijelenti, hogy a műfordítás lényegének, végső céljának a Szó (*lettre*) fordításának kell lennie. Ugyanakkor a mai és régi korok fordításainak éppúgy, mint a fordításelméleteknek a döntő többsége elfordul ettől az állásponttól, melyet lekezelően szó

szerinti fordításnak bélyegez. Azt a fajta fordítást, mely nem a Szót, hanem a szöveg értelmét kívánja visszaadni Berman kulturálisan etnocentrikusnak, irodalmilag hipertextuálisnak, filozófiailag pedig platonizálóknak nevezi, szembeállítva az etikus, költői és „gondolkodó” fordítással.

A következő, tizenkilenc oldalas fejezetben (*Traduction ethnocentrique et traduction hypertextuelle*) Berman az etnocentrikus és hipertextuális fordítás főbb jellemzőit vizsgálja, és megállapítja, hogy a *traduttore traditore* olasz mondat csupán erre a fordítás világában érvényesként elfogadott, normatív jellegű fordítástípusra vonatkozhat. Majd az etnocentrikus fordítást mint mindmáig létező *történeti* realitást vizsgálja az ókori Rómától kezdve. Az etnocentrikus fordítás két alapelve egyrészt az, hogy a fordításon ne legyen érezhető, hogy fordítás, másrészt az, hogy ugyanazt a hatást váltsa ki az olvasóban, mint az eredeti szöveg. A hipertextualitás jellemzője, hogy egy már létező szövegre támaszkodva hoz létre a szerző egy alaki változásokon átesett szöveget, ami lehet imitáció, adaptáció, plágium, paródia stb. Az etnocentrikus fordítás Berman szerint egyben hipertextuális is, és inkább adaptáció, mintsem a szó szoros értelmében vett fordítás. Egyébként Berman megjegyzi, hogy az etnocentrikus és hipertextuális fordítás megkérdőjelezése nem jelenti annak a tagadását, hogy a fordítás mindig tartalmaz etnocentrikus vagy hipertextuális elemeket. Inkább azt jelenti, hogy megkeressük ennek a résznek a fordításban betöltött helyét, és rámutatunk arra, hogy ez csak másodlagos a fordítás valódi lényegéhez képest. A fordíthatatlanság mint érték egy szöveg önkifejezésének egyik lehetséges módja, és éppen ezért különböző mértékben ugyan, de minden szöveg tartalmaz fordíthatatlan részeket is. A szöveg *értelmének* átvitele pedig „kétséges, hazug és kevésbé természetes művelet” (43. o.). Ezt fejezték ki a fordítástörténetben a fordítás különböző, szinte mindig negatív metaforái, melyek közül Berman többet is felsorol és megvizsgál.

A *L'analytique de la traduction et la systématique de la déformation* c. húszoldalas fejezetben Berman a minden fordításban érvényesülő szövegdeformáló rendszert veszi górcső alá, és ezt a vizsgálatot nevezi a fordítás analitikájának. Az elemzés során nem csupán a rendszer egyes részeit tanulmányozza, hanem azokat a gyakran csak tudat alatt ható erőket is, amelyek „eltérítik a fordítást valódi céljától” (49. o.). Valójában ezeknek az erőknek minden fordító ki van téve, és hiú ábránd lenne azt gondolni, hogy pusztá megismerésükkel megszabadulhatnak tőlük. Ezt csak saját fordítói tevékenységük alapos elemzésével tehetik meg, és az eredmény akkor is csak relatív, hiszen „a fordítási hiba a fordítás inherens tulajdonsága” (49. o.). Berman ebben a fejezetben tizenhárom olyan tendenciát sorol fel, amelyek „rendszert alkotva nem kevésbé rendszeresen rombolják le az eredeti szövegek «szavát», az «értelem» és a «szép forma» javára” (52. o.). Ezek a következők: az eredeti szöveg mondatszerkezetét és központosítását érintő racionalizálás; a szavak értelmének megvilágítása; a szöveg terjedelmének megnövelése; a szöveg megszépítése mint a platonizáló fordítás csúcspontja; a minőségi elszegényesítés; a mennyiségi elszegényítés; az eredetileg heterogén szövegrészek egyesítés; a ritmus eltörlése; a szöveg mélyrétegeiben húzódó jelentésértékű hálózatok szétrombolása; a szöveg struktúrájának szétrombolása; a vernakuláris nyelvi rendszerek szétrombolása vagy

egzotizálása; a közmondások, szólások, sajátos kifejezések, képek szétrombolása; a szövegben szereplő többféle nyelv, nyelvezet különbségeinek megszűntetése. E tendenciák aláássák a mű *sui generis* kapcsolatát a jelentés és a forma között, ám Berman szerint az is elképzelhető, hogy a rombolás az egyik módja annak, ahogyan egy (írott) műhöz viszonyulunk, és ez esetben maga a mű hívja életre a destruktív erőket.

A *L'éthique de la traduction* c. tízoldalas fejezetben Berman megállapítja, hogy ebből a normatív és negatív deformációs rendszerből nem lehet egyenesen átlépni egy pozitív rendszerbe, mert akkor ez utóbbi is ugyanolyan dogmatikus és normatív fordítási módszerré válna, mint az etnocentrikus és hipertextuális fordítás. Egy pozitív analitikus rendszer kidolgozásához két dolog szükséges: egyrészt ki kell jelölni és a hipertextuális fordítástól el kell választani a fordítás *saját* játékkerét, másrészt egy történeti dimenzióba helyezve meg kell határozni a fordítás végső célját. Berman – helyesen – elutasítja a traduktológia egyik uralkodó tézisé, amely a fordítást kommunikációs aktusra redukálja, s ez a műfordításra éppúgy érvényes, mint a szakfordításra. Ugyanakkor a fordítót kommunikációs szándék vezérli: a célszöveg olvasóját egy másik, ismeretlen világba szeretné bevezetni, s éppen ezért a fordítás horizontján az olvasó áll. Ám egy mű olvasását megkönnyítő kommunikáció törvényszerűen manipuláció. Általában egy irodalmi vagy filozófiai művet írója nem egy adott olvasóközönség számára írt, s ebből következően az a fordító, aki ugyanazt a művet a célközönségre való tekintettel fordítja, hűtlenséget követ el az eredeti szöveggel szemben. A megoldás Berman szerint az lenne, hogy – a tudományos ismeretterjesztéssel ellentétben – a mű népszerűsítése nem annak egy szélesebb közönség számára érhetővé tételével, hanem a közönségnek a másra, az idegenszerűre való nevelésével érhető el: ez az *éducation à l'étranger*, Berman fordításfilozófiájának egyik alapterminusa. Ezt követően Berman a fordítás végső céljának három összetevője (etikai, poétikai és filozófiai) közül az etikai dimenziót vizsgálja, és megállapítja, hogy a fordítás eredendően etikus, mivel a hűségre törekszik. Az etikus aktus pedig nem más, mint a Másik másikként való elismerése és befogadása. A fordítás etikai célja pedig a forrásszöveg irodalmiságában tetet öltött Másiknak az anyanyelvbe történő befogadása.

A könyv utolsó három fejezetében Berman három különböző példa segítségével világítja meg az első fejezetekben kifejtett gondolatokat. Először Hölderlin Szophoklész-fordításait vizsgálja meg, és emlékezteti az olvasót arra, hogy Hölderlin a német romantika egyik fordítója, azé a koré, amikor Németországban egy hatalmas fordítógépezet működött azzal a mottóval, hogy semmilyen „nemzeti” kultúra nem jöhet létre a Másik, az idegen megismerése nélkül, és ebben a fordítás elsődleges szerepet kap. A következő fejezetben Berman Chateaubriand francia költőt, Milton fordítóját vizsgálja. A költő idejében Franciaországban is a romantika volt az uralkodó irányzat, amely szakítani kívánt a korábbi szép, de hűtlen fordítások (*belles infidèles*) hagyományával. S végül Berman egy mai francia író, festő és fordító, Pierre Klossowski 1964-ben megjelent *Aenaeis*-fordítását vizsgálja, mely nagy port kavart a francia irodalmi életben, és azt a „csatát” élesztette újjá, amely a XVI. században ugyanezen mű fordítása körül zajlott.

A kötetben kifejtett gondolatok és kritikák egyetemes érvényessége ellenére korántsem meglepő, hogy az etnocentrikus és hipertextuális fordítás ellen és az eredeti szöveghez hű fordítás mellett érvelő könyv éppen egy francia szerző tollából származik. A francia kultúra meglehetősen asszimiláló, noha néhány évtizede kétségtelenül nagyobb nyitottságot tanúsít más kultúrák iránt. Éppen ezért a francia fordítások döntő többsége hagyományosan túlságosan is szabad fordítás vagy adaptáció. Ezt bizonyítja többek között Voltaire elhíresült, Berman által is idézett *Hamlet*-fordítása (38. o.), vagy a már említett *belles infidèles* fordítások. Elképzelhető, hogy a francia fordítói szellem ilyenfokú annexionizmusa magának a nyelvnek a merevségéből adódik, mely sokkal kevesebb szóalkotási eljárást enged meg, főként a főnévi csoportban, mint például a német nyelv, amely a Romantika időszakában képes volt a fordítások segítségével megújulni. Ugyanakkor az is igaz, hogy a franciák igen büszkék egységesített nyelvükre, ami minden bizonnyal a francia nyelv és kultúra évszázados tündöklésének és jelentőségének is köszönhető. Ez a nyelvi és kulturális fensőbbiségtudat táplálta az etnocentrikus és az eredeti mű irodalmiságát és szerzőjét semmibe vevő, „szép francia nyelven” írt fordításokat. Éppen ezért fejthette ki Berman ezt a némileg szélsőséges gondolatmenetet a Szó fordításáról, és ha ilyen hevesen bírálja az etnocentrikus fordítást, azt minden bizonnyal azért teszi, mert Franciaország túlságosan sok etnocentrikus fordítást hozott létre. S minthogy a „makacs meggyőződések” továbbélnek, Berman könyvét nem véletlenül éri annyi bírálat.

A könyvet egyébként nem csupán a fordításelmélet szakemberei támadják, de a gyakorló fordítók is, hiszen a fordítás hétköznapi valóságától és problémáitól elrugaszkodott filozófiai gondolatmenetről van szó, amelynek érdekéért mindazonáltal el kell ismerni azt, hogy megpróbál kilépni a fordítás és a fordításról való gondolkodás mai paradigmájából, és olyan nézőpontból való vizsgálódásra késztet, amely a fordítás mint társadalmi és interkulturális cselekmény mélyebb rétegeibe enged bepillantani. E fordításról szóló könyv keresi bátor, kihívásokkal teli kalandra kész magyar fordítóját.

Szemle

Kaisa Koskinen

Translating Institutions. An Ethnographic Study of EU Translations

(Manchester: St. Jerome Publishing,
2008. 188 pp. ISBN: 1-905763-08-5)

Károly Adrienn

Kaisa Koskinen *Translating Institutions. An Ethnographic Study of EU Translation* c. könyve 2008-ban jelent meg a manchesteri St. Jerome Kiadónál. A szerző a finnországi Tamperei Egyetem School of Modern Languages and Translation Studies tanszékének docense, *Beyond Ambivalence. Postmodernity and the Ethics of Translation* c. könyve 2000-ben jelent meg a Tamperei Egyetem kiadásában. Ezenkívül több folyóiratban is jelentek meg fordítástudomány-nal kapcsolatos cikkei, főleg az EU-s fordítások és a fordításetika témakörében.

A könyv az intézményes keretek közt folyó fordítás szociológiai szempontú kutatásához nyújt elméleti támpontot. A kutatás egy esettanulmányon alapul, melyben a szerző az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának luxemburgi székhelyű Finn Fordító Osztályának dolgozóit és az ott folyó fordítási munkát elemzi. Fontos megemlíteni, hogy a szerző maga is dolgozott itt 1996 és 1997 között fordítóként, tehát nemcsak kutatói szerepben tért vissza az intézménybe, hanem mint bennfentes, aki saját tapasztalatait is fel tudta használni a kutatás során. Az

EU deklarált többnyelvűségi nyelvpolitikája miatt a szerző hangsúlyozza, hogy a fordítók központi szerepet játszanak az EU céljainak közvetítésében. Mint a könyv főcíme is sugallja, az EU-s intézmények nem csupán fordító intézményeknek tekintendők ('translating institutions') hanem fordított intézményeknek is ('translated institutions'). A különböző uniós intézményeknél dolgozó fordítókról azonban – központi szerepük és nagy számuk ellenére – viszonylag keveset tudunk. A szerző utal Emma Wagner et al. 2002-ben megjelent *Translating for the European Union Institutions* c. könyvére, amely szinte az egyetlen átfogó jellegű mű e témában. Cikkeket is szinte csak elszórtan lehet találni, azok is főleg gyakorlati szempontból közelítik meg a témát, hiányzik az egyetemes, átfogó elméleti és módszertani keret, amely alapul szolgálna további kutatásokhoz. A könyv elsődleges célja, hogy az antropológiában és a szociológiában jól ismert etnográfiai megközelítés módszereinek segítségével természetes környezetben vizsgálódva feltárja a Bizottságnál dolgozó finn fordítók szervezetben betöltött szerepét, szakmai identitását és magát a fordítási folyamatot. Az adatok elemzése révén tágabb módszertani és elméleti kérdésekre is keresi a választ.

A szerző a könyv bevezetésében utal Sulkunen (1999) metaforájára, amely az esettanulmányt hálózövéshez hasonlítja. Ezzel azt kívánja hangsúlyozni, hogy az adott közösség és az ott folyó munka vizsgálatával a tágabb kontextust is szeretné feltárni. A háló

anyagát az összegyűjtött adatok képezik, és minél szorosabbra szőjük a hálót, annál több minden válik láthatóvá és elemezhetővé. Ez a hálószöves nagyban hasonlít Joanne Martin, a szervezeti kultúra ismert kutatója által 2002-ben megalkotott kapcsolati modelljéhez ('nexus model'), és tulajdonképpen kontextusba ágyazott megfigyelést jelent, amely sokszor összetett, kétértelmű és ellentmondásos adatokat eredményez. A szervezeti kultúra elemei közt számos kapcsolat áll fenn, számos tényező fejt ki a hatását egyszerre. A szűkebb intézményi kultúra értelmezése arra szolgál, hogy jobban megértsük a tágabb kontextust, az egész EU-s intézményi kultúrát. Hasonló ez ahhoz, mint amikor laboratóriumi körülmények között a kutató mikroszkopikus vizsgálat alá vet egy mintát, a minta alapján pedig megpróbálja megérteni az egészet.

A második fejezetben, amelynek címe *Fordító intézmények és intézményi fordítás*, a szerző általános elméleti bevezetést nyújt az intézmények, az intézményi kultúrák, valamint az intézményes keretek között folyó fordítás kutatásába. Az intézmény fogalmának értelmezése után a legfontosabb kutatási megközelítések rendszerezése következik, aszerint, hogy a különböző kutatási paradigmák mely aspektusokra helyezik a fő hangsúlyt. Az intézményi megközelítés azért fontos, mert kiemeli a fordítás kontextusba ágyazódását, és olyan aspektusokat vizsgál, amelyek hatnak a fordítók viselkedésére. Scott (2001) kutatásaira hivatkozva a szerző leírja, hogy az intézményi kultúrák kutatásának három legfontosabb szempontja a szabályok, a normák, illetve a nézetek kutatása. A könyv mindhármát érinti, de a leghangsúlyosabb a nézetek

kulturális-kognitív perspektívából történő vizsgálata. Ez végeredményben konstruktivista megközelítés, amelynek segítségével a szerző arra keresi a választ, hogyan konstruálják meg maguk a fordítók az intézményt. Az intézményi fordítás definíciója után bemutatja a három legfontosabb típusát aszerint, hogy hol zajlik a fordítási folyamat. Megkülönböztethetjük a nemzetek feletti, a több- vagy kétnyelvű nemzeti adminisztrációs szintet, valamint a közszolgáltatások szintjét (oktatás, egészségügy, rendőrség, stb.). A különböző szinteken az intézményi fordítást más és más aspektusokból érdemes vizsgálni. A fejezet a finnországi fordítóképzés bemutatásával zárul.

A harmadik fejezet címe *Az intézményi fordítás etnográfiai megközelítése*. A fejezetben a szerző összefoglalja az etnográfiai kutatás legfontosabb jellemzőit és módszereit. Hangsúlyozza, hogy az etnográfiai megközelítés kiválóan alkalmas az intézményi fordítás kutatására, mivel kulturális kontextusba helyezve vizsgál egy bizonyos társadalmi csoportot, illetve többféle módszert hív segítségül, hogy a csoportot teljes egészében értelmezni tudja. Ennek a megközelítésnek eddig nem sok figyelmet szenteltek a fordítástudományban, illetve főleg a tolmácsoláskutatásban. Ma azonban a fordítástudományban egyre nő az érdeklődés az empirikus, kvalitatív jellegű, longitudinális, ill. kulturális kontextust is figyelembe vevő kutatások iránt, amelyek a más tudományágakban használt módszerek átvételével segíthetnek az elméletek pontosításában.

A negyedik fejezet címe *Nyelvi munka az Európai Bizottságban*, amelyben az intézményi keretet, azaz a Fordítási Főigazgatóságot vizsgálja

meg a szerző, a dokumentumelemzés és a megfigyelés módszerét alkalmazva. Azokat a szabályokat és normákat gyűjti össze, amelyek hatással vannak a fordítók szerepére és státuszára, konkrét értelemben pedig magát a fizikai környezetet elemzi, amely tükrözi a mögöttes személyes és intézményi ideológiákat. A fejezet végén arra a következtetésre jut, hogy az intézményi környezet megerősíti a fordítókban az elszigeteltség és névtelenség érzését.

Az ötödik fejezetben, amelynek a címe *Intézményi azonosulás* a szerző a fordítók identitását és az azokat alakító tényezőket térképezi fel a piacutatásban jól ismert fókuszált interjú módszerének segítségével. Ez a módszer a megfigyelés és az interjú között helyezkedik el félúton, félig strukturált, informális, irányított beszélgetést jelent egy adott témáról. A csoportdinamika és az interakciók megfigyelése révén igyekszik feltárni a csoport kollektív identitását, a csoportkohéziót és a csoportban uralkodó normákat. A szerző három, egyenként másfél órás beszélgetést folytatott különböző fókuszcsoportokkal. A beszélgetés alapját egy előre kiosztott elmetérkép (mind map) adta, amelyen öt központi és számos ezekhez kapcsolódó fogalom szerepelt. Az öt kulcsfogalom a következő volt: Bizottság, szövegek, olvasók, Finnország és Luxemburg, amelyek mind a fordítókhoz való viszonyukban voltak ábrázolva. A beszélgetés végén a fókuszcsoport tagjainak egy kérdőívet is ki kellett tölteniük, amelyben a kutató a fordítók személyes adataira, családi, lakhatási és munkakörülményeire, a nyelv- és médiahasználatra, a munkakapcsolatokra, a fordításra kapott visszajelzésekre, valamint az általuk végzett munkára volt kíváncsi. A szerző külön

alfejezetben tárgyalja a humor funkcióit. A könyv mellékletben megtalálható az elmetérkép, ill. az interjú kérdései is.

A következő fejezetben, amely az *Intézményes szövegalkotás* címet viseli, a szerző egy angol nyelvű közlemény keletkezését követi nyomon a legelső változattól a véglegesig, beleértve két finn nyelvű fordítást. A szövegelemzés módszerét felhasználva hasonlítja össze a négy forrásnyelvi (angol) és két célnyelvi (finn) szöveget, és arra keresi a választ, hogy milyen intézményi és személyközi tényezők okozzák a szövegek közti lexikai, szintaktikai, szemantikai, szövegszintű, funkcionális és ideológiai eltolódásokat, és ezek milyen hatást idéznek elő a szöveg olvasójában. Az elemzés során megállapítja, hogy gyakran két egymásnak ellentmondó folyamat figyelhető meg az eltolódások mögött: az olvashatóság növekedése, illetve a szövegek egyre személytelenebbé válása, ami jól tükrözi a fordítók sokszor ellentmondásos identitását.

Az utolsó fejezetben a szerző a legfontosabb elméleti és módszertani gondolatokat összegzi. A kutatás eredményeinek összefoglalása után kijelöli a jövőbeni kutatások lehetséges irányát.

Kaisa Koskinen könyve érdekes és hasznos olvasmány mindenki számára, akit érdekel az Európai Unióban zajló fordítási folyamat és annak tágabb kontextusa. Mivel ebben a témában ez a könyv az egyik legátfogóbb, elméleti alapokra támaszkodó, empirikus kutatást is tartalmazó mű, ajánlom minden olyan szakembernek, oktatónak és hallgatónak, akik a fordítástudományt foglalkoztatják, és szeretnék bővebb elméleti és gyakorlati ismeretekre szert tenni az európai uniós fordítás témakörében.

Irodalom

- Martin, J. 2002. *Organizational Culture. Mapping the Terrain*. Thousand Oaks: Sage.
- Scott, W. R. 2001. *Institutions and Organizations* (2nd ed.) Thousand Oaks: Sage.
- Sulkunen, I. 1999. *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700-1800-luvulla* [Liisa Eerik's daughter and extatic movements in the 18th and 19th centuries]. Helsinki: Gaudeamus.
- Wagner, E., Bech, S. and Martínez, J. 2002. *Translating for the European Union Institutions*. Manchester: St. Jerome.

T. A. Kazakova

**Художественный перевод:
в поисках истины**

Szentpétervári: A Szentpétervári
Állami Egyetem Filológiai Kara
2006. 224 pp. ISBN: 5-8465-0450-7

Lőrincz Julianna

T. A. Kazakova, a Szentpétervári Egyetem fordításkutatója rendkívül izgalmas könyvét veheti kezébe a téma iránt érdeklődő, oroszul tudó olvasó. A könyv, melynek címét talán így fordíthatnánk: *Műfordítás: az igazság nyomában*, két nagy részből áll. Az első rész a modern fordításelmélet legfontosabb kérdéseit vizsgálja, különös figyelmet szentelve a fordítás egy sajátos területének, a műfordításnak. Nyelvfilozófiai keretben olyan fogalmak újragondolására hívja magával a szerző az olvasót, mint a művészi információ, a jelentés–értelem–fogalom kapcsolata a művészi szövegben, a nyelvi jel információs összetevői a szövegben és az információs folyamatok jellemzői a fordításban. A könyv második

részében a szerző a különböző művészi szövegtípushoz tartozó szövegek – költői, prózai, dramaturgiai és folklórszövegek – sajátosságainak vizsgálatával továbbfejleszti a műfordítás információs szemiotikai modelljét. Kazakova széleskörűen vizsgálja az irodalmi szövegek mint másodlagos jelrendszerek létrehozásának elvei és a fordítási módszerek közötti összefüggéseket, a fordítás pszichoszemiotikai tényezőit, a szemiózisz különböző formái és a fordítói stratégiák közötti kölcsönviszonyt. A szentpétervári kutató pontosítja a „belső fordítás” és „önfordítás” fogalmakat, kutatja a fordításbeli kommentárok helyét a fordításban, valamint a hagyománynak a fordító tevékenységében betöltött szerepét.

A műfordítás mint sajátos fordítói tevékenység kettős státusza a kultúra-közi kommunikációban betöltött kettős szerepének felel meg: (1) a fordított művészi szöveg az olvasó számára egyrészt az eredeti szerepét tölti be, (2) másrészt a befogadó kultúra irodalmi életének részévé válik.

Az első szerep a fordított szövegtől a forrásnyelv és kultúra iránti hűséget követeli meg, a második pedig a célnyelv és kultúra normáinak és hagyományainak megfelelő irodalmi-művészi megfelelést. Azokban az esetekben, amikor ezt a kettős megfeleltetést könnyű megteremteni, a fordítóknak nincs különösebb problémájuk, az olvasókban pedig nem merülnek fel kétségek a fordítással kapcsolatban. Amikor azonban a két szerep nem egyeztethető össze, különböző problémák adódhatnak, és így az egyes fordítói döntések gyakran tárják fel a kívülálló előtt azt, ami általában rejtve van: a szövegértés mértékét, a forrásnyelvi és célnyelvi jel megfeleltetésének mértékét, valamint e lehetőségek

természetét. Mindez lehetővé teszi, hogy a műfordítást olyan természetes kísérletnek tekintsük, amely a nyelv interpretatív és alkotó jellegű birtoklásának jellegét tárja fel.

Nézzünk meg egy lényeges fejezetet a könyvből, amely a műfordítás fogalmának értelmezési nehézségeit is feltárja.

I. rész: A szöveg és a gondolat mint információs folyamat. I. fejezet: A műfordítás fogalma.

A *művészi fordítás* (műfordítás) mint sajátos fordítói tevékenység kettőssége egyrészt a fordítás másodlagos, újraalkotó természetével van kapcsolatban, másrészt azzal, hogy a fordítónak a fordítási folyamatban szükségszerűen vissza kell adnia a forrásnyelvi művészi szövegek esztétikai hatását is. A fordító munkája során állandó stresszállapotban van: egyrészt meg kell őriznie a közvetítői hitelességet, a forrásnyelvi szöveghez való közelséget, ugyanakkor azonban vissza is kell tudnia adni ennek a hitelességnek a művészi jellegét is, azaz a befogadó nyelv és kultúra közegeiben ez eredetivel egyenrangú szöveget kell létrehozni. A fordítási folyamatban ugyanis két különböző irányú, egymásra és egymás ellenében ható tevékenység megy végbe – a forrásnyelvi szöveg befogadása és célnyelvi újraalkotása. Ezt a kettősséget egész sor probléma kíséri mind a fordítói gyakorlatban, mind pedig a műfordítás elméleti modelljeiben. Olyan kérdések merülhetnek fel, amelyekre nem mindig találunk válaszokat.

Ha a *művészi fordítás* (műfordítás) terminológiájának fejlődését követjük, azt vesszük észre, hogy: (1) eltérések vannak magának a műszónak az értelmezésében is; (2) a fogalom kitágulásának tendenciája figyelhető meg; (3)

a gyakorlatban a műfordítás-elméleti kérdések megvalósításának különböző megoldási módjai vannak.

A *művészi fordítás* (художественный перевод; magyarul a *műfordítás* műszó terjedt el) szorosabb értelemben véve tulajdonképpen nem is terminus technicus, de mivel széles körben alkalmazzák, kivívta magának a hagyomány által szentesített tudományos műszó státuszát. Ez a műszó, amely metanyelvi jellegű, különböző interkulturális, irodalmak közötti és interlingvális közvetítői feladatok alkotói megoldásával van kapcsolatban, és így bonyolult, egymással szorosan összefonódó fogalmak összességének jelölésére használják a szakirodalomban.

Lehet, hogy a *művészi fordítás* elnevezést a gyakorlatban éppen konceptuális homályossága (elmosódottsága) miatt önkényesen használják, például mindenféle fordítási folyamatra, amelyben a forrásnyelvi szöveg (переводный текст) átdolgozása zajlik a célnyelvi szöveg (переводящий текст) normáinak megfelelően. Így elmosódik a határ az *irodalmi fordítás* és a *művészi fordítás* fogalmak között. Ez zajlik azokban az esetekben is, amikor az irodalmi fordítást sokan úgy fogják fel, mint olyan fordítást, amely a célnyelv általános stilisztikai normáinak figyelembe vételével történik (az irodalmi nyelv normáinak, és nem az irodalom nyelvének, a művészi jelek rendszerének!). Ez a szemlélet a forrásnyelvi szöveg szemantikai normáit követő elképzeléshez közelít, amely a forrásnyelvi szöveg szinte szó szerinti újra alkotására irányul.

A *szemantikai fordítás* és az *irodalmi fordítás* közti különbség azonban alapvető, mivel a fordítás tárgyáról alkotott elképzelést érinti. Tulajdonképpen a kérdés az, hogy mit fordítunk: a

szót mint nyelvi egységet, függetlenül a szövegbeli funkciójától, vagy a szó mint nyelvi egység információs tartalmát (telítettségét) egy adott kontextusban, azaz az értelmet. Sok fordításelméleti modell egyenlőségjelet tesz a szó és az értelem közé, ami a gyakorlatban információvesztéshez vezet, ha a fordító következetesen tartja magát a szó szerinti fordítás stratégiájához, azaz a szöveg kizárólagos lexikai-grammatikai jellemzőit veszi elsődlegesen figyelembe, és figyelmen kívül hagyja azokat a szövegen belüli és szövegen kívüli logikai-fogalmi kapcsolatokat és asszociációkat, amelyek minden szöveg, de különösen a művészi szövegek információs mélységét adják.

Másrészt figyelembe kell venni a *művészi fordítás* (художественный перевод) és a *művészi szövegek fordítása* (перевод художественных текстов) fogalmak közti különbséget. Az első formulában a *művészi* szó minőségjelzője az adott tevékenységformának, a második terminus technicusban ugyanakkor csak a fordítandó szövegek jellegét határozza meg, de nem feltétlenül magának a fordításnak a jellegét. Lehetséges ugyanis a nem művészi szövegek művészi fordítása is. A szerző megjegyzi, hogy a művészi szövegek nem művészi fordítását mind pozitív, mind pedig negatív szemszögből is nézhetjük. A művészi szövegek nem művészi fordításának feltétlenül negatív megnyilvánulásaihoz tartoznak a tömegigényeket kielégítő műfajok fordításai, pl. a fantasy műfajában. Kazakova példaként a Harry Potter-könyvek orosz fordításait említi, amelyek sokszor elrettentően rossz fordítói megoldások.

A tulajdonképpeni *művészi fordítás* (художественный перевод) fogalma az eredeti irodalmi szöveg alkotó

újraformálását feltételezi nemcsak a forrásnyelvi irodalmi normáknak megfelelően, hanem a célnyelv minden szükséges kifejezési lehetőségeinek felhasználásával is. Ez együtt jár az eredeti szöveg irodalmi sajátosságainak és annak az emocionális-esztétikai információnak a kulturológiailag igazolt transzformációjával, amely az eredetinek mint másodlagos jelrendszernek a sajátja.

A művészi szövegben – más szövegtípusoktól eltérően – a nyelvi jelek sajátos felhasználása figyelhető meg: a nyelvi jel konkrét denotatív és konnotatív jelentései mögött gyakran egész sor, az egyéni jelhasználó által realizált asszociáció tárul fel, amelyek az olvasó-fordítót a művészi kép újraalkotásának bonyolult episztemikus folyamatába, azaz a művészi-nyelvi igazság keresésébe vonják be.

A műfordítási terminológia tisztázásának igénye, a műfordításnak mint kereső folyamatnak a megközelítése, a műfordítói eljárások stratégiája és taktikája az, amit a legvonzóbbnak találhat az olvasó ebben a könyvben. Jó szívvel ajánlom ezt az izgalmas munkát minden fordítónak, fordításoktatónak és a fordítói szakok hallgatóinak, illetve filológusoknak, valamint olyan laikusoknak is, akik a műfordítás kérdései iránt érdeklődnek.

European Summer School “Culture and Technology”

2009. július 27-31.

Lipcse, Németország

Neumayer Dénes

Elisabeth Burr, a Lipcsei Egyetem nyelvészprofesszora több szempontból

is úttörő vállalkozásba vágta a fejszét, amikor elhatározta, hogy megszervezi az első lipcsei *Európai Nyári Egyetemet*. Először is alapvető célkitűzése volt, hogy informatikusokat és bölcseket hozzon össze, együttműködésre ösztönözve őket. Továbbá azt is számításba vette, hogy ahhoz, hogy valóban létrejöhessen közös munka ezen két terület kutatói között, olyan szemináriumokra és előadásokra van szükség, ahol mindkét fél tanulni tud valamit a másiktól. Mindezen felül pedig azt is szem előtt tartotta, hogy az együtt töltött idő alatt mindenkinek lehetősége legyen megosztania másokkal kutatási témájának jellegzetességeit, illetve azokat a problémákat, melyek megoldásához szüksége lehet a másik diszciplína képviselőinek tudására.

E célok megvalósításának érdekében széles körben meghirdették az eseményt, és a bölcsek (nyelvészek, irodalmárok és történészek) mellett az informatika és a mérnöki tudományok képviselőit is meghívták. Továbbá az összesen négy párhuzamosan futó szemináriumra minden esetben egyéni elbírálás alapján osztották be a jelentkezőket. Végül pedig minden résztvevőnek lehetőséget biztosítottak, hogy mind a nagyközönség előtt, mind pedig a számos közös szabadidőprogram alatt egyénileg, bemutathassák egymásnak munkájukat, megoszthassák, illetve megvitathassák problémáikat.

Az öt napos nyári egyetem ideje alatt mindenkinek összesen 15 másfél órás szemináriumot, 4 kiváló plenáris előadást, egy kerekasztal beszélgetést és számos kutatási beszámolót volt lehetősége meghallgatni. Az események gerincét a szemináriumok alkották: Stefan Th. Gries (Kaliforniai

Egyetem, Santa Barbara, USA) *Korpuszok és korpuszelemzés a nyelvészetben (és az irodalomban)*, Alejandro Bia (Miguel Hernández Egyetem, Spanyolország) *Online közzététel XML és TEI segítségével*, Jan Rybicki (Krakkói Tanárképző Egyetem, Lengyelország) *Szövegelemzés a digitális bölcsészet korában – módszerek és eszközök*, Christiane Fritze és Malte Rehbein (Brandenburgi Akadémia, Németország; Moore Intézet, Írország) pedig *Eredeti szövegek leírása és átírása TEI szabványos XML segítségével* címmel tartott műhelyfoglalkozásokat.

Jómagam Stefan Gries szemináriumain vehettem részt. Itt bevezetést nyerhettünk az R nevezetű számítógépes program nyelvészeti felhasználásába. Ez a szoftver eredeti rendeltetése szerint egy szabad forráskódú statisztikai elemző és ábrázoló programnyelv, mely jól használható szövegtörzsek szerkesztéséhez és elemzéséhez is. A hét folyamán megismertük a program nyelvészeti szempontból legfontosabb utasításait, azok szintaxisát, illetve a szervezők által rendelkezésünkre bocsátott számítógépeken ki is próbálhattuk a használatukat. Gries kiváló pedagógusnak bizonyult: szemináriumain azok is elég jól megbirkóztak a feladatokkal, akiknek korábról semmilyen programozási tapasztalatuk nem volt. Sőt, felbuzdulva az itt elért sikereken, talán a jövőben bátrabban fogják használni a különböző szoftvereket, hiszen mint kiderült, az R tényleg elsőrangú eszköz azoknak a kezében, akik korpuszokkal foglalkoznak. Viszonylag könnyen lehet pontos keresési, kicserélési, kivonatoló, statisztikai elemző, stb. algoritmusokat alkotni, melyeket online futtathatunk az előre betöltött szövegeken. Így még arra sincs szükség, hogy futtatható

állománnyá fordítsuk a programkódot, amivel igen sok időt takaríthatunk meg. Eredményeinket pedig az általunk meghatározott paraméterek szerint menthetjük ki, ami pedig a kompatibilitási problémákat csökkenti minimálisra.

Az előadásokra esténként, a szemináriumok (vagy prezentációk) után került sor. Az első este Tapio Seppänen (Oului Egyetem, Finnország) biomérnök tartott előadást, melyben a multimédiás eszközök transzdiszciplináris felhasználásának lehetőségeit mutatta be. A következő napon Ulrich Johannes Schneider, a Lipcsei Egyetem könyvtárának vezetője beszélt arról, hogy az új technológiák hogyan alakítják át a könyvtárakat és a könyvtárhasználati szokásokat. Mint kiemelte: bár egyre több anyag érhető el online, mely változás alapvetően csökkenthetné a könyvtárba járók számát, a könyvtári keresés hatékonyabbá válása mégis inkább növelte a látogatottságot, sőt, az egyetemi könyvtár egyre inkább társadalmi találkozóhellyé növi ki magát.

Szerda este Dino Buzzetti (Bolognai Egyetem, Olaszország) állt közönség elé, aki felvázolta a digitális bölcsészettudomány múltját és jelenét, valamint érintette a jövő lehetséges útjait is. Előadása jó alapot teremtett Ulrich Eisenecker (Lipcsei Egyetem, Németország) informatikus-mérnök csütörtöki fejtegetéséhez, aki igen jó érzékkel világított rá olyan bölcsészettudományi és informatikai témákra és területekre (szövegfeldolgozás, ember-gép kommunikáció, stb.), melyekben ugyan folyamatos a kutatás, de a jelenleginél sokkal jobb eredményekre lehetne számítani a nyelvészek és a szoftvermérnökök együttműködése esetén.

Végül a pénteki kerekasztal beszélgetés is nagyrészt e lehetőségek körül forgott, kiemelve, hogy a londoni King's College-ban működő Centre for Computing in the Humanities példáját követve minél több olyan intézményt és képzési formát kellne létrehozni, ahol az informatika és a bölcsészettudomány egybeforrasztható.

A résztvevőknek szerdán és pénteken volt lehetőségük projektjeik bemutatására. Igen színes volt a paletta: a nyelvészet mellett a bölcsészettudomány más területeiről, illetve a tudományágakat átívelő, alkalmazott és elméleti kutatásokat is megismerehettünk. Beavatást nyertünk például az Európai Elektronikus Könyvtár új kézikönyvének elkészítésének műhelytitkaiba (Valentine Charles), egy méltatlanul elhanyagolt német író igen terjedelmes hagyatékának feldolgozási nehézségeibe (Nikolaus Gatter), a szerb nyelv és irodalom sokoldalú digitális szótárának megteremtésének háttér munkálataiba (Toma Tasovac), valamint az internet-kutatás és a számítógépes bölcsészettudomány jelenlegi és lehetséges jövőbeli kapcsolataiba (Cornelius Puschmann). Egy dolog azonban közös volt minden projektben: az informatikai eszközök és módszerek tervezett vagy már megvalósított felhasználása.

A minőségi programnak megfelelően a szervezés is kiválóan sikerült. Burr professzor asszony és munkatársai kiemelkedő munkát végeztek: a menetrend megtartása, a szemináriumok és előadások technikai feltételeinek biztosítása, a közös programok, illetve az elszállásolás és étkeztetés is problémamentesen zajlottak. Az elejétől végéig sűrű programot épp a kellő gyakorisággal szakították meg a kávé és ebédszünetek, és bár néha bizony

igen kimerültünk a nap végére, a mindig más étteremben tartott közös vacsorák és az azokat megelőző esti városnézések mindenkire frissítően hatottak. Mindez persze nem jöhetett volna létre a Volkswagen Alapítvány bőkezű támogatása nélkül, ami különösen értékelendő gesztus a mai gazdasági helyzetben.

Összességében tehát kiemelkedően jól sikerült az első lipcsei Európai

Nyári Egyetem, mely remélhetőleg, és a szervezők szándéka szerint is, hagyományteremtő esemény volt, és az elkövetkezendő években is megrendezésre kerül. Ha tényleg így lesz, minden, a munkája során számítógépeket is felhasználó (fordítás)kutatónak érdemes odalátogatni, és megtapasztalni, hogyan is gondolkodnak Lipcsében a valóban interdiszciplináris együttműködésről.

Fordítástudományi folyóiratok internetes elérhetősége

Babel:

http://www.benjamins.com/cgi-bin/t_seriesview.cgi?series=Babel

Interpreting:

http://www.benjamins.com/cgi-bin/t_seriesview.cgi?series=intp

Interpreters' Newsletter:

<http://www.openstarts.units.it/dspace/handle/10077/2119>

Meta:

<http://www.erudit.org/revue/meta/2009/v54/n2/index.html>

Perspectives:

<http://www.informaworld.com/smpp/title~db=all~content=t794297831>

Target:

http://www.benjamins.com/cgi-bin/t_seriesview.cgi?series=target

The Translator:

<http://www.stjerome.co.uk/periodicals/journal.php?j=72&display=volumes>

TTR:

<http://www.erudit.org/revue/ttr/2008/v21/n2/index.html>

Repertórium – szerzők szerint

A FORDÍTÁSTUDOMÁNY 1-11/1. évfolyamában megjelent tanulmányok áttekintése a szerzők betűrendjében (1999-2009)

Összeállította: Paksy Eszter és Harsányi Ildikó

- AJTAY-HORVÁTH MAGDA 2002. *Az integráció nyelvi kihívásai. Az euroszövegek nyelvformáló szerepe.* 4/2. 5–13.
- ALBERT SÁNDOR 1999. *A fordításelméletek tudományfilozófiai alapjairól.* 1/1. 12–26.
- ALBERT SÁNDOR 2000. *A modern francia fordítástudomány megalapítója: Georges Mounin (1910-1993).* 2/1. 96–102.
- ALBERT SÁNDOR 2000. *Filozófiai szövegek fordítása (1. rész).* 2/2. 5–23.
- ALBERT SÁNDOR 2001. *Filozófiai szövegek fordítása (2. rész).* 3/1. 5–25.
- ALBERT SÁNDOR 2003. *A contresens fogalma a fordításelméletben.* 5/1. 44–59.
- ALBERT SÁNDOR 2005. *A fordíthatóság és fordíthatatlanság határán.* 7/1. 34–49.
- ALBERT SÁNDOR 2008. *Károly Krisztina: Szövegtan és fordítás.* 10/2. 93–96.
- ALBERT SÁNDOR 2009. *Henry Meschonnic (1932–2009).* 11/1. 139–140.
- B. PAPP ESZTER 2006. *A magyar mint veszélyeztetett nyelv (Szombathely, 2006. november 9–10.).* 8/2. 135–137.
- BAKTI MÁRIA 2005. *E-learning a fordítás és a tolmácsolás oktatásában a brnói Masaryk Egyetem Angol Tanszékén.* 7/2. 121–122.
- BAKTI MÁRIA 2006. *Tolmácsolás-kutatási szeminárium Tarragonában 2006. június 5–7.* 8/1. 124–126.
- BAKTI MÁRIA 2008. *Megakadásjelenségek a szinkrontolmácsolásban.* 10/2. 22–38.
- BALASKÓ MÁRIA 2000. *META 1998. 43. évfolyam, 2. szám. The Corpus-Based Approach.* 2/2. 115–121.
- BALOGH JÓZSEF 2008. *Michel Ballard: Qu'est-ce que la traductologie?* 10/2. 118–120.
- BALOGH PÉTER 2008. *Bárdosi Vilmos – Szabó Dávid: Francia-magyar kéziszótár.* 10/1. 107–112.
- BÁNHÉGYI MÁTYÁS 2006. *A kanadai politikai diskurzus vizsgálata fordítástudományi szempontból.* 8/2. 21–38.
- BÁNHÉGYI MÁTYÁS 2007. *Christina Schäffner and Helen Kelly-Holmes (eds.): Discourse and Ideologies.* 9/1. 125–130.
- BARTA PÉTER 2005. *T. Litovkina Anna, Wolfgang Mieder: „A közmondást nem hiába mondják” – Vizsgálatok a proverbiumok természetéről és használatáról.* 7/2. 109–113.

- BENDIK JÓZSEF 1999. *A beszédprozódia szerepe a szinkrontolmácsolásban.* 1/1. 100–113.
- BENDIK JÓZSEF 1999. *A tolmácsolás praxeológiája.* 1/ 2. 45–55.
- BENDIK JÓZSEF 2003. *A „Praxeológia” rovat indítása elé.* 5/2. 87–90.
- BOLDOG GYÖNGYI 2007. *Birgitta Englund Dimitrova: Expertise and Explicitation in the Translation Process.* 9/2. 127–132.
- BOLDOG GYÖNGYI 2008. *Helen T. Frank: Cultural Encounters in Translated Children’s Literature. Images of Australia in French Translation.* 10/2. 102–106.
- BOLDOG GYÖNGYI 2009. *Célközönség és fordítói stratégiák (Esettanulmány).* 11/1. 84–100.
- BÓNA ESZTER 2005. *Tolmácsok a koraiújkori Európa peremén: közvetítők Kelet és Nyugat között.* 7/1. 70–75.
- BURJÁN MÓNIKA 2003. *A fordításról való gondolkodás Magyarországon a XVI–XVII. században.* 5/1. 18–43.
- CÚTH CSABA 2006. *Szlovák jogszabályok magyarra fordításának nehézségei a szlovák Polgári Törvénykönyv tükrében.* 8/1. 70–85.
- CZÉKMÁN ORSOLYA 2006. *A SZOKOE VI. szaknyelvoktatási konferenciája (Szeged, 2006. november 24–25.).* 8/2. 137–139.
- CS. JÓNÁS ERZSÉBET 2000. *Csehov a mai magyar színpadon.* 2/1. 17–33.
- CS. JÓNÁS ERZSÉBET 2002. *Alakzatok a versfordításban (Alekszandr Blok „Démon” című versének két magyar szövegváltozata).* 4/2. 83–99.
- CS. JÓNÁS ERZSÉBET 2004. *Az „olvasó ember” mint metaszöveg a Zsivágó doktor magyar fordításában.* 6/1. 42–53.
- CS. JÓNÁS ERZSÉBET 2005. *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klaudy. Az Akadémiai Kiadó könyvbemutató konferenciája az MTA székházában. Budapest 2005. szeptember 7.* 7/2. 96–98.
- CS. JÓNÁS ERZSÉBET – SZÉKELY GÁBOR 2007. *Szócs Tibor: A magyar vers ket-tős nyelvi tükörben: német és olasz fordításokban.* 9/2. 115–120.
- CSEHÓ TAMÁS 2005. *Michael Schreiber: Übersetzung und Bearbeitung. Zur Differenzierung und Abgrenzung des Übersetzungsbegriffs.* 7/1. 127–130.
- CSEHÓ TAMÁS 2009. *Nigel Armstrong – Federico M. Federici (eds.): Translating Voices, Translating Regions.* 11/1. 130–133.
- CSERESZNYÉS MÁRIA 2002. *Stuart Campbell: Translation into the Second Language.* 4/1. 135–139.
- CSERHÁTINÉ ÁCS ADRIENNE 2004. *Fremdsprache Deutsch. 2000. Heft: 23. Übersetzen im Deutschunterricht.* 6/1. 109–112.
- CSERNOCH MÁRIA 2008. *Újonnan bevezetett szóalakok és lemmák Dan Brown: The Da Vinci Code című művében és fordításaiban.* 10/1. 18–41.
- CSIZMADIA DOMINIKA 2008. *Marianne Lederer: La traduction aujourd’hui – le modèle interprétatif.* 10/2. 112–115.
- CSORBA GÁBRIEL 2008. *Szóllósy Judy: Hunglish into English. The Elements of Translation from Hungarian into English.* 10/2. 116–118.

- DÉKÁNY EDIT 2001. *Ulrich Kautz: Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens*. 3/1. 107–109.
- DÉKÁNY EDIT 2001. *A fordítói kompetencia fejlesztésének lehetőségeiről*. 3/2. 89–98.
- DÉKÁNY EDIT 2002. *Christiane Nord: Fertigkeiten Übersetzen*. 4/1. 141–143.
- DEMETER ÉVA 2001. *Margherita Ulrych: Translating Texts: from Theory to Practice*. 3/1. 124–127.
- DERDÁK KRISZTINA 2006. *Fordítástudomány 2006. Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó. Budapest, 2006. április 23–24*. 8/1. 89–91.
- DERDÁK KRISZTINA 2007. *A munkamemória szerepe a tolmácsolásban*. 9/2. 23–36.
- DRÓTH JÚLIA 1999. *Current Issues in Language and Society*. 1997. 1/ 2 109–119.
- DRÓTH JÚLIA 2000. *Christiane Nord: Translating as a Purposeful Activity*. 2/1. 111–114.
- DRÓTH JÚLIA 2000. *Malcolm Coulthard: An Introduction to Discourse Analysis*. 2/1. 111–114.
- DRÓTH JÚLIA 2000. *A fordítási egység és a szöveg tagolása a fordítás oktatásában*. 2/1. 87–95.
- DRÓTH JÚLIA 2001. *Igényfelmérés a fordítási szokásokról és elvárásokról*. 3/2. 21–39.
- DRÓTH JÚLIA 2002. *A fordítások minőségéről – Juliane House két könyvének ismertetése és kritikája a fordításpedagógia szemszögéből*. 4/2. 100–105.
- DRÓTH JÚLIA 2002. *A fordítástudomány és a nyelvtudomány együttműködéséről*. 4/1. 5–14.
- DUDITS ANDRÁS 2005. *Korlátozott betűhiba-észlelési képesség és a fordítói korrek-túraolvasás szerepe a fordításban*. 7/2. 67–79.
- DUDITS ANDRÁS–NÉMETH DEZSŐ 2007. *Mély feldolgozás és kettős nyelvi kódolás a fordítói olvasásban*. 9/2. 5–22.
- ÉLTHES ÁGNES 2001. *Egy Racine szövegrészlet két magyar fordításáról*. 3/2. 40–56.
- ÉLTHES ÁGNES 2003. *Gyakorlatok a fordítás és a tolmácsolás határmezsgyéjén*. 5/1. 81–92.
- ÉLTHES ÁGNES 2005. *„Az EMU és az euró”- az Európai Bizottság kiadványának francia és angol változata*. 7/2. 29–40.
- ÉLTHES ÁGNES 2006. *Daniel Gile: La traduction. La comprendre, l'apprendre*. 8/2. 112–120.
- ERDEI ILONA 2006. *Ellentmondások az explicitáció és implicitáció fogalmának grammatikai és szemantikai szintű értelmezésében*. 8/1. 13–26.
- ERDŐSI VANDA 2009. *Sztanó László: Olasz-magyar kulturális szótár*. 11/1. 134–138.
- ESZE KATA 2003. *Az Európai Unió Fordítási Főigazgatósága*. 5/2. 91–104.
- FARKAS ILDIKÓ 2007. *A fordítói szabadság korlátai az EU intézményeiben*. 9/2. 98–105.
- FARKAS ILDIKÓ 2009. *Con-Trados? Avagy az uniós fordítók körében végzett fel-mérés tanulságai*. 11/1. 36–83.

- FISCHER MÁRTA 2006. *Wagner, E., Bech, S., Martinez, J.: Translating for the European Union Institutions.* 8/1. 100–104.
- FISCHER MÁRTA 2008. *Muráth Judit: Szakfordítás és segédeszközök. Válogatott tanulmányok a szakfordítás, a kontrasztív lexikológia, a lexikográfia és a terminológia témaköréből.* 10/1. 119–122.
- FORGÁCS ERZSÉBET 2000. *Az ambiguitás mint szövegkonstituáló elem. A nyelvi játékok fordíthatóságáról.* 2/2. 24–35.
- FORGÁCS ERZSÉBET 2002. *A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben (magyar-német kontrasztív vizsgálat).* 4/2. 63–82.
- FORGÁCS ERZSÉBET 2004. *Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben.* 6/2. 38–55.
- FORGÁCS ERZSÉBET 2006. *A fordítás határaitól Esterházy Péter „nyúlkönyve” alapján.* 8/2. 62–77.
- FÓRIS ÁGOTA 2002. *Frecskay János: Mesterségek szótára.* 4/2. 126–129.
- FÓRIS ÁGOTA 2004. *A szótárkészítés gazdasági és jogi vonatkozásai.* 6/1. 54–68.
- FÓRIS ÁGOTA 2005. *Tótfalusi István: Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára.* 7/1. 130–133.
- FÓRIS ÁGOTA 2005. *A terminológiai norma és az ekvivalencia kérdése műszaki szövegek fordításánál.* 7/2. 41–54.
- FÓRIS ÁGOTA 2006. *Terminology of National Languages and Globalization (Vilnius, 2006. október 11–13.). Terminology and Society. The impact of terminology on everyday life (Antwerpen, 2006. november 16–17.)* 8/2. 108–112.
- FÓRIS ÁGOTA – RIHMER ZOLTÁN 2007. *A szótárak minősítési kritériumairól.* 9/1. 109–113.
- FÓRIS ÁGOTA 2008. *Translation and Cultural Diversity. XVIII World Congress of the International Federation of Translators. Sanghaj (Kína), 2008. augusztus 4–7.* 10/2. 90–92.
- FÓRIS ÁGOTA 2009. *A fordítás skálafüggetlen hálómódelje.* 11/1. 5–21.
- FÖLDES CSABA 2007. *„Interkulturális kommunikáció”: koncepciók, módszerek, kérdőjelek.* 9/1. 14–39.
- G. LÁNG ZSUZSA 1999. *Új irányzatok a tolmácsolás kutatásában.* 1/1. 79–90.
- G. LÁNG ZSUZSA 2000. *A „European Masters in Conference Interpreting” (EMCI) program ismertetése és magyarországi adaptálása.* 2/2. 79–109.
- G. LÁNG ZSUZSA 2001. *A memória szerepe a tolmácsolásban.* 3/1. 54–63.
- GÁLOSI ADRIENNE 2000. *Értelmezési stratégiák megfigyelhetősége a visszafordítás módszerének segítségével.* 2/1. 50–61.
- GEBHARDT BERNADETTE 2004. *Otto Back: Übersetzbare Eigennamen. Eine synchronische Untersuchung von interlingualer Allonymie und Exonymie.* 6/2. 104–108.
- GERCSÁK GÁBOR 2008. *Magyar és angol országnevek a fordításban.* 10/1. 71–78.
- GEREVICH ÉVA 2006. *Hannu K. Riikonen (szerk.): A finn fordításirodalom története.* 8/2. 131–133.
- GERÓ GYÖRGYI 2001. *Alberto Álvarez Lugris, Anxo Fernández Ocampo (eds.): Anovar/Anosar: Estudios de traducción e interpretación.* 3/1. 121–124.
- GERÓ GYÖRGYI 2001. *Hermēneus 1999. 1. évfolyam, 1. szám.* 3/2. 128–130.

- GULYÁS RÓBERT 2005. *Magyar terminológia az EU intézményekben*. 7/2. 17–28.
- HÁHN JUDIT 2008. *Muráth, Judit – Oláh-Hubai, Ágnes: Interdisziplinäre Aspekte des Übersetzens und Dolmetschens. Interdisciplinary Aspects of Translation and Interpreting*. 10/1. 123–126.
- HARSÁNYI ILDIKÓ 2008. *Metaforarendszerek fordítása – sajtószövegek elemzése kognitív megközelítésből*. 10/1. 42–60.
- HARSÁNYI ILDIKÓ 2008. *Cay Dollerup: Basics of Translation Studies*. 10/2. 97–101.
- HELL GYÖRGY 2003. *Cicero fordítási elvei*. 5/2. 37–58.
- HELL GYÖRGY 2007. *Néhány szó a fordítás történetéhez*. 9/1. 5–13.
- HELL GYÖRGY 2007. *A tolmácsolás és a fordítás történetének kezdetei*. 9/2. 85–89.
- HELL GYÖRGY 2009. *Írásbeliség és fordítás; a Biblia első fordítása*. 11/1. 101–109.
- HELTAI PÁL – JUHÁSZ GABRIELLA 2002. *A névmások fordításának kérdései angol-magyar és magyar-angol fordításokban*. 4/2. 46–62.
- HELTAI PÁL 1999. *Minimális fordítás*. 1/2. 22–32.
- HELTAI PÁL 2002. „*Claims, Changes and Challenges*” *Az EST III. Nemzetközi Kongresszusa. Koppenhága, 2001. augusztus 30 – szeptember 1*. 4/1. 123–133.
- HELTAI PÁL 2005. *Gondolatok a társasnyelvészet és a fordítástudomány viszonyáról*. 7/1. 50–59.
- HELTAI PÁL 2006. *Interpreting for Relevance: Discourse and Translation. Kazimierz Dolny, 2006. június 1–14*. 8/1. 86–88.
- HELTAI PÁL 2008. *Lexikai átváltási műveletek irodalmi és szakfordításban*. 10/1. 5–17.
- HELTAI PÁL 2008. *Kulturálisan kötött kifejezések visszafordítása az Under the Frog című regényben*. 10/2. 61–75.
- HIDAS JUDIT 2000. *Emlékezés Mikó Pálnéra (1920–1999)*. 2/2. 110–111.
- HOLLÓSI KATALIN 2000. *Nagyezsda Rjabceva: Információs folyamatok és gépi fordítás*. 2/1. 106–111.
- HOPPÁLNÉ ERDŐ JUDIT 1999. *Christiane Nord: Textanalyse und Übersetzen*. 1/1. 146–148.
- HORVÁTH BRIGITTA 2003. *Albert Sándor: Fordítás és filozófia*. 5/2. 105–108.
- HORVÁTH BRIGITTA 2004. *Daniel Gile et al (eds.): Getting Started in Interpreting Research. Methodological reflections, personal accounts and advice for beginners*. 6/2. 112–116.
- HORVÁTH ILDIKÓ 2000. *Daniel Gile: Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. 2/2. 121–126.
- HORVÁTH ILDIKÓ 2001. *David Katan: Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. 3/2. 118–120.
- HORVÁTH ILDIKÓ 2002. *Nyelvi jogok és az Európai Unió nyelvpolitikája*. 4/1. 15–47.
- HORVÁTH ILDIKÓ 2004. *A szabadpolcos rendszer szerepe a tolmácképzésben*. 6/2. 78–89.

- HORVÁTH PÉTER IVÁN 2002. *Mitől hiteles a fordítás?* 4/2. 37–45.
- HORVÁTH PÉTER IVÁN 2004. *Közigazgatási reáliák a hiteles fordításban.* 6/2. 31–37.
- HÖPP, KARIN 2006. *Minősbiztosítás az EU-fordításban. Konferencia-előadás: ELTE FTK Budapest, 2006. április 23.* 8/1. 92–94.
- HRUBI ÁGNES 2004. *Katharina Reiss: Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text.* 6/1. 102–105.
- HUBAINÉ OLÁH ÁGNES 2005. *Interdisziplinäre Aspekte des Übersetzens und Dolmetschens/ The Interdisciplinary Aspects of Translation and Interpreting.* Pécs, 2005. június 23–25. 7/2. 99–101.
- HUTTERER, CLAUS MICHAEL 2007. *CETRA 2007 19th Summer Research Seminar Leuven, 2007. augusztus 20–31.* 9/2. 114.
- JANTSITS ÁGNES 2004. *Louise Brunette et al (eds.): The Critical Link 3. Interpreters in the Community.* 6/2. 116–120.
- JANTSITS ÁGNES 2006. *A médiatolmácsolás – új szakma, új kutatási téma.* 8/1. 46–59.
- JANTSITS ÁGNES 2007. *A tolmácsolás történetéből.* 9/2. 90–97.
- JENEI GABRIELLA 2006. *A referencia fordításának kérdései angol-magyar és angol-spanyol fordításokban.* 8/1. 27–45.
- JOÓ ETELKA 2005. *A párhuzamos szövegek alkalmazási lehetőségei a fordításban és a fordításoktatásban.* 7/2. 55–66.
- JUNGNÉ FONT JUDIT 2004. *Bart István, Klaudy Kinga: EU-fordítóiskola. Európai uniós szövegek fordítása angolról magyarra.* 6/2. 124–126.
- KÁLMÁNNÉ HORVÁTH BEA 2003. *Frank Austermühl: Electronic Tools for Translators.* 5/1. 117–121.
- KÁLMÁNNÉ HORVÁTH BEA 2004. *Törvényszéki tolmácsolás az Amerikai Egyesült Államokban és Európában.* 6/1. 69–81.
- KARL NIKOLETTA 2008. *Rudolf Pölzer: Kein Land des Übersetzens? Studie zum österreichischen Übersetzungsmarkt 2000–2004.* 10/1. 127–130.
- KARL NIKOLETTA – NAGY JÁNOS 2009. „*A magyar mint európai és világnyelv*”. XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Budapest, 2008. április 3–5. 11/1. 110–114.
- KARL NIKOLETTA 2009. *Petra Szatmári – Dóra Takács (eds.): „...mit den beiden Lungenflügeln atmen”* 11/1. 141–145.
- KÁROLY KRISZTINA et al. 2000. *A szövegkohézió mérése a vizsgafordítások értékelésében.* 2/2. 36–62.
- KÁROLY KRISZTINA 2003. *Korpusznyelvészet és fordításkutatás.* 5/2. 18–26.
- KÁROLY KRISZTINA 2006. *Makrostruktúra-elemzés a fordításkutatásban.* 8/2. 5–20.
- KEGYESNÉ SZEKERES ERIKA 2001. *Heidrun Gerzymisch–Arbogast, Klaus Mundertsbach: Methoden des wissenschaftliches Übersetzens.* 3/1. 102–107.
- KELEMEN ÉVA 2007. *11th SCIC-Universities Conference (Brüsszel, 2007. május 11.).* 9/2. 139–140.

- KENESEI ANDREA 2003. *Miként igazolja a befogadás a fordításról alkotott hipotézis érvényességét?* 5/2. 27–36.
- KÉPES JÚLIA 1999. *Közületek vagy bestsellerek? A középkori angol költészet Magyarországon.* 1/2. 77–87.
- KIS BALÁZS 2002. *Bert Esselink: A Practical Guide to Localization.* 4/1.134–135.
- KIS BALÁZS 2005. *Automatikus terminológia-keresés számítógéppel – kísérlet.* 7/1. 84–97.
- KISS MÓNIKA 2000. *Jean Maillot: La traduction scientifique et technique.* 2/2. 139–142.
- KISS MÓNIKA 2004. *A „faux amis” jelenségének terminológiai problémája.* 6/2. 18–29.
- KISZELY ZOLTÁN 1999. *Roger T. Bell: Translation and Translating.* 1/2. 125–126.
- KLAUDY KINGA 1999. „Fordítástudomány” 1999. 1/1. 5–12.
- KLAUDY KINGA 1999. *Az explicitációs hipotézisről.* 1/2. 5–21.
- KLAUDY KINGA 1999. *Emlékezés Kohn Jánosra (1941–1999).* 1/2. 136–141.
- KLAUDY KINGA 2005. *A fordítási hibák értékelése az életben, a képzésben és a vizsgán.* 7/1. 76–83.
- KÓBOR MÁRTA 1999. *A párizsi iskola és az interpretatív fordításelmélet. ESIT.* 1/1. 122–131.
- KÓBOR MÁRTA 1999. *Douglas Robinson: Translation and Empire.* 1/1. 144–146.
- KÓBOR MÁRTA 2000. *Az értelmezés jelentősége a kultúraközvetítésben.* 2/1. 62–70.
- KÓBOR MÁRTA 2007. *A kultúrafogalom evolúciója a fordításelméleti diskurzusban és a kultúrakoncepciók gyakorlati implikációi (doktori értekezés tézisei).* 9/2. 37–54.
- KOHN JÁNOS 1999. *Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordításoktatásban (1. rész).* 1/1. 67–78.
- KOHN JÁNOS 2000. *Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordításoktatásban (2. rész).* 2/1. 5–16.
- KOLTAY TIBOR 2001. *Tudományos és szakmai írásművek a fordítóképzésben.* 3/2. 77–88.
- KOMLÓSI EDIT 2003. *Douglas Robinson: Becoming a Translator.* 5/2. 111–113.
- KOVÁCS JUDIT 2000. *Luise von Flotow: Translation and Gender.* 2/2. 128–132.
- KOVÁCS JUDIT 2001. *Cecilia Wadensjö: Interpreting as Interaction.* 3/1.117–119.
- KOVÁCS JUDIT 2003. „Nem gyártok elméleteket, a gyakorlat izgat” *Beszélgetés Körtvélyessy Klára műfordítóval.* 5/2. 80–86.
- KOVÁCS MARIETTA 2008. *Fordítástudomány 2008 – Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó. V. Fordítástudományi PhD Konferencia. Budapest, 2008. március 27–28.* 10/1. 102–104.
- KOVÁCSNÉ DUDÁS ANDREA 2007. *Szállodai honlapok elemzése korpusznyelvészeti eszközökkel.* 9/1. 97–108.
- KRAMLINÉ SZALAI VIRÁG 2002. *Magyarországi minőségmenedzsment a fordításban.* 4/2. 14–36.
- KRISÁR CSILLA MÁRIA 2009. *Fordítástudomány 2009. XI. Fordítástudományi Konferencia és FTT öregdiák-találkozó. VI. Fordítástudományi PhD Konferencia. Budapest, 2009. március 26–27.* 11/1. 119–124.

- KURIÁN ÁGNES 1999. *Az interpretatív modell a jogi szakfordításban.* 1/1. 52–66.
- KUSZTOR MÓNIKA 1999. *Szövegkoherencia a tolmácsolásban.* 1/2. 56–76.
- KUSZTOR MÓNIKA–VAHRAM ATAYAN 2003. *Az explicitációs hipotézis néhány elméleti kérdéséről.* 5/2. 5–17.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2004. *Fordítástudomány és kétnyelvűség.* 6/1. 5–27.
- LAZÁNYI ORSOLYA 2009. *Zoltán Kövecses: Metaphor in Culture – Universality and Variation.* 11/1. 145–147.
- LEHMANN MAGDOLNA 2001. *Linn Överås: In Search of the Third Code.* 3/1. 119–121.
- LEHMANN MAGDOLNA 2001. *Lawrence Venuti: The Translator’s Invisibility: A History of Translation.* 3/2. 122–125.
- LENDVAI ENDRE 1999. *Verbális humor és fordítás.* 1/2. 33–43.
- LENDVAI ENDRE 2002. *Dirk Delabastita: Wordplay and Translation.* 4/2. 114–119.
- LENDVAI ENDRE 2004. *Nyelvtörvény és fordítás.* 6/2. 90–100.
- LENDVAI ENDRE 2006. *Egyéves a PTE Fordítástudományi Kutató Központja.* 8/1. 95–99.
- LENGYEL ISTVÁN 2005. *Ljuba Tarvi: Comparative Translation Assessment: Quantifying Quality.* 7/1. 122–125.
- LESZNYÁK MÁRTA 2003. *A fordítói kompetencia értékelése: helyzetkép és kutatási feladatok.* 5/1. 60–80.
- LESZNYÁK MÁRTA 2004. *Feladattípusok és értékelések a fordítások produktumorientált pedagógiai mérésében.* 6/2. 57–77.
- LESZNYÁK MÁRTA 2006. *Riitta Jääskeläinen: Tapping the Process: An Explorative Study of the Cognitive and Affective Factors Involved in Translating.* 8/1. 105–109.
- LŐRINCZ JULIANNA 2006. *Péter Mihály: Nyelv, stílus, költői beszéd.* 8/1. 110–116.
- LŐRINCZ JULIANNA 2008. *Az orosz irodalom fordítóinak nemzetközi fóruma. Moszkva, 2007. december 4–6.* 10/1. 105–106.
- LUKÁCS ANDRÁS 2006. *CETRA – nyári fordításkutatási továbbképzés – Olaszország, Misano 2006. szeptember.* 8/2. 133–135.
- LUKÁCS ANDRÁS 2007. *Michael Cronin: Across the Lines: Travel, Language, Translation.* 9/2. 140–142.
- MANZNÉ JÄGER MÓNIKA 2000. *Radegundis Stolze: Übersetzungstheorien: Eine Einführung.* 2/2. 134–136.
- MÁRTA ANETTE 1999. *Basil Hatim és Ian Mason: The Translator as Communicator.* 1/1. 149–151.
- MÁRTA ANETTE 1999. *The Translator.* 1998. 4. évfolyam, 1. szám. 1/2. 106–109.
- MÁRTA ANETTE 2003. *Ulla Connor: Contrastive Rhetoric. Cross-Cultural Aspects of Second-Language Writing.* 5/1. 114–117.
- MIKÓ PÁLNÉ 2000. *Bart István: Angol-magyar kulturális szótár.* 2/2. 112–114.
- MOHÁCSI-GOROVE ANNA 2008. *Hatékonyág és projektszemlélet: új szelek a fordítóképzésben.* 10/1. 79–87.

- MOHÁCSI-GOROVE ANNA 2008. *A „bogaras” melléknév lehetséges német nyelvű fordításai.* 10/2. 76–89.
- MOHÁCSI-GOROVE ANNA 2009. *MemoQFest (Budapest, 2009. április 23–24).* 11/1. 149–152.
- MOHI ZSOLT 2001. *Júlia magyarul. Jellemalakulás Kosztolányi Dezső és Mészöly Dezső értelmezésében.* 3/2. 59–76.
- MONTAGNON BEATRIX 2006. *Jesús Baigorri Jálón: De Paris a Nuremberg: Naissance de l’interprétation de conférence.* 8/2. 126–130.
- MUJZER-VARGA KRISZTINA 2007. *A reáliafogalom változásai és változatai.* 9/2. 55–84.
- MUJZER-VARGA KRISZTINA 2009. *Falus Iván – Ollé János: Az empirikus kutatások gyakorlata.* 11/1. 125–129.
- N. TÓTH ZSUZSA 2004. *A fordítás hermeneutikai megközelítéséről.* 6/1. 36–41.
- N. TÓTH ZSUZSA 2006. *Címek szövevénye.* 8/2. 39–45.
- NÁDORI LÍDIA 2006. *A világ mint szótár. Terézia Mora Nap mint nap című regényének fordítói tapasztalatairól.* 8/1. 60–69.
- NAGY ANITA 2007. *„Kommunikáció az információs technológia korszakában” XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Siófok, 2007. április 19–20.* 9/1. 120–123.
- NAGY ANITA 2009. *„A tudomány nyelve – a nyelv tudománya”. XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus Eger, 2009. április 16–18.* 11/1. 115–118.
- NÉMETH DEZSŐ–PLÉH CSABA 2001. *Nyelvefeldolgozás, munkaemlékezet és fordítás.* 3/1. 40–53.
- ÓVÁRI VALÉRIA 2004. *Hans G. Hönic: Konstruktives Übersetzung.* 6/2. 131–135.
- PAKSY ESZTER 2005. *Szerző és olvasó viszonya a fordított szövegben.* 7/1. 60–69.
- PAKSY ESZTER 2005. *Paul Ricoeur: Sur la traduction.* 7/2. 105–108.
- PAKSY ESZTER 2006. *Jean Delisle (szerk.): Portraits de traductrices.* 8/1. 117–119.
- PAKSY ESZTER 2007. *A nyelvészeti pragmatika hatása a fordítástudományra.* 9/1. 58–68.
- PAKSY ESZTER 2008. *Metaszöveg és ethosz a fordításban.* 10/2. 47–59.
- PÁPAI VILMA 2001. *Új irányzatok az explicitáció kutatásában.* 3/1. 26–39.
- PÁPAI VILMA 2002. *Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol-magyar és magyar-magyar párhuzamos korpuszok egybevetésével – doktori értekezés tézisei. Pajzs Júlia, Klaudy Kinga opponensi véleménye, valamint Pápai Vilma válasza.* 4/1. 97–122.
- PAPP NÁNDOR 1999. *A megszólítások nyelvtanának tolmácsolási implikációi.* 1/1. 91–99.
- PAPP VANDA 2000. *Peter Newmark: A Textbook of Translation.* 2/2 132–134.
- PÉCH OLÍVIA 2005. *Joanna Best – Sylvia Kalina (Hrsg.): Übersetzen und Dolmetschen: eine Orientierungshilfe.* 7/1 125–127.
- PÉCH OLÍVIA 2005. *Az Akadémiai Kiadó II. Szótárnapja (Budapest 2005. október 12.)* 7/2. 119.

- PÉCH OLÍVIA 2006. Szirmai Mónika: *Bevezetés a korpusznyelvészetbe. A korpusznyelvészet alkalmazása az anyanyelv és az idegen nyelv tanulásában és tanításában.* 8/1. 123–124.
- PÉCH OLÍVIA 2007. *A lexikai kohézió vizsgálata a fordításkutatásban – új távlatok a korpusznyelvészeti módszerek köszönhetően.* 9/1. 79–96.
- PÉNZES TÍMEA–SZAMOS RÉKA 2007. *Fordítástudomány 2007 – IX. Fordítástudományi konferencia és FTK Öregdiák Találkozó. IV. Fordítástudományi PhD Konferencia. Budapest, 2007. március 29–30.* 9/1. 114–118.
- PÉNZES TÍMEA 2009. *Erika Kegyes (Hrsg.) unter Mitarbeit von Ágnes Huszár: Genderbilder aus Ungarn (Ergebnisse der ungarischen Genderforschung).* 11/1. 147–149.
- PÓKAY MARIETTA 2003. Szabó Csilla (szerk.): *From Preparation to Performance. Recipes for Practitioners and Teachers.* 5/2. 113–116.
- POLCZ KÁROLY 2008. *Az angol javaslattevő forma által megjelenített diskurzus-aktusok a filmszövegek fordításában.* 10/2. 5–21.
- POLLMANN TERÉZ 2001. *Bruno Osimo: Corso di traduzione. Prima parte – Elementi fondamentali.* 3/2. 125–128.
- POLLMANN TERÉZ 2004. *A fordítói kompetencia elemei a fordítóképzésben.* 6/1. 82–95.
- POLLNER PÉTERNÉ 2004. *Gyde Hansen (szerk.): Probing the Process in Translation: Methods and Results.* 6/1. 100–102.
- PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ 2008. *Műfordítók mint kulturális brókerek. Egy terminus útja a kultúrákutatótól a műfordításig.* 10/2. 39–46.
- PYM, ANTHONY 2001. *Nyelvpolitikai és fordításelméleti kérdések az Európai Unióban.* 3/2. 5–20.
- RADNÓCZI ÉVA 2004. *Giuliana Garzone, Maurizio Viezzi: Comunicazione specialistica e interpretazione di conferenza.* 6/2. 120–124.
- REHA LÁSZLÓ 1999. *Öt éve alakult meg a Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete. (MFE)* 1/2. 98–101.
- RÓZSA VIKTÓRIA 2001. *Tolmácsképzés a londoni Westminster Egyetemen.* 3/1. 96–99.
- RUZSBATZKY ZSUZSA 2008. *Towards a European Masters in Translation. Brüsszel 2008. március 14.* 10/1. 134–137.
- RUZSICZKY ÉVA 2003. *A bibliafordítás néhány kérdése.* 5/1. 5–17.
- SALÁNKI ÁGNES 1999. *Volker Kapp: Übersetzer und Dolmetscher.* 1/1. 148–149.
- SÁNDOR CLAUDIA 2001. *Fordítástudomány 2001. Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó. Budapest, 2001. március 22–23.* 3/1. 78–83.
- SÁNDOR CLAUDIA 2002. *Alkalmassági vizsga a tolmácsképzésben.* 4/1. 48–74.
- SATO NORIKO 2008. *Fons Trompenaars: Riding the Whirlwind. Connecting People and Organizations in a Culture of Innovation.* 10/2. 107–111.
- SEBESTYÉN ISTVÁNNÉ 2004. *Hans P. Krings: Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht.* 6/1. 105–108.
- SEBESTYÉN RITA 2002. *Salinger Zabhegyezője és magyar nyelvű fordítása körül kialakult vita.* 4/1. 85–96.

- SERMANN ESZTER 2005. *Körkép a spanyol fordítástudományról*. 7/2. 80–89.
- SERMANN ESZTER – ZSEMBERY ESZTER 2006. *II. Lektorai Konferencia. A fordítások értékelése és javítása az oktatásban és a vizsgáztatásban.* (Monoszló, 2006. október 6–8.). 8/2. 104–107.
- SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA 1999. „European Society for Translation Studies” második nemzetközi kongresszusa – Spanyolország, Granada – 1998. szeptember. 1/1. 137–139.
- SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA 1999. *Látogatás Triesztben.* (SSLMIT) 1/2. 102–105.
- SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA 2002. *Jeremy Munday: Introducing Translation Studies – Theories and Applications.* 4/2. 106–114.
- SOHÁR ANIKÓ 2000. *CETRA nyári fordításkutatói továbbképzés.* 2/1. 115–116.
- SOLYMOSI MÁRIA 2004. *Donald C. Kiraly: A Social Constructivist Approach to Translator Education. Empowerment from Theory to Practice.* 6/2. 108–111.
- SOMODI JÚLIA 2008. *Cseresnyési László: Nyelvek és stratégiák. Avagy a nyelv antropológiája.* 10/1. 131–134.
- SOMOS ÉDIT 2004. „A szavak konstruktív ereje” *Búcsú Hans G. Hönigtlől (1941–2004).* 6/2. 129–130.
- SOPRONI ANDRÁS 1999. *Szótárvadászaton Moszkvában.* 1/1. 140–144.
- SOPRONI ANDRÁS 2003. *Bársonyos stilizálás. Interjú Tatjana Voronkinával.* 5/1. 104–108.
- STANTIZ KÁROLY 2001. *Mildred Larson: Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence.* 3/1. 109–113.
- STEINER, GEORGE 2005. *Bábel után (részlet, Bart István fordítása).* 7/1. 5–33.
- SÜKÖSD ERZSÉBET 2001. „Interpreting – The Changing Landscape” – 5th SCIC-Universities Conference. *Brüsszel 2001. február 5.* 3/1. 88–91.
- SZABARI KRISZTINA 1999. *Az ATA tevékenysége és a fordítók akkreditálása az USA-ban.* 1/2. 88–97.
- SZABARI KRISZTINA 1999. *A fordítás minősége a fordítástudomány és a felhasználók szemszögéből.* 1/1. 27–36.
- SZABARI KRISZTINA 2000. *A konszekutív tolmácsolás értékelése.* 2/2. 63–78.
- SZABARI KRISZTINA 2000. *Körkép a konferenciatolmács-szakmáról Magyarországon egy felmérés tükrében.* 2/1. 71–86.
- SZABARI KRISZTINA 2001. *A fordítók minősítése és a fordítói piac.* 3/1. 64–77.
- SZABARI KRISZTINA 2001. *Quality in Conference Interpreting. Spanyolország, Almunecar, 2001. április 19–22.* 3/1. 92–95.
- SZABARI KRISZTINA 2001. *Translation and Interpretation in Science and Technology: Models, Methodology and Machine Support.* Saarbrücken 2001. március 15–17. 3/1. 84–87.
- SZABÓ CSILLA 2000. *Roderick Jones: Conference Interpreting Explained.* 2/1. 103–106.
- SZABÓ CSILLA 2002. *G. Láng Zsuzsa: Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről.* 4/2. 119–121.
- SZABÓ M. HELGA 2002. *Szabari Krisztina: Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába.* 4/1. 139–141.

- SZABÓ HELGA 2005. *Kate Sturge: „The Alien Within”. Translation into German during the Nazi Regime.* 7/1.121–122.
- SZABÓ HELGA 2007. *Fordítás, ideológia és az olvasói bizalom.* 9/1. 69–78.
- SZABÓ HELGA 2007. *Lawrence Venuti: The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference.* 9/2. 121–126.
- SZABÓ HELGA 2008. *A szótári ekvivalencia és a fordítási ekvivalencia viszonya.* 10/1. 61–70.
- SZAPPANOS GÉZA 1999. *Az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda 130 éves.* 1/1. 132–136.
- SZÉKELY GÁBOR 2002. *A lexikai fokozás kifejezése A. P. Csehov Вишнёвый сад c. drámájában és magyar, illetve német fordításaiban.* 4/1. 76–84.
- SZELE BÁLINT 2005. *„A fordítás is tud klasszikus lenni”. Interjú Ruttkay Kálmánnal a ma és a tegnap Shakespeare-fordításairól.* 7/1. 98–104.
- SZELE BÁLINT 2005. *A fordító szeme mindent lát. Interjú Nádasdy Ádámmal Shakespeare fordításáról és a hazai „Shakespeare-iparról”.* 7/2. 90–95.
- SZELE BÁLINT 2006. *Shakespeare-rituálék: színház és fordítás – Interjú Géher Istvánnal.* 8/1. 5–12.
- SZELE BÁLINT 2006. *A magyar Shakespeare-fordítás története. Műfordítás-elméleti áttekintés 1785-től 2005-ig.* 8/2. 78–94.
- SZELE BÁLINT 2008. *Megtalálja-e egymást darab és fordító. Interjú Imreh Andrásal.* 10/1. 88–101.
- SZENTVÁRY-LUKÁCS MARIANN – ALBERT SÁNDOR 2006. *Egy “fordíthatatlan” főnév és fordításai.* 8/2. 46–61.
- SZÉP BEA 2008. *Fóris Ágota és Pusztay János (szerk.): Utak a terminológiához.* 10/1. 113–118.
- SZIJJ MÁRIA 2008. *A kárpit és fonákja. Műfordítás a hispán világban. VI. Nemzetközi Hispanisztikai Konferencia Budapest, 2008. május 28–30.* 10/2. 121–123.
- SZILÁGYI NÓRA 2002. *Egy évet töltöttem Párizsban, az ESIT-en.* 4/2. 129–130.
- SZÓKA BERNADETTE 2000. *Margaret Ammann: Kommunikation und Kultur: Dolmetschen und Übersetzen heute.* 2/2.136–139.
- TAMÁS DÓRA 2004. *Pollmann Teréz: Olasz-magyar fordítóiskola.* 6/2.126–128.
- TAMÁS DÓRA 2005. *Fordítástudomány 2005. Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó. Budapest, 2005. március 31. – április 1.* 7/1. 105–108.
- TAMÁS DÓRA 2006. *Federica Scarpa: La traduzione specializzata. Lingue speciali e mediazione linguistica.* 8/2. 121–125.
- TAMÁS DÓRA 2007. *Marella Magris, Maria Teresa Musacchio, Lorenza Rega, Federica Scarpa (eds.): Manuale di terminologia.* 9/2. 133–138.
- TELLINGER, DUSÁN 2003. *A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből.* 5/2. 58–70.
- TESKI TIBOR 2005. *European High Level Scientific Conference Series. Multidimensional Translation (MuTra). Saarbrücken, 2005. május 2–6.* 7/1. 109–111.
- TÓTH ÁGNES 2003. *Anthony Pym: Epistemological Problems in Translation and its Teaching.* 5/1.121–123.

- TÓTH ANDREA 2009. *A forrásnyelvi beszédszünetek kihasználtsága a szinkrontolmácsolásban szerzett gyakorlat függvényében.* 11/1. 22–35.
- TÓTH JÓZSEF 2005. *Tóth Szergej, Földes Csaba, Fóris Ágota: Lexikológiai és lexicográfiai látkép: Problémák, paradigmák, perspektívák.* 7/2. 113–118.
- TÖRÖK RÓZSA MÁRIA 2003. *Irmeli Helin: Essays in Translation, Pragmatics and Semiotics.* 5/2. 108–111.
- TROJÁN ANNA 2005. *Vilén Naumovics Komisszarov: Lingviszticeszkoe perevodovedenie v Rosszii.* 7/1. 117–120.
- VALLÓ ZSUZSA 2000. *A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák.* 2/1. 34–49.
- VALLÓ ZSUZSA 2001. *A drámafordítás pragmatikai aspektusai – doktori értekezés tézisei. Cs. Jónás Erzsébet, Klaudy Kinga opponensi véleménye, valamint Valló Zsuzsa válasza.* 3/2. 99–117.
- VÁNDOR JUDIT 2005. *Theo Hermans (ed.): Crosscultural Transgressions. Research Models in Translation Studies II.* 7/1 112–116.
- VÁNDOR JUDIT 2007. *Adaptáció és újrafordítás.* 9/1. 40–57.
- VARGA ANIKÓ 1999. *Donald, C. Kiraly: Pathways to Translation.* 1/2. 120–125.
- VARGA KRISZTINA 2006. *Hidasi Judit: Interkulturális kommunikáció.* 8/1. 119–123.
- VARGA ORSOLYA 2006. *Radó Antal (1862–1944) fordításszemlélete.* 8/2. 95–103.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2005. *Európai uniós terminológia és fordítás – múlt és jelen.* 7/2. 5–16.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2009. *Bibliográfia az európai uniós nyelvpolitikához és fordításhoz.* 11/1. 153–164.
- VERESNÉ VALENTINYI KLÁRA 2002. *Yves Gambier, Henrik Gottlieb (eds.): (Multi)media Translation. Concepts, Practices and Research.* 4/2 122–126.
- VERESNÉ VALENTINYI KLÁRA 2003. *A blattolás tanítása.* 5/1. 93–103.
- VERESNÉ VALENTINYI KLÁRA 2004. *Fordítástudomány 2004. Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó. Budapest, 2004. március 25–26.* 6/1. 96–99.
- VERMES ALBERT 2004. *A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúra-specifikus kifejezések fordításának vizsgálatában.* 6/2. 5–17.
- VINCZE KATALIN 2001. *Mary Snell-Hornby, Mira Kadric (Hg.): Grundfragen der Übersetzungswissenschaft.* 3/2. 120–122.
- VINCZE KATALIN 2004. *Szövegtípusok és fordítás.* 6/1. 28–36.
- VOLFORD KATALIN 2000. *Brüsszel – a tolmácsvilág közepe.* 2/1. 116–118.
- VOTISKY ANNA 2007. *Marie Curie EU High Level Scientific Conference Series Multidimensional Translations (MuTra) Bécs, 2007. április 30.* 9/2. 106–109.
- WALLENDUMS TÜNDE 2000. *Mark Shuttleworth, Moira Cowie: Dictionary of Translation Studies.* 2/2 126–128.
- WALLENDUMS TÜNDE 2001. *Wolfram Wilss: Übersetzungsunterricht. Eine Einführung.* 3/1 100–102.

- WALLENDUMS TÜNDE 2003. *Kulturális reáliák fordítási megoldásairól a pizzanektek tükrében.* 5/2. 71–79.
- WIRTH ESZTER 2000. *Szakmai gyakorlat az Európai Bizottság Fordítási Szolgálatánál.* 2/1. 119.
- ZANK ILDIKÓ 2001. *Basil Hatim, Ian Mason: Discourse and the Translator.* 3/1. 113–117.
- ZANK ILDIKÓ 2003. *Alicia Betsy Edwards: The Practice of Court Interpreting.* 5/1. 109–114.
- ZÖLDI KOVÁCS KATALIN 2004. *Andrew Chesterman, Emma Wagner: Can Theory Help Translators? A Dialogue Between the Ivory Tower and the Wordface.* 6/2. 101–103.
- ZSEMBERY ESZTER 2005. *I. Lektorai Konferencia. Szakmai továbbképzés a fordítási vizsgadolgozatok értékelésében résztvevő lektorok számára. Monoszló, 2005. június 17–19.* 7/2. 102–103.
- ZSEMBERI ESZTER 2007. *Malcolm Williams: Translation Quality Assessment: An Argumentation-centered Approach.* 9/1. 131–136.

Summaries in English

András ARADI

How the Hungarian *is (also)* Particle Assigns Weaker Stress to the Phrase it Modifies in the Sentence

Abstract: The analysis of sentences of English source texts and their equivalents in the Hungarian target texts often show that the *is* particle of the Hungarian sentences in texts translated from English has no lexical equivalent in the English source text at all. In these cases the main function of the *is* particle in Hungarian sentences – in our view – is to weaken the logical and phonetic stress of the phrase modified by the *is* lexeme. The function of stressing a phrase, attributed to the *is* particle by some experts can be disputed, we assume, because the particle can also shift the phrase preceding it from focus position/role by weakening its highest stress [1 stress]. As a result of the analyses we argue that in cases when the *is* particle of the Hungarian target sentence cannot be identified with any lexical elements in the English source text, instead of creating equivalence on the semantic level, the *is* lexeme – in accordance with the translator’s intention – has the pragmatic role of ‘limiting’ the stress of the phrase with which it forms a constituent.

Keywords: translation, contrastive linguistics, the Hungarian *is (also)* particle, syntactic structure, stressing

Ágnes ÉLTHES

Hidden Textual Subjectivity. On French Translation of Magda Szabó’s Novel *The Door*

Abstract: The aim of this paper is to offer a comparative analysis of Magda Szabó’s novel titled *The door* (Femina Award, 2003) and its French translation by Chantal Philippe (*La porte*) through a series of examples. The purpose is to investigate the elements constituting the otherness, after a very schematic review of some aspects of identity. According to my hypothesis, the impression of identity between the two texts may be diminishing as the reader proceeds from the global effects produced by the whole novel, to the most simple textual details which have no particular message on the surface. The reason for this

lies in the fact that the author's lived-through experiences, which have been transformed into a literary text, are functioning for the translator merely as a written text. It is from this phenomenon, which I call hidden textual subjectivity, that the lowering of the author's voice can be derived.

The first part of the analysis is devoted to the observation of some solutions in translating Hungarian verbs in order to establish the main tendencies in the novel. Part two deals with the French equivalents corresponding to the Hungarian adverb of time *akkor* (*then*), functioning as an emphasized temporal marker of remembering past events. The last part of the paper aims at analysing the phenomenon of the subjectivity hidden in the text through showing passages where some apparently simple and translatable words with deep subjective emotional connotation from the point of view of the author, have not been transmitted into the translated text.

Keywords: identity, difference, the author's voice, emotional connotation, hidden textual subjectivity

Tamás FARKAS

On Basic Questions of Translating Proper Names

Abstract: Finding the foreign language equivalents of proper names is influenced by several factors. Translating proper names in this sense is burdened with various types of problems, out of which three basic ones are presented in this paper. The present survey of illustrative examples taken from different sources in the form of case studies can cast light on the behaviour of several name types in translation.

The author first calls attention to the necessity of the identification of proper names as proper nouns and demonstrates the translation operations different from those applicable to common nouns; his examples are the Hungarian interpretations of the expression *Clone Wars*, coined in the 'Star Wars' stories. The author then examines the different possibilities of translating the two main types of proper names: in broad sense, methods of achieving equivalence between expressions of two languages are observed. Proper names displaying transparent appellative meanings are exemplified by the name *Victory*, used for various types of denotata. Proper names having no transparent appellative meanings, thus considered to be typical and usually untranslatable proper nouns, are illustrated by the Hungarian equivalents of the Christian name *Eugen(ius)*, a Greek-Latin male name borrowed by many languages.

In general, the adopted translation operations can differ according to name types, and may result in different translations. Unified rules of translating names or name types, however, can not be established. Different equivalents of a single foreign proper name can and, in fact, often did evolve in the Hungarian language (seven distinct possible Hungarian equivalents of the observed male name are presented in the paper). This diversity is the result of cultural

and pragmatic factors, which are fundamentally and particularly typical of the linguistic and sociocultural category of proper names.

Keywords: proper names, name types, Christian names, cultural determination, equivalence in translation

Orsolya KARDOS, Zsuzsanna SZABÓ

Translating English Passive Constructions in Texts of the European Union into Hungarian

Abstract: The study addresses the issue of translating English passive constructions in texts of the European Union into Hungarian. While in English verbs which can have a passive form dispose of a complete morphological paradigm, in Hungarian the passive voice has disappeared and the dominance of active voices has been established. Despite this fact the translator has several possibilities to translate these structures: a) lexical translation operations: in the target language the subject of the passive voice of the source sentence continues to be the grammatical subject, while the logical subject (agent) doesn't appear neither in the source, nor in the target sentence; b) grammatical translation operations: in the target language the grammatical subject of the passive voice of the source sentence becomes the object, the logical subject becomes the grammatical subject or remains unexpressed. The choice among the translation possibilities available within these two big categories needs the simultaneous consideration of many aspects (focus-topic, theme-rheme relations, static-dynamic interpretation. In general we can affirm that for the choice of the translation operation to be adopted the crucial role lies with the context at sentence, paragraph or text level.

Keywords: passive construction, focus-topic, theme-rheme relations, static-dynamic interpretation

Károly POLCZ

Religious Interjections and Interjectional Expressions in English-Hungarian Film Script Translation

Abstract: This article sets out to explore the translation of English religious interjections and interjectional expressions (*God, Oh God, My God, Oh my God*) into Hungarian in a corpus of original English film scripts and their dubbed versions. After defining interjections and attempting a classification of their functions (Ameka 1992), the study discusses how the discourse position of these units influences translators' choices and the prevailing translation solutions in light of the various functions they perform. Results

show that translators find it important to convey the pragmatic meaning of these seemingly peripheral items. This is indicated by the low percentage of omissions. Among the five translation solutions identified in the study, the most prevalent one is translation by means of religious interjections or interjectional expressions. The Hungarian texts demonstrate a considerably larger variability of religious interjections as compared to the four source language units. Other solutions include translation by means of primary interjections, total transformation (see Klaudy 1999b), the use of inarticulate sounds, and omission. Finally, some differences in pragmatic meaning between the original and the translated utterances are also discussed.

Key words: multimedia translation, dubbing, interjections, pragmatics, discourse

Júlia SOMODI

Translation Universals in the Hungarian Translation of Japanese Address Terms

Abstract: The aim of this paper is to investigate whether simplification as a translation universal is characteristic of translating Japanese address terms into Hungarian. The data to be analyzed are drawn from the novel *I am a cat* by Soseki Natsume, published in 1906 and its translation made by György Erdős in 1988. The Hungarian translation was made from the original Japanese novel. The paper describes the main characteristics of the Japanese and Hungarian address terms, respectively, and analyzes the examples found in both corpora with a view to translation universals. As a result it has emerged that grammatical simplification occurs only in the translation of the Japanese personal pronouns. In all other cases (Japanese honorific suffixes, kinship terms, and titles) lexical and/or grammatical enrichment can be observed in the translation.

Keywords: Japanese address terms, Hungarian address terms, translation universals, lexical simplification, grammatical simplification

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad recenziós példányokat a F/T kutatás területén megjelent legújabb könyvekből, és várja a jelentkezőket új fordítástudományi könyvek ismertetésére

2009

- Rodica Dimitriu, Miriam Shlesinger (eds.) 2009. *Translators and their Readers. In Homage to Eugene A. Nida*. Brussels: Lés Éditions du Hazard. 363 pp. ISBN 2-930154-23-3
- Huszár Ágnes 2009. *Bevezetés a gendernyelvészetbe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 123 pp. ISBN 978-963-9902-29-9
- Nádor Orsolya (szerk.) 2009. A magyar mint európai és világnyelv. XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Budapest, 2008. április 3–5. *A MANYE Kongresszusok előadásai*. Vol. 5. No.1. 319 pp.+ Vol.5 No.2. CD. ISSN 1786-545X, ISBN 978-963-87866-4-7
- Frank Tibor, Károly Krisztina (szerk.) 2009. *Anglisztika és amerikanisztika. Magyar kutatások az ezredfordulón*. 440 pp. ISBN 978-963-9902-22-0

2008

- Radegundis Stolze 2008. *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. 5. Auflage. Narr Studienbücher. Tübingen: Gunther Narr Verlag. 285 pp, ISBN 978-3-8233-6431-3
- Kis Balázs, Mohácsi-Gorove Anna 2008. *A fordító számítógépe*. Bicske: Szak Kiadó. 392 pp. ISBN 978-963-9863-05-7
- Fóris Ágota 2008. *Kutatásról nyelvészeknek. Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 239 pp. ISBN 978-963-19.6323-6
- Ladányi Mária 2008. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: Elvek és esetek*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 300 pp. ISBN 978-963-7094-81-1
- Magay Tamás (szerk.) 2008. *Félmúlt és közeljövő*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 325 pp. ISBN 978-963-05-8559-0
- Sárdi Csilla (szerk.) 2008. Kommunikáció az információs technológia korszakában. XVII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Siófok, 2007. április 19–21. *A MANYE Kongresszusok előadásai*. Vol. 4. No.1. 291 pp.+ Vol.4 No.2. CD. ISSN 1786-545X, ISBN 978-963-06-4512-6

2007

- Kassai Iлона (szerk.) 2007. *A mondat információs szerkezete. La structure informationnelle de la phrase*. Budapest: L'Harmattan. 324 pp. ISBN: 978-963-236-014-0
- Károly Krisztina 2007. *Szövegten és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 304 pp. ISBN 978-963-05-8517-0

A recenzálandó könyveket az alábbi címre kérjük elküldeni:

A FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerkesztősége

Klaudy Kinga főszerkesztő

ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F.

Tel: 4 116500/5894, Fax: 4 855217 E-mail: kklauy@ludens.elte.hu